

55985

1763

1984/6

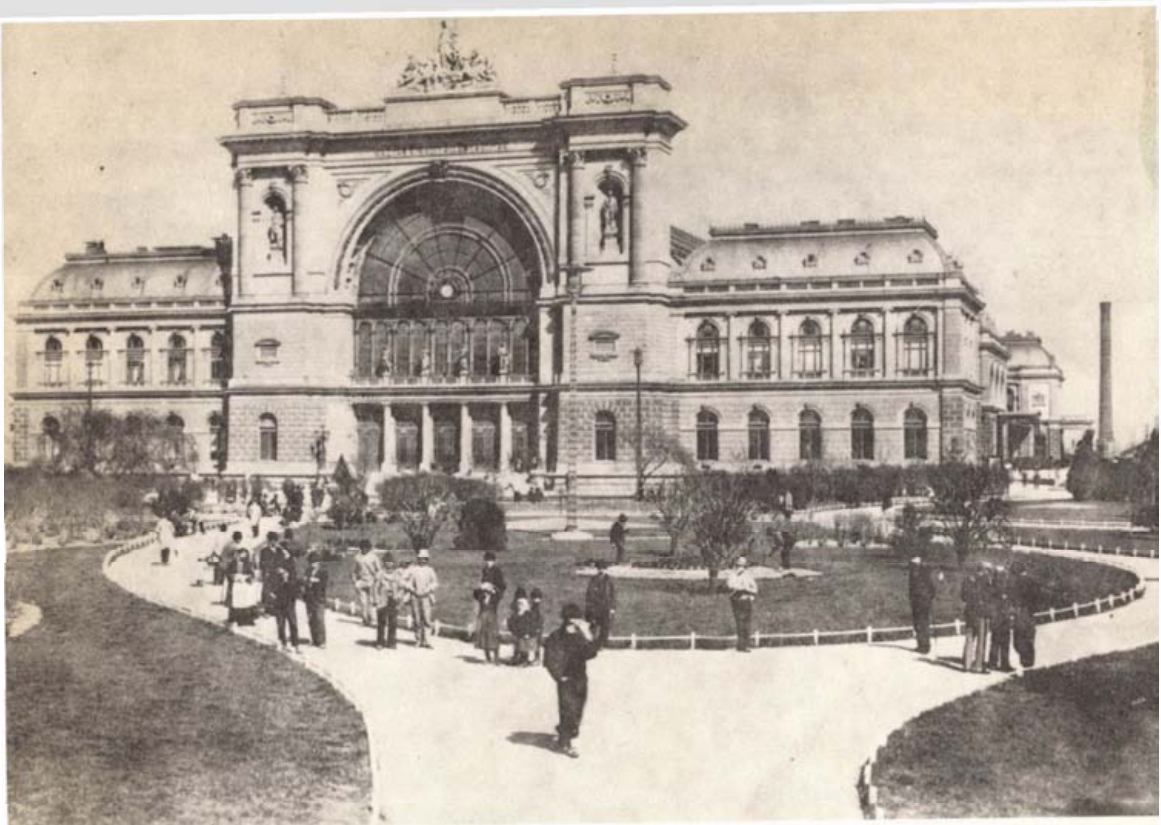
# HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRENT FOLYÓIRATA

XII. évfolyam

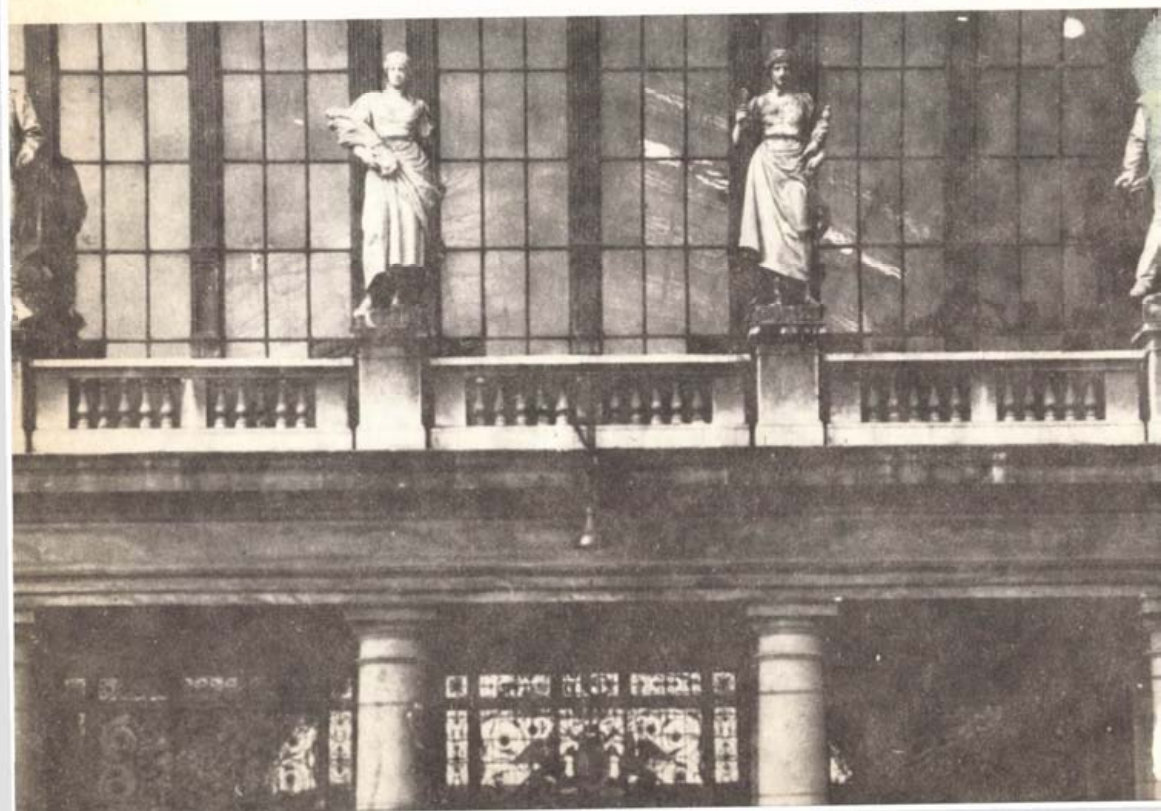
1985 Máj 14





*A Keleti pályaudvar a millenniumi időszakban*

*A homlokzat eltűnt szobrai*



1763



# HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

1985. MÁJ 14

**Apró Ferenc:** Babits Szegeden. A Somogyi-könyvtár kiadványai 28. Szeged, 1983. 226 old.

**Árszabások a Borsod megyei Levéltárban, 1625—1849.** Szerk.: *Román János.* Kiadja a BAZ megyei Levéltár. Miskolc, 1980. 125 old.

**Bajomi Lázár Endre:** Tramontana: Magyar önkéntes Franciaországban. Zrínyi, 1984. 201 old.

**Bakó Ferenc:** Parád, Palóc ház. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára, 148. Bp., 1983. 16 old.

**Balogh Ferenc:** A Nyugdíjas Agrárszakemberek Klubjának 15 éve, 1968—1983. Kiadja a TIT Budapesti Szervezete. Bp., 1984. 82 old.

**Balogh György:** Újonccállítás Heves megyében a francia háborúktól 1847-ig. Kiadja a Heves megyei Levéltár. Eger, 1983. 68 old.

**Baranyi Béla:** A Tiszántúl átalakuló társadalmára 1945—1978. Akadémiai, 1984. 200 old.  
A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történelmi összefüggései a Tiszántúlon.

**Bariska István:** Kőszeg, Evangélikus templom. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 152. Bp., 183. 16 old.

**Barsi Ernő—Szabó Ernő:** A sárospataki kollégium zenei krónikája. Zeneműkiadó, 1984. 224 old.

A több mint 450 évre visszatekintő sárospataki főiskola és kollégium igen nagy szerepet töltött be a magyar művelődés- és zenetörténetben. Ennek állomásait mutatja be a könyv, kiemelve a zenei élet sokoldalúságát,

különösképpen a kórusmozgalom vezető szerepét.

**Barta Gábor:** Az erdélyi fejedelemség születése. Gondolat, 1984. 177 old.

**Bácskai Vera—Nagy Lajos:** Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai, 1984. 402 old.

**Bálint Sándor:** Szeged—Alsóváros. Templom és társadalom. Sajtó alá rendezte *Tomisa Ilona.* A Szent István Társulat kiadványa, Bp., 1983. 201 old.

**Benkő Samu:** Órszavak. Kriterion, Bukarest, 1984. 400 old.  
Művelődéstörténeti tanulmányok.

**Bonczó Kálmán:** Ország, Tájvédelmi körzet. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 136. Bp., 1983. 16 old.

**Boross Marietta:** Zamárdi, Szántópuszta. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 151. Bp., 1983. 16 old.

**Borósy András:** Pest—Pilis—Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638—1711. Kiadja a Pest megyei Levéltár, 1984. 250 old.

**Borsi—Kálmán Béla:** Együtt vagy külön utakon. Nemzet és emlékezet. Magvető, 1984. 232 old.

1848—49-ben tragikusan szembekerültek egymással a nemzeti felszabadulásukért és függetlenségükért küzdő magyar és román tömegek érdekei. A szabadságharc bukása és különösen az önálló román fejedelemség létrejötte után megindultak a tárgyalások az emigráns magyar és román vezető államférfiak között. Az egyezkedésekre a Duna-völgyi

népek nemzetfejlődésének kritikus szakaszában került sor, s azok a tanulmányban részletezett okok miatt végül is nem vezettek eredményre.

**Bráz János:** A várpalotai Jó Szerencsét Termelőszövetkezet. Kiadja a TSZ. 1984. 155 old.

**Budapest és a megyék földrajza.** Szerk: *Frisnyák Sándor*. Tankönyvkiadó, 1984. 280 old.

Főiskolai szinten tárgyalja a főváros és a megyék alapvető természeti, gazdasági, települési, népességbeli, valamint földrajzi adottságait.

**A budapesti Operaház 100 éve.** Szerk.: *Staud Géza*. Zeneműkiadó, 1984. 592 old.

**Búza Péter:** Pest-budai történetek. Rendhagyó városnéző sétá. IPV. Bp., 1984. 189 old.

**Csiszár Árpád:** Szájról szájra... Népi tudás és hiedelem Beregben. KLTE, Debrecen, 1984. 121 old.

**Csiszár Károly:** Őrség. Kiadja a Vas megyei Idegenforgalmi Hivatal. Panoráma, 1984. 62 old.

**Csongrád megyei útikönyv.** Kiadja a Szeged Tourist Idegenforgalmi Hivatal. Panoráma, 1984. 328 old.

**A dabasi Fehérakác Tsz krónikája.** Kiadja a Tsz. Dabas, 1983. 229 old.

**DánIELIZ Endre:** Arany-émlékek Nagyszalontán. Kriterion, Bukarest. Gondolat, 1984. 239 old.

Az Arany János Emlékmúzeum története és állománya.

**Dercsényi Dezső:** Baranya középkori templomai. Corvina, 1984. 46 old.

**Dienes Erzsébet:** A református temetési szokások emlékei Kunhegyesen. Néprajzi dolgozatok. JATE, Szeged, 1982. 163—181. old.

**Ecsedy Báthori István** meditációi. (Sajtó alá rendezte *Erdei Klára és Keveházi Katalin*.) MTA—JATE. Szeged, 1984. 312 old.

**Enyedi György:** Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. Akadémiai, 1984. 37 old.

**Az 1941. évi népszámlálás 5. Lakóház- és lakásadatok községek szerint.** Kiadja a KSH és a MOL. Bp., 1982. 477 old.

**A Fáblian Béla úti Nevelési Központ** (Pécs) kialakulásának és munkásságának története (Szerk: *Detre Pálné*) Kiadja a Nevelési Központ. Pécs, 1981. 96 old.

**Féja Géza:** Magyar haláltánc. Szépirodalmi, 1984. 420 old.

A szerzőnek az 1930-as és az 1940-es évek elején készült szociográfiai és publicisztikai írásait gyűjti össze ez a kötet.

**Földes fél évazázados sporttörténete: 1934—1984.** Szerk: *Lengyel Mihály és Péter Imre*. Kiadja a Nagyközségi Tanács. Földes, 1984. 71 old.

**GláY Frigyes:** Villa Aika—Ajka. Kiadja a Városi Tanács. 1984. 18 old.

**Gungl Ferenc:** A Zsolnay-gyári pártszervezet politikai küzdelmei 1945—1980. Kiadja az MSZMP Zsolnay gyári Bizottsága. Pécs, 1983. 208 old.

**A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium jubileumi emlékkönyve 1634—1984.** Kiadja a Gimnázium. Gyöngyös, 1984. 270 old.

**Hajdú Mihály:** Nyelvjárástörténeti szövegek és följegyzések a XVIII—XIX. századi Békésről. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 15. ELTE—MTA, Bp., 1983. 119 old.

**Halasi Mária:** A munkaverseny-mozgalom két évtizede a Mezőkovácsháza és Vidéke ÁFESZ-nél, 1963—1983. Kiadja az ÁFESZ, 1984. 105 old.

**Harcos életutak.** Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat kiadványa. Salgótarján, 1983. 284 old.

A forradalmi munkásmozgalom Nógrád megyei kiemelkedő személyiségeinek életrajzai.

**Hatvani Dániel:** Negyedszázad után a hartai Erdei Ferenc Tsz. Kiadja a Tsz. Harta, 1983. 95 old.

**Hegyi András (szerk.):** Településszerkezet és társadalmi mobilitás a Dél-Alföldön a szocialista társadalom építése időszakában. Kiadja a TIT Csongrád megyei szervezete. Szeged, 1984. 79 old.

*Szántó Imre:* A Dél-Alföld településszerkezetének történeti kialakulása, *Varga István:* A társadalmi szerkezet változásai Csongrád megyében a szocializmus építésének időszakában, *Kovács Zoltán:* A településszerkezeti és demográfiai viszonyok változásai Csongrád megyében 1945-től napjainkig és a további tendenciák, *Mészáros Rezső:* A nagyüzemi mezőgazdaság hatása a falu fejlődésére, *Csáthi Bálint:* A településhálózat fejlesztésének kérdései, *Szabó Ferenc:* A városhálózat fejlesztése és az urbanizáció.

**Heves megye helyismereti irodalma.** Kiadja a Megyei Könyvtár. Eger, 1983.

**Hogya György:** A veszprémi kórház története. Kiadja a megyei tanács. Veszprém, 1983. 221 old.

**Horler Miklós:** Simontornya, Vár. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtár 138. Bp., 1983. 16 old.

**Horváth Bertalan—László Gyula:** Sopron, Ceasar-ház. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 150. Bp., 1983. 16. old.

**Horváth Ferenc:** Kelet-Mecsek Tájvédelmi

A kötet Pázmány polemikus írásainak kiemelkedő részét, Alvinczi Péternek, a kassai prédikátornak címzett öt levél tartalmazza. A XVI—XVII. sz. szellemi életének fontos eseményeiről, a reformáció korában zajlott hitvitákról ad hiteles képet. Sajtó alá rendezte, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította *Bitskey István*.

**Pomogyi László:** A magyarországi cigányság történetének válogatott bibliográfiája. ELTE Bp. 1983. 16 old.

**A püspöki kar tanácskozásai.** Gondolat, 1984. 392 old.

A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919—1944. Szerkesztette, válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a függeléket összeállította *Gergely Jenő*.

**Rakonczy Zoltán:** A Hortobágy, első nemzeti parkunk. *Józsa János* fametszeteivel. Kiadja a HNP. Debrecen, 1983. 37 old.

**Bácz István** (összeáll.): Debreceni végrendeletek, 1595—1847. Kiadja a Hajdú-Bihar megyei Levéltár, 1983. 74 old.

**Románok Magyarországon.** Bibliográfia, 1945—1975. Kiadja az Állami Gorkij Könyvtár, 1983. 405 old.

**Sági Károly:** Vörs, Tájház. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 141. Bp. 1983. 16 old.

**Schönherz Zoltán** élete és munkássága. Válogatta és szerkesztette *Nemes Károlyné*. Kiadja a 39. sz. Schönherz Ipari Szakmunkásképző Intézet, Bp. 1983. 20 old.

**Sozan, Michael:** Zsidók egy dunántúli falu közösségében. Folklor és etnográfia, KLTE, Debrecen, 1984. 21 old.

**Szabó Kálmán:** Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermesztésének múltja. Kiadja a Bács-Kiskun megyei Tanács vb. Kecskemét, 1983. 83 old.

A Katona József Társaság által 1934-ben megjelent mű hasonmás kiadása.

**Szokolczy Lajos:** Dunának, Oltnak. Szépirodalmi, 1984. 443 old.

Tanulmányok a határainkon kívül élő magyarság irodalmáról.

**Száz György:** A tábornok. Magvető, 1984. 400 old.

Pálffy György életét bemutató, dokumentumokkal ellátott esszé.

**Százéves a Kner Nyomda.** Békéscsaba, 1983. 31 old.

**Szabolcsi Miklós:** Akadémiai üdvözlő beszéd, *Tolnai Gábor:* A betű poétája, *Haiman György:* Knerék korunk iparművészeti mozgalmában, *Pál Léndárd:* Elnöki megnyitó beszéd, *Gyulavári Pál:* Emlékköavató beszéd Gyomán.

**A szocializmus építésének első szakasza Hajdú-Bihar megyében, 1948—1962.** Szerk.: *Bényei Miklós.* Kiadja az MSZMP megyei Bizottsága és a TIT megyei Szervezete, Debrecen, 1983. 260 old.

**Ónosi László:** A szocializmus alapjai lerakásának eredményei és sajátosságai Hajdú-Bihar megyében, *Baranyi Béla:* A társadalmi szerkezet átalakulása Hajdú-Bihar megyében, *Kolozsvári Lajos:* Az államhatalom helyi szervezetének változásai 1948—1962 között, *Kiss István:* A szakszervezeti mozgalom Hajdú-Bihar megyében 1948—1953 között, *Nyakas Miklós:* A szakszervezetek Hajdúböszörményben a szocializmus alapjainak lerakása időszakában, *Hornják András:* Az 1956. évi ellenforradalom és a munkáshatalom konszolidációja Hajdú-Bihar megyében, *Bajnok Lászlóné:* A párt népfrempolitikájának megújítása a konszolidáció idején, 1957—1958, *Szűcs Ernő:* A tulajdonviszonyok megváltozása Hajdú-Bihar megye iparában, 1945—1952, *Timár Lajos:* A párt politikai szervező tevékenysége Hajdú-Bihar megyében, 1948—1963, *Járai Antal:* Az ipari szövetkezetek fejlődése Biharban, 1945—1962., *Ilyés László:* Az ipar fejlődése Hajdúnánáson, 1948—1962, *Gazdag István:* A mezőgazdaság szocialista átszervezése Hajdú-Bihar megyében, 1948—1962, *Csige József:* A mezőgazdaság szocialista átszervezése Balmazújvárosban, *Poór János:* A mezőgazdaság szocialista átszervezése Hajdúböszörményben, *Balogh Béla:* A mezőgazdaság szocialista átalakítása Hajdúnánáson, 1948—1962, *Vaskó László:* A közoktatás és a tudományos élet fejlődésének főbb tendenciái Debrecenben, 1948—1961, *Szöllősi Gyula:* Emlékeim a szocialista közművelődés kezdeteiről, 1948—1956, *Erdei Gyula:* A szocialista közművelődés kialakulása Hajdúszoboszlón, *Matolcsi Lajos:* A közművelődés fejlődése Püspökkladányban, 1945—1962.

**Szombathy Viktor:** Az északi hegyek ölelésében. Ezerszínű Magyarország. Móra, 1984. 421 old.

**Szülőföldünk Hajdúszoboszló.** Összeállította: *Erdei Gyula és Tóth Gyuláné.* Kiadja a HNF Hajdúszoboszlói Bizottság, 1982. 31 old.

**Tanulmányok a felszabadulás utáni ifjúsági mozgalmak történetéből.** (Szerk.: *Korom Mihály, Molnár István és Szerédi Péter*). Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus—Leninizmus Oktatási Főosztály. Bp. 1983. 144 old.

**Hollós Ervin:** Így kezdődött, *Gál Lajos:* A demokratikus ifjúsági mozgalom kibontakozása, politikai és szervezeti tagolódása, 1944 október—1945 március, *Ikladai Lajosné:* Az MKP ifjúsági politikájának alakulása 1944 októberétől 1945 októberéig, *Molnár István:* Adalékok a katolikus egyház ifjúságpolitikai törekvéseihez a munkásifjúság körében, 1945—1948, *Németh József:* A mérnökszakszervezet harca a műszaki értelmiség ifjúságért, *Tárkányiné Szűcs Katalin:* A Magyar Ifjúság Népi Szövetsége politikai oktatásának és vezetőképzésének kialakulása 1948-ban.

ra, Szabó János Győző: A végvári szervezet néhány kérdése Eger tükrében, Sugár István: Az egri vár gazdálkodása a XVI. sz. végén, Csiffáry Gergely: Christian Schesaeus irodalmi munkásságának egri vonatkozásai, Vass Előd: A török kori Eger és az egri vilájet.

**Mályusz Elemér:** Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387—1437. Gondolat, 1984. 338 old.

**Márton Ferenc:** Salgó, természetvédelmi terület. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 144. Bp., 1983. 16 old.

**Mendől Zsuzsa:** Pécs, Zsolnay Múzeum. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 139. Bp., 16 old.

**Mikecz Ferenc:** Az MKP vezette forradalmi erők harca a népi demokratikus átalakulásért Hajdú megyében, 1944—1948. Akadémiai, 1984. 251 old.

**Minárovics János:** Budapest, Tüszoltó Múzeum. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 140. Bp., 1983. 16 old.

**Módra László:** Királyhegyes: Tények és feltevések (Műhelytanulmány). Kiadja az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. 1983. 203 old.

**Molnár Ernő:** Győr munkásmozgalma a II. világháború idején. Kiadja az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága. Győr, 1984. 353 old.

**Mozzalkok Csongrád város történetéből, 1982.** Szerk.: Bálint Gyula György. Kiadja a Csongrád városi Tanács vb Művelődésügyi Osztálya, Csongrád, 1982. 378 old.

*Gát László:* Csongrádi történelmi olvasókönyv, *Sebestyén István:* Tisztelességgel szolgálva a közösséget — A „Pro Urbe Csongrád” kitüntetései, *Katona Imre:* A szőlőműveléshez fűződő hagyományok és szokások, *Tari László:* A céhek főlészlatása Csongrádon. *Tari László:* Csongrád nevének eredetéről, *Dudás Lajos:* Az iparoktatás kezdete Csongrádon, *Forgó Tilda—Forgó Ida:* Fekete János — egy afrikai expedíció csongrádi résztvevője, *Dudás Lajos:* A Dózsa György tér és a Hunyadi tér története.

**Mozzalkok Csongrád vára történetéből, 1983.** Szerk.: Bálint Gyula György. Kiadja a Csongrád városi Tanács vb Művelődésügyi Osztálya, Csongrád, 1983. 176 old.

*Dr. Tari László—Palásti Pál:* A múzeumalapítási törekvések története Csongrádon (1860—1956), *Juhász János:* A csongrádi múzeum 25 éve, *Sebestyén István:* Tisztelességgel szolgálva a közösséget. A „Pro Urbe Csongrád” kitüntetései, *Forgó Tilda—Forgó Ida:* Jobbágyjuss a XVIII—XIX. sz.-ban, *Eszenyi László:* Maszlag Lajos napszámos, kubbikos, majd tsz-párttitkár önéletírása, *dr. Katona Imre:* A sertések népi gyógyítása Csongrádban, *dr. János Mariyka:* Egy öreg, csongrádi orvos — dr. Boros Imre — önélet-

írása, *Csenke László:* Oláh László csongrádi író emlékezete (1922—1968), *Gacsári Kiss Sándor:* A csongrádi piroskavárosi templom története, *Dudás Lajos:* A Csongrád és a Tiszavidék c. újságok 1890-ben megjelent számainak repertórium.

**M. Pásztor József:** „Kezdetben volt Pakots”: Az IGE-íróhettek krónikája, 1932—1936. Kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. Bp., 1984. 133 old.

**Az MTA Néprajzi Kutató Csoportban 1968—1983 között készült tudományos munkák válogatott bibliográfiája. Összeállították Falvy Zoltánné és mások.** Kiadta az MTA Népr. Kut. Csopt. 1983. 56 old.

**Nagy László:** A rossz hírű Báthoryak. Kosuth, 1984. 248 old.

**Németek Magyarországon.** Bibliográfia, 1945—1975. Kiadja az Állami Gorkij Könyvtár. 1983. 366 old.

**Nóber Imre:** Harminc év a gyermelyi Petőfi Termelőszövetkezetben, 1953—1983. Kiadja a Tsz. 1983. 52 old.

**Az oktatás-nevelés múltja Bács-Kiskun megyében.** Kiadja a megyei Levéltár. Kecskemét, 1984. 628 old.

*Bodor Jenő:* Bács-Kiskun megye oktatásügyének jellemzői a felszabadulás után, *Udvarhelyi István:* Körzetesítés a kiskörösi járásban, *Zorn Antal:* Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén 1848-ig, *Sz. Körösi Ilona:* Az elemi népiskolai oktatás Kecskeméten a dualizmus korában, *Kopasz Gábor:* Alsó fokú iskolai oktatás Bács-Bodrog megyében, 1935—1950, *Bárh János:* Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből, *Krajcssovics József:* A kecskeméti pedagógusképzés története, *Kovács László:* A kecskeméti piarista gimnázium tanulóinak társadalmi hovatartozása a két világháború között, *Kemény János:* A bajai iparostanoncoktatás története a felszabadulásig, *Pintér Ilona:* A Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kamara a gazdasági tömegoktatásért, *Szita László:* Adatok Bács-Bodrog vármegye dualizmus kori népoktatásának nemzetiségpolitikai kérdéseiről, *Mándics Mihály:* A csávolyi délszlávok anyanyelvi oktatásáról 1748—1978, *Fehér Mária:* A Bács-Bodrog megyei délszlávok alsó fokú oktatásának történetéhez, 1945—1948, *Szöts Rudolf:* Gimnáziumi felnőttoktatás a kecskeméti Katona József Gimnáziumban a felszabadulás után.

**Palotás Emil:** A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-monarchia diplomáciájában, 1856—1883. Akadémiai, 1984. 159 old.

**Pável Márta:** Ács község szólásai. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 21. ELTE Bp. 1983. 66 old.

**Pázmány Péter:** Egy tudakozó prédikátor nével íratott öt levél (1613). Európa, 1984. 248 old.

Körzet. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 146. Bp., 1983. 16 old.

**Horváth Ferenc:** Nagy-berek, Fehér-vízi láp. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 147. Bp., 1983. 16 old.

**Horváth János:** Zala, Zichy Mihály Emlék-múzeum. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 142. Bp., 1983. 16 old.

**Horváth Lajos:** A Galga-mente történetének írott forrásai 1686—1711. Megjelent az Ipari Műszergyár és az Aszód Nagyközségi Közös Tanács anyagi támogatásával, a Petőfi Múzeum Füzeteinek 26. számaként. Aszód, 1983. 174 old.

**Horváth Mihály:** Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó évszázad alatt. Az Állami Könyvtérjesztő Vállalat reprint sorozata, Bp., 1984. 390 old.

**Huszár Tibor:** Nemzetlét, nemzettudat, értelmiség. Magvető, 1984. 728 old.

**Ibrányi Tóth Béla:** Az ország közepe. Kiadja az MSZMP járási bizottsága és a Nagyközségi Tanács. Orkény, 1983. 52 old.

**Illés György:** Mesélő könyvtárak. Móra, 1984. 206 old.

**Jandekné Borbély Edit:** Nyirégi középkori falusi templomok. Magyar építéstörténeti dokumentáció. BMA Bp., 1984. 78 old.

**József Farkas:** Értelmiség és forradalom. Kosuth, 1984. 296 old.

Kultúra, sajtó és irodalom a magyar Tanácsköztársaságban.

**Juhász Antal:** Hódmezővásárhely, Kópáncsi tanyamúzeum. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 154. Bp., 1983. 16 old.

**Kapocs Nándor:** Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban. Bajai dolgozatok, Türr István Múzeum, Baja, 1983. 209 old.

**Katona Imre:** A habán művészet emlékei Magyarországon. Műzsák, Bp., 1984. 240 old.

**Kisszántói Pethe Ferenc** élete és munkássága, 1763—1832. Szerk.: *Hársfalvi Péter*. Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyiregyháza, 1983. 79 old.

*Süle Sándor:* A felvilágosodás és a reformkor határán, *ijj. Barta János:* „A Pallérozott mezei gazdaság” és az európai mezőgazdasági irodalom, *Orosz István:* Kisszántói Pethe Ferenc és a magyar mezőgazdaság a XIX. sz. első harmadában, *Mező András:* A nyelvújító Pethe Ferenc, *Takács Péter:* Gondolatok Kazinczy és Pethe vitájáról.

**Kodály Zoltán:** Magyarság a zenében. Gondolkodó magyarok. Magvető, 1984. 86 old.

A tanulmány első ízben 1939-ben jelent meg a Mi a magyar? c. kötetben.

**Koppány Tibor:** Sümeg. Kiadja Veszprém megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala. Panoráma, 1984. 93 old.

**Kőrösparti szoborsztágy.** Szerk.: *Tóth Lajos*. Kiadja a DATE Mg-i Főiskola Kara és Közművelődési Bizottsága. Szarvas, 1984. 99 old.

*Vincze Ferenc:* Vedres István, az alföldi agrárkultúra egyik kiváló úttörőjének élete és munkássága, 1765—1830; *Szűcs Lajos:* Beszédes József, 1783—1852; *Pilishegyi József:* Vásárhelyi Pál, 1795—1846; *Tóth Lajos:* Kvaszay Jenő munkásságáról, 1850—1919; *Marjai Gyula:* Trummer Árpád, 1884—1961; *Thyll Szilárd:* Hank Olivér, 1898—1961.

**Kőrösi Csoma Sándor** levelesládája. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Szilágyi Ferenc*. Szépirodalmi, 1984. 427 old.

A községi Gyógypedagógiai Intézet 25 éve, 1957—1982. Szerk.: *Kiss Tibor*. Köszeg, 1983. 334 old.

**Kövágó Péterné:** Budapest XVIII. kerülete történetének bibliográfiája. A HNF XVIII. kerületi Helytörténeti és Honismereti Bizottságának és a XVIII. kerületi Tanács vb Művelődésügyi-Égészségügyi-és Sportosztályának kiadványa. Bp., 1983. 76 old.

**László Lajos:** Jégszikrák. A hazai nemzetiségek életéből. Népszava, Bp., 1984. 177 old.

**Lombosi Jenő:** A Pécsi Faipari Szövetkezet 35 éve. Kiadja a Szövetkezet. Pécs, 1984. 24 old.

**Madaras László:** Szolnok, Damjanich János Múzeum. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára, 133. Bp., 1983. 16 old.

**Magyar Eszter:** Szántódpuszta a török hódoltságtól a szabadságharcig. Szántódi füzetek 7. Panoráma, Bp., 1984. 149 old.

**Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században.** (Szerk.: *Bodó Sándor* és *Szabó Jolán*.) Kiadja a Dobó István Vármúzeum. Eger, 1983. 174 old.

*R. Várkonyi Agnes:* Végvár: állam, társadalom, mentalitás, *Szántó Imre:* A végvári harcok szerepe és jelentősége a XVI. sz. második felében, *Gerő László:* Magyarországi XVI—XVII. századi végvárak néhány kérdése, *Csorba Csaba:* A magyarországi végvárak adattára, *Benda Kálmán:* A magyarországi végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején, *Rázsó Gyula:* A várak szerepe I. Ferdinánd törökellenes terveiben, *Hegyi Klára:* A várak és katonaságuk szerepe a törökök magyarországi berendezésében, *Szakály Ferenc:* Végvár és hódoltság, *Benczédi László:* Végváriak életviszonyai a XVII. sz.-ban, *Tóth István György:* A végvár árnyékában: az özvegyek és az árvák sorsa a XVII. sz.-i Körmenten, *Varga J. János:* A XVI—XVII. sz.-i végvári katonaság szervezésének kérdései, különös tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló dunántúli katonaság-

**Déri Tiborné:** A MINSZ tevékenysége az 1949. évi választási előkészületek során, *Szarvas Lászlóné:* Az MDP és a MINSZ a Dolgozó Ifjúság Szövetsége megteremtéséért, 1949—1950.

**Tanulmányok Szatmár néprajzához.** (Szerk.: Újváry Zoltán és Farkas József.) KLTE, Debrecen, 1984. 258 old.

**Dankó Imre:** A szatmári népelet kutatásáról, **Gunda Béla:** A szatmári hagyományos népi műveltség etnográfiai helyzete, **Orosz István:** Szatmári népelet a XIX. sz.-ban, **Dám László:** Szabolcs-Szatmár megye népi építészeteinek táji tagozódása, **Paládi-Kovács Attila:** A magyar szék a Kárpát-medencében, **Farkas József:** Lovaskocsik és székerek, **Szabadfalvi József:** Adatok Jármű juhászatához, **Selmeczi Kovács Attila:** Kézimalmok Kelet-Magyarországon, **Ferenczi Imre:** Bűbájos kocsisok a szatmári népeletben, **Újváry Zoltán:** Székér—kocsi a folklórbán.

**Tarnai Andor:** „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Akadémiai, 1984. 345 old.

**Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.** Mályusz Elemér-émlékkönyv. (Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik és Maksay Ferenc.) Akadémiai, 1984. 450 old.

**Teplitzky Ottó:** Miskolc hűsipara, 1381—1983. Kiadja a BAZ megyei Állatforgalmi és Hűs-ipari Vállalat, 1983. 153 old.

**Tinódi Lantos Sebestyén:** Cronica. Sajtó alá rendezte **Sugár István**, a bevezetőt **Szakály Ferenc** írta. Európa, 1984. 643 old.

**Tóth András:** A Budapesti Egyetemi Könyvtár története, 1561—1944. Kiadja az Egyetemi Könyvtár, Bp. 1982. 585 old.

**Tóth Ilona:** Csongrád megye története a felszabadulástól napjainkig. Válogatott bibliográfia, 1945—1982. Kiadja a Szegedi Akadémiai Bizottság Filozófiai és Történettudományi Szakbizottság jelentőrténeti munkabizottsága és a TIT Csongrád megyei Szervezete, Szeged, 1983. 42 old.

**Tóth János:** Jászberény, Jász Múzeum. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 149. Bp. 1983. 16 old.

**Tóth Lajos:** Arcképek Szarvas múltjából. Kiadja Szarvas Város Szatmárainak Köre, Szarvas, 1983. 105 old.

**Tóth Mihály:** Köszönések és megszólítások Bag községben. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 20. ELTE Bp. 1983. 37 old.

**Tölgyesi István:** Orgovány, Tájvédelmi körzet. Tájak—korok—múzeumok kiskönyvtára 130. Bp. 1982. 16 old.

**Történeti statisztikai tanulmányok 3.** A KSH és a MOL kiadványa. Bp. 1977. 348 old.

**Dányi Dezső:** Háztartás és család nagysága

és struktúrája az iparosodás előtt Magyarországon, **Faragó Tamás:** Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon 1787—1828, **Andorka Rudolf:** A család és a háztartás nagysága és összetétele 1800 körül két déldunántúli faluban (Alsónyék és Kölked), **Böszörményi Ede:** Hódmezővásárhelyi öngyilkosságok, **Fallenbüchl Zoltán:** A tiszticíműtárak története Magyarországon, **Duka Zoltán Norbert:** Pozsonyi himnlőjárdnyok és himnlőhalálózások a 18. század végén.

**Történeti statisztikai tanulmányok 5.** Kiadja a KSH és a MOL Bp. 1984. 241 old.

**Faragó Tamás:** Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség, **Andorka Rudolf:** Pócsmegeyer népesedési viszonyai 1744—1895, **Hablicsek László:** Az 1820-as évek népmozgalmának néhány jellemzője keresztelési és temetkezési idősorok alapján, **Sükösd Jánosné:** A piac és az állatvásárok forgalma Kecskeméten a 18—19. sz. fordulóján, **Badál Ede:** Kastély-kúria építésének gazdasági-társadalmi háttere, **Magyar Eszter:** A tihanyi apátság uradalmának 18. és 19. századi számadáskönyve, **Hajdú Zoltán:** Dél-Dunántúl 1925. évi vonzáskörzet rendszere, **Lacka Sándorné:** A szőlészeti statisztika forrásai a 18. és 19. században.

**Vadalma, vadalma magva de keserű.** Európa, 1984. 280 old.

A magyarországi németek népköltészetéből készült válogatás ráolvasásokat, szerelmi lírát, gyermekverseket, ünnepi alkalmakra készült dalokat, balladákat, siratókat, vidám verseket és különböző népszokásokhoz fűződő szövegeket tartalmaz.

**Vankóné Dudás Juli:** Falum, Galgamácsa. Szentendre, 1983. 531 old.

A nagy sikerű kötet 2. kiadása. Atdolgozta, összeállította és sajtó alá rendezte, továbbá a bevezetőt és a mutatókat készítette **I. Sándor Ildikó.**

**Veress D. Csaba:** A Dunántúl hadi krónikája, 1944—1945. Zrinyi, 1984. 372 old.

**Vértesi Péterné:** Ambrózy-Migazzi István. Kiadja a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. Szombathely, 1984. 137 old.

A Vasi Életrajzi Bibliográfiák X. köteteként megjelent kiadvány ismerteti a malonyai és a jeli arborétum alapítójának életrajzát, közli irodalmi munkásságát, valamint a róla szóló irodalmat. Bemutatja az Ambrózy nevéhez fűződő két arborétumot is.

**Zágoni Jenő:** Körösi Csoma Sándor bibliográfia. Kriterion, Bukarest—Szépirodalmi, 1984. 197 old.

**Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus.** Sajtó alá rendezte **Handák Péter.** Gondolat, 1984. 378 old.

A zsidókérdés a XX. századi Magyarországon, **Molnár Erik:** Zsidókérdés Magyarországon, **Bibó István:** Zsidókérdés Magyarországon 1944 után, **Szárász György:** Egy előítélet nyomában, **Handák Péter:** A lezáratlan per.



# A magyarországi honismereti irodalom 1944-ben

1985 MAJ 1 4



1944-ben mintegy 130 önálló, honismereti témájú kiadvány jelent meg Magyarországon, a többségük magyar nyelven, de van köztük egy-két latin nyelvű forrásmunka is. Ezek áttekintése nyilván nem lesz haszontalan a honismeret kutatói számára. A műveket csoportosítottuk, s minden egyes tematikai egységet néhány megjegyzéssel vezetünk be.

## Könyvészet, könyvtörténet

E folyóirat olvasóinak nem kell bemutatnunk Bodor Antal 1944-ben megjelent összefoglaló bibliográfiáját, amely az 1527—1940 közötti korszak műveit foglalta össze 14 ezer tételben. Ez a kötet jelent meg 1984-ben bővített kiadásban, de a bővítés — köztük az 1944-es év anyaga is — a terjedelem adta kötöttségek miatt csak válogató jellegű lehetett. A jelen cikk a teljes 1944-es honismereti anyagot mutatja be, így azok számára is hasznos lehet, akik megvásárolták a Bodor-féle bibliográfia új kiadását.

A könyvészetek közül felhívjuk még a figyelmet Iványi Béla munkáira, akinek 1944-ben csak egy nagyobb kötete jelent meg, míg a többiről a pontos adatok a nemrég közreadott Körmen-d-bibliográfiában lelhetők meg. Kozocsa Sándor, 40 esztendőn át folyamatosan követte a hazai irodalomtudomány termékeit, ennek része az 1942-es évet bemutató bibliográfiája. Szentkirályi írása először az Angol Filológiai Tanulmányokban jelent meg, előzményeit is ott találhatja meg az olvasó a sorozat korábbi köteteiben. Vas Margit munkája csak a tördelt levonatig jutott, kinyomtatására már nem volt mód. (E kézirat nyomdai levonatát az OSZK, magát a kéziratot pedig a Népművelési Intézet könyvtára őrzi.)

*Bodor Antal*: Magyarország helyismereti könyvészete 1527—1940. Bp., 1944. 424 has., *Bertalan Judit*: A francia könyv Magyarországon. Pótlék a magyarországi francia nyomtatványok bibliográfiájához. 1691—1860. Kolozsvár, 1944. 82. 01., *Iványi Béla*: A körmen-di levéltár missilis levelei. (1. Középkor. 1454—1526). Körmen-d, 1944. 40 o. (Körmen-di füzetek 5.), *Kozocsa Sándor*: Az 1942-ik év irodalomtörténeti munkássága. Bp., 1944. 86. o., *Szentkirályi, Joseph*: Hungaro-Britannica bibliographia. (1937—1942). Bp., 1944. 42. o., *Teller Frigyes*: Magyarországi középkor hangjelzett kódexei. Bp., 1944. 35. o. (Az OSZK kiadványai 20.), *Váczi Elemér*: A szabolcsmegyei levéltár anyaga 1897-ben. Nyíregyháza, 1944. 21 01., *Vas Margit*: A magyar népművelés irodalma 1772—1868-ig. 1. Önálló művek. Bp., 1944. 80 lev.

## Honismeret a történelemben

Lényegében minden történelmi munka kapcsolható egyik vagy másik nemzet honismeretéhez, helytörténeti irodalmához. E csoportba azokat a műveket soroltuk, amelyek nem „tisztán” történetiek, tehát pl. nem a nagy hadjáratok históriáját dolgozzák fel, hanem olyan általános

kérdésekkel foglalkoznak, mint a településtörténet vagy a nemzetiségi kérdés történeti alakulása. Illyefalvi I. Lajos neves statisztikus volt, alábbi kötete már posztumusz műként látott napvilágot: *Kniezsa* professzor munkája a Magyar Történettudományi Intézet által 1943-ban elindított sorozat részeként jelent meg. Az első kötetben Mezősi Károly Bihar vármegye 1692-es körképét vizsgálta fel. Az alábbi sort két forráskiadvány zárja. Az egyik szerzője Wesselényi Miklós — sajtó alá rendezője a néhai neves irodalomtörténész, Gál István —, eredetije Lipcsében jelent meg 1843-ban (németül 1844-ben). A másik egy középkori forrás nyomtatott változata, amely sorozat 1944-ben sem szűnt meg: 1976-ban ugyanis egy Bonfini-kiadással indult újra e sorozat az MTA gondozásában.

*Beck Lajos*: A régi Magyarország. Bp., 1944. 303 o., *Eöttevényi Olivér*: A magyarországi nemzetiségi kérdés hajdan és ma. Bp., 1944. 92 o. (Időszerű kérdések 11.), *Illyefalvi I. Lajos*: ... Hazánk városai a statisztika tükrében. 2. köt. Bp., 1944. 871 o., *Iván János*: Magyarság és a nemzetiségek. Kecskemét, 1944. 24 o., *Kniezsa István*: A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. Bp., 1944. 59 o. (Településtörténeti tanulmányok 2.), *Moór Elemér*: A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete. Szeged, 1944. 112 o., *Rozgonyi János*: Az 1751-i pozsonyi diéta. Bp., 1944. 80 o., *Soós Adorján*: A kunok és jászok története a kunok betelepítésétől a mohácsi vészig. Pépa, 1944. 150 o., *Wesselényi Miklós*: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. (Sajtó alá rendezte: Gál István) 1—2. Kolozsvár, 1944. (Erdélyi ritkaságok 12—13.), *Wrancius, Antonius*: Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo. (Kiad: Eperjessy Kálmán). Bp., 1944. XXI, 82 o. (Bibliotheca Scriptorum medii recentisque aevorum.)

## Honismeret az irodalomtörténetben

E csoport rokon az előbbivel, ugyanis a források egy része egyaránt nevezhető történetnek és irodalomtörténetnek. Ilyen például Horváthék összeállítása, a Telegdy-levelezés vagy Kovács József és Zsakó Gyula kötete. A naplótak ugyanis mindkét műfaj sajátjának vallja. Vita Zsigmond az 1920-as években megkezdett bibliográfiai sorozat befejező darabját készítette el — e sorozat eredetileg az Erdélyi Múzeum c. folyóiratban jelent meg —, hogy ezzel is segítse a könyvtárosok, történészek forrásfeldolgozó munkáját.

*Böloni Farkas Sándor*: Az új Erdély hajnalán. Naplótöredék 1835—36-ból. (Bevezeti: Jancsó Elemér). Kolozsvár, 1944. 65 o. (Erdélyi ritkaságok 15.), *Gulyás József*: Sárospatak a magyar írók tollán. Sárospatak, 1944. 16 o., *Horváth Elemér—Horváth Mária*: Pest-Budáról szóló históriák. Bp., 1944. 212 o., *Telegdy Pál—Telegdy János*: Két vitéz nemesúr levelezése a XVI. század végéről. (Közzétette: Eckhardt Sándor.) Bp., 1944. 218 o., *Thier László*: Másfél évtized a nemzeti irodalom szolgálatában. Sopron, 1944. 14 o. (Scarbantia. Helytörténeti adatok Sopron város és Sopron vármegye múltjából, 6.), *Vita Zsigmond*: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben. Kolozsvár, 1944. 10 o., *Zsakó Gyula*: Egy XVIII. századi torockói napló. Kolozsvár, 1944. 20 o.

## Közművelődés-, közoktatás-, intézmény- és kapcsolattörténetek

A címből úgy tűnik, hogy hatalmas tételcsoportról van szó, de mindössze néhány mű sorolható ide. Nem is kívánunk különösebb bemutatást, mindössze annyit jegyzünk meg, hogy Lévai kötete része annak a sorozatnak, amelynek összefoglaló kötetei már 1945 után jelentek meg (Fehér Könyv, Fekete Könyv, Szürke Könyv stb.), melyeket részletesen bemutat az OSZK 1945—60-as összefoglaló retrospektív bibliográfiája. Úgy tűnik, Somogyi jogtörténeti alapokat is adó munkájáról a neveléstörténészek egy kicsit elfeledtek, pedig hasznos forrásmunka ez a kötet is.

*Deszkásy Boldizsár*: A soproni kaszinó 100 éve. (1843—1943.) Sopron, 1944. 200 o., *Fodor Ottó*: Sopron első magyar színészei a liceumi diákok. Sopron, 1944. 29 o., *Hadrovics László*: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Bp., 1944. 80 o., *Heszke Béla*: Színháztörténeti breviárium. Kolozsvár, 1944. 348 o., *Imre Sándor*: A Ferenc József Tudományegyetem a századforduló táján. Kolozsvár, 1944. 20 o. (Kolozsvári tudományos könyvtáros 3.), *Közzei József*: A Kőszegi Takarékpénztár száz éve. (1844—1944.) Szombathely, 1944. 24 o., *Kuk János*: A magyar nemzet műveltségi eszméi a XII. századtól a legújabb korig. Szatmárnémeti, 1944. 46 o., *László Jenő*: A zilahi ref. Wesselényi Kollégium története. Bp., 1944. 110 o., *Lévai Jenő* (szerk.): Zsidók a magyar élet és a magyar kultúra szolgálatában. Bp., 1944. 206 o., *Somogyi József*: Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. 2. kiad. Bp., 1944. 336 o.

## Néprajz, népismeret

Az 1940-es évek gazdag néprajzi irodalmának néhány szép darabjával épp 1944-ben találkozunk. Ekkor jelent meg Bálint Sándor sokat idézett leírásainak egyike, Fél Edittől pedig két önálló néprajzi munka is napvilágot látott. Az új magyar népköltési gyűjtemény híres kalotaszegi kötete is 1944-es. A négykötetes magyar néprajzi monográfia egyik darabjának új kiadása is ebben az évben jelent meg. A népi jogélet kérdéskörét Tárkány Szűcs Ernő kutatta már a korábbi években is, két fontos kötete ekkor készült el. Várkonyi Nándor művelődéstörténeti-néprajzi áttekintéseinek egyike a Dunántúlról készült, s e nagyobb kötet szintén az 1944-es év könyvkiadásának terméke.

**Bálint Sándor:** *Sacra Hungaria*. Tankönyv a magyar vallásos népelet köréből. Bp., 1944. 210 o., **Benkő József:** *Specialis Transsilvania. Terra Siculorum. A székelyek és a Székelyföld.* (Ford. és sajtó alá rend.: Szabó András.) Kolozsvár, 1944. 122 o. (Erdélyi ritkaságok 14.), **Fél Edit:** *Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata. Érsekújvár, 1944. 24. o.* (Kisalföldi Közlemények I. 3.), *Uő.*: A nagycsalád és jogszokása a Komárom megyei Martoson. Bp., 1944. 96 o., **Gaál Károly:** *Csikménasági pásztorok fafaragása.* Bp., 1944. 32 o. (Néprajzi füzetek 1.), **Gaál István:** *Szép magyar tájak.* Bp., 1944. 416 o., **Gáspár Gyula:** *Székely ezermesterek.* Bp., 1944. 96 o., **Gáspár János:** *A keleti szlávok antropológiája.* Ungvár, 1944. 168 o., **Gyóni Máttyás:** *A legrégibb vélemény a román nép eredetéről.* Bp., 1944. 88 o. (Magyar Történettudományi Intézet.), **Kerényi György:** (szerk.): *Száz népi játékdal.* (11—24. ezer példány.) Bp., 1944. 96 o., **K. Kovács László:** *A kolozsvári hóstátiak temetkezése.* Kolozsvár, 1944. 424 o., **Kovács Agnes:** *A kalotaszegi Ketesd mesekincse.* Kolozsvár, 1944. 40 o., *Uő.*: *Kalotaszegi népmesék.* 1—2 Bp. 1944. (Új magyar népköltési gyűjtemény 5—6.), **Linder László:** *Adatok Békéscsaba és környékének néprajzához.* Békéscsaba, 1944. 32 o., *Majs község szociográfiai adataira.* Pécs, 1944. 16 o. (Községi adattár 8.), **Malotay Gertrúd:** *A szolnokdobokai Szék magyar himzseiei.* Kolozsvár, 1944. 24 o. 33 t., **Mikecs László:** *A moldvai katolikusok 1646—47 évi összeírása.* Kolozsvár, 1944. 150 o., *Szellemi néprajz II.* (2. kiad.) Bp., 1944. 430 o. (A magyarság néprajza 4.), **Tárkány Szűcs Ernő:** *A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján.* Kolozsvár, 1944. 14 o., *Uő.*: *Mártély népi jogélete.* Kolozsvár, 1944. 148 o. (Régi magyar jog. Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 1.), **Várkonyi Nándor:** *Magyar Dunántúl. Táj és nép.* Bp., 1944. 212 o., **Walkó György:** *Nemzetkarakterológia. Történeti Vázlat a népjellemzés irodalmából.* Bp., 1944. 70 o. (Minerva Könyvtár 159.).

## Művészettörténet

Aránylag nem gazdag ennek az évnek az önálló művekben lemérhető művészettörténeti irodalma, de három nagyobb kötetről azért beszámolhatunk. Az egyik a jáki apátsági templomról készült művészettörténeti összefoglaló, a másik Horváth Henrik tanulmányainak gyűjteménye, amely egy hasznosnak indult sorozat első köteteként jelent meg, a harmadik pedig a Lyka Károly-émlékkönyv, amely tartalmazza többek között a neves szakember műveinek bibliográfiáját is.

**Balogh Jolán:** *Pákel Lajos rajzai.* Kolozsvár építészeti emlékeiről. Kolozsvár, 1944. 13 o., **Bogyay Tamás:** *A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Művészettörténeti összefoglalás.* Szombathely, 1944. 106 o. (A Dunántúli Szemle könyvei, 220.), **Darnay-Dornay Béla:** *Zagyvapálfalva „Pusztai Templom”-ának középkori régiségei.* Keszthely, 1944. 16 o. (Salgótarjáni könyvek 12.), *ij.* **Dümmerling Odón:** *A ferencrend középkori csücsives stílus építészetének emlékei Magyarországon.* 3. rész *Klarisszák.* Bp., 1944. 14 o., **Gyimesy Károly:** *A soproni ev. egyház kincstára.* Bp., 1944. 36 o., **Horváth Henrik:** *Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok.* Bp., 1944. 250 o. (Budapest székesfőváros városörténeti monográfiái 1.), **Kós Károly:** *A székely népi építészet.* Bp., 1944. 36 o., **Leopold Antal:** *Esztergom régi látképei.* Bp., 1944. 62 o., **Lyka Károly-émlékkönyv. Művészettörténeti tanulmányok. Bp., 1944. 348 o., **Storno Miksa:** *Régi pecsétnyomók.* Sopron, 1944. 6 o.**

## Régészet

A régészeti irodalom számos gazdag kötetel bővült. Banner János nem kisebb feladatra vállalkozott, minthogy összefoglalja a régészet 150 évnyi hazai irodalmát. Kötethez aránylag kevés mutató járul, ezért használata bizony nehézkes, a későbbi években megjelent bibliográfiái már sokkal áttekinthetőbbek. A Kőrös-kultúra komoly összefoglalóját készítette el Kutzian Ida.

**Banner János:** *Bibliographia archaeologica Hungarica. 1793—1943.* Szeged, 1944. 558 o., **Hunyadi Ilona:** *Kelták a Kárpátmedencében. Szövegkötet.* Bp., 1944. 153 o. (Dissertationes Panonicae, II. 18.), **Kutzian Ida:** *A Kőrös-kultúra 1—2.* Bp., 1944. 166 o. 38 t. (Dissertationes Panonicae II. 23.), **Kuzsinszky Bálint:** *Aquincum.* Bp., 1944. 118 o., **Méri István:** *Középkori temetők feltárásmódjáról.* Kolozsvár, 1944. 21 o.

## Agrártörténet

Lényegében e csoporthoz sorolható Jakó Zsigmond nagymonográfiáinak egyike, a gyalui vártartomány urbáriumairól készített munka, mely e szakcsoport legnagyobb terjedelmű köteté 1944-ben. A másik három munka a mezőgazdaság egy-egy korszakának, fejezetének történetével foglalkozik, és ezek hasznos kiindulópontul szolgálnak az elmúlt években megindult akadémiai agrártörténeti könyvsorozat összeállításához is.

**Grencser Béla:** A magyar mezőgazdaság kísérleti és kutatóintézetének története és közgazdasági jelentősége. Bp., 1944. 23 o., **Jakó Zsigmond:** A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár, 1944. CIII, 482 o. (Monumenta Transilvanica), **Kiss Albert:** Mezőgazdaságunk fejlődése. (1895—1935.) Bp., 1944. 137 o., **Nagy István:** A mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korában. (1849—1867) Bp., 1944. 175 o.

## Ipartörténet

Ezekben az években több fontos ipartörténeti összefoglaló is napvilágot látott. Sajnos Futó Mihály nem tudta befejezni alapvető gyáripartörténetét, és folytatása a mai napig sem készült el. A magyar iparfelügyelet című összefoglaló munka részben közgazdasági jellegű, részben viszont az ipartörténethez sorolható. Ennek az évnek további két fontos történeti összefoglalója közül az egyik a nógrádi szénbányászat, a másik egy gépgyár történetével foglalkozik.

**Bayer Ferenc:** A magyar iparfelügyelet. (1893—1943.) Bp., 1944. 864 o., **Dzsida József:** A Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. nógrádi szénbányászatának története 1868—1943-ig. Salgótarján, 1944. 180 o., **Futó Mihály:** A magyar gyáripar története. 1. köt. Bp., 1944. 468 o. (Unicus), **Horganyhengermű R.T. Vác.** 50 év rövid története. Vác, 1944. 179 o., **Jakob Károly:** Látogatás a főiskolai régiségárbán. (A céhek emlékei között.) Sárospatak, 1944. 24 o., **Legény Elemér:** Regényes korrajz a magyar vasutasság életéből. + **Pagani Frigyes:** A Magyar Államvasutak Takaré- és Segélyszövetkezete története... 1876—1943. Bp., 1944. 212 o., **Rekovic Neda:** Újbánya bányászatának legrégibb emlékei 1700-ig. Bp., 1944. 18 o., **Sevin Henrik:** A Hofherr—Schrantz—Clayton—Shuttleworth Magyar Gépgyári Művek RT. története. (1842—1869—1944.) Bp., 1944. 272 o.

## Egyháztörténet

Többnyire kisebb terjedelmű munkákat sorolhatunk ebbe a csoportba. A legrészletesebb összefoglaló az évfordulóját ünnepelt ciszterci rend történetéről jelent meg. Radó Polikárp a régi magyarországi nyomtatványok neves szakértője volt, és e témakörből számos tanulmánya jelent meg már a korábbi években is, elsősorban a pannonhalmi főiskola évkönyveiben, illetve különnyomtatásban. Ezek folytatása az alább olvasható 1944-es kötete. A többi munka az egyháztörténet egy-egy speciálisabb témakörével foglalkozik.

**Bachó László:** A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös, 1944. 184 o., **Uő.:** A gyöngyösi Szent Urbán-templom története. Gyöngyös, 1944. 24 o., **Benedek Fidél:** Csíksomlyó IV. Jenő pápa levelének tükrében. + A csíksomlyói kegytemplom első újjáépítésének 500 éves emlékezetére. Kolozsvár, 1944. 16 o., **Béres Béla—Monszpart József:**... A taktaharkányi r. kat. egyház története. Kassa, 1944. 32 o., **Friedrich Károly:** A magyar evangélikus templomi ének történetének vázlatja. (XVI—XVIII. sz.) Bp., 1944. 121 o., **Harsányi András:** A beregi ref. egyházmege levéltára. Bp., 1944. 24 o., **Jakab Antal:** Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. Kolozsvár, 1944. 18 o., **Kazai János:** Zöld olajfaágat szájában hordozó Noé galambja (Bárta, 1708.) + **Esze Tamás:** Az eperjesi ref. egyházközség. Bp., 1944. 52 o. (A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi... írói 17.), **Kiss Albin Imre:** A Ciszterci rend története. 1—2. Bp., 1944., **Nagymanyoky Gilbert:** A ferences missiók vérrel irt története. Bp., 1944. 240 o., **Radó Polikárp:** Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. Bp., 1944. 121 o., **Ragyogó lapok a magyar pálos rend múltjából.** Bp., 1944. 36 o., **Szabó Gyula:** Református egyházzene-történeti dolgozatok. Tiszaföldvári, 1944. 95 o., **Szentiványi Dezső:** A katekizmus története Magyarországon. Bp., 1944., 197 o. (Kiadványok Jézustársasága magyarországi történetéhez 36.).

## Tudománytörténet

E korszak tudománytörténeti irodalma általában szegényes és nem kivétel ez alól az 1944-es év sem. Dezső Lóránt csillagászat-története máig is az egyik legprecízebbnek mondható munka. Molnár Béla Kassa orvosi történetét készítette el, mely hasznos helytörténeti adalékokat tartalmaz, de a nagy mű, a Magyar Orvosi Rend Története ekkorra már elkészült, ez Magyar—Kossa Gyula híres négykötetes monográfiája. A botanika honi történiáját 1936-ban Gombóc Endre írta meg. A többi tudomány történetével csak az 1950-es években kezdtek behatóbban foglalkozni, gondolunk itt a matematikára, kémiára és fizikára.

*Dezso Lóránt*: A magyar csillagászat története. Kolozsvár, 1944. 40 o., *Fridvalszky János*: Dissertatio de scumpia c. munkájának magyar fordítása. (Sajtó alá rend.: Domokos János) Bp., 1944. 26 o., *Molnár Béla*: Kassa orvosi története. Kassa, 1944. 368 o., *Parádi Ferenc*: Szolnok—Doboka közegészségügyének története. Kolozsvár, 1944. 36 o.

## Nyelvtörténeti adalékok

A nyelvtörténet is több ponton része az általános honismeretnek. Gondolunk itt a helynévgyűjtésre, a személynévvel és keresztnévvel kapcsolatos problémákra és a nyelvjárás kérdéskörére. Lényegében e témakörökben jelentek meg a főbb önálló munkák 1944-ben is.

*Baán Kálmán*: Ősi magyar személynévek. Bp., 1944. 109 o. *Darnay—Dornay Béla*: A Nógrád megyei Kazár helynevei. Keszthely, 1944. 22 o. (Salgótarjáni könyvek 11.) *Dömötör Sándor*: Balatonkenesei szógyűjtemény. Szombathely, 1944. 6 o. (Dunántúli Szemle könyvei 228.), *Gálffy Mózes*: Keresztnéveink becéző alakjai a Borsavölgyén. Kolozsvár, 1944. 26 o., *Járai József*: A kaposfői (Szomajom) német telepések és nyelvjárásuk. Bp., 1944. 54 o., *Klein, Samuel*: Dictionarium valachicolum. (Közzétette: Gáldi László.) Bp., 1944. 496 o., *Márton Gyula*: Ördögösfüzes helynevei. Kolozsvár, 1944. 40 o., *Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula*: Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből. Kolozsvár, 1944. 42 o.

## Helytörténet

Ebben az évben jutott el harmadik kötetéhez a Budapest történetéről megindított sorozat. *Ila Bálint* Cömör megyéről szóló négykötetes munkájának első része szintén ebben az évben jelent meg, a következő már a felszabadulás után, és néhány évttel később követte azt a sorozat első és negyedik kötetét. Fontos soproni család-történeti adatokat tartalmaz Horváth László kötetete. *Makkai László* jól ismert történeti összefoglalóinak egyike Erdély történetéről szól.

*Bicskei Jenő*: Zsidó nevű utcák és terek Pest-Budán. Bp., 1944. 24 o., *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Bp., 1944. 460 o., (Budapest története 3.), *Gosztonyi Gyula*: Pécs 1763-ban. Pruner Ignác városképe. Pécs, 1944. 40 o. *Gőcze Rezső*: Szombathely francia megszállása 1809-ben. Szombathely, 1944. 110 o., *Ila Bálint*: Cömör megye. 2. köt. (A települések története 1773-ig. A—Ly.) Bp., 1944. 622 o. (Magyarság és nemzetiség I. 3.), *Haiczl Kálmán*: Sárkányfalva. Bp., 1944. 14 o., *Horváth László* (szerk.): Ősi Sopron megyei nemzetségek. Sopron, 1944. 516 o., *Kiss Gyula*: A szombathelyi németiség a 17. században. Bp., 1944. 44 o. (Német nyelvészeti dolgozatok 12.), Kolozsvár leírása 1734-ből. Kolozsvár, 1944. 64 o., (Erdélyi ritkaságok 18.), *Kós Károly*: Erdély. Kultúrtörténeti Vázlat. (19—24 ezer példány) Kolozsvár, 1944. 86 o., 56 t., *Kovács József*: A Balatonvidék múltja és regevilága. Bp., 1944. 212 o., *Makkai László*: Erdély története. Bp., 1944. 535 o., *Mollay, Karl*: Scarbantia, Odenburg, Sopron, Bp., 1944. 136 o., *Mollay Károly*: Újabb szempontok a helytörténetírás műveléséhez. Bp., 1944. 10 o., *Muhi János*: Zombor története. Zombor, 1944. 27 o., *Sümeghy József*: A Tiszántúl. Bp., 1944. (Magyar tájak földtani leírása 6.), Szabadka. Palicsfürdő útmutatója. Szabadka, 1944. 94 o., *Szappanos Károly*: Kecskemét régi nemes családai. Kecskemét, 1944. 16 o., *Tonelli Sándor*: Nagyapáink Pest-Budája. Bp., 1944. 218 o., *Trencsényi-Waldapfel Imre*: A régi Pest-Buda. 2. kiad. Bp., 1944. 62 o. (Officina képeskönyvek), *Végh Gyula*: Bózsok. Szombathely, 1944. 12 o. (Dunántúli Szemle könyvei 226.)

\*

A fenti összeállításban arra törekedtünk, hogy az önálló kiadványokat felsorakoztató áttekintésünk lehetőség szerint teljes legyen, így e sorba bekerültek olyan művek is, amelyek hangvételeivel, értéktételeivel vitatkoznunk kell, sőt kötelességünk is ezt megtenni. Minden történelmi tudomány csak akkor tölti be hivatását, ha a múlt eseményeit kritikusan, s az első forrásokhoz visszamenve szemléli. Nem kivétel ez alól a helytörténet és általában a honismeret sem.

A modern honismereti irodalom egyik fő „gyengéje” a kellő mélységű forrásismeret hiánya. Kevesen vannak, akik választott témájuk múltbeli forrásait a lehető teljességig ismerik, s akik nem nyugszanak, amíg el nem jutnak a legjobb forrásfeldolgozásokig vagy a kézirat forrásokig. Munkájukat, az elmélyült kutatást elsősorban jó, hiteles visszatekintő bibliográfiákkal segíthetjük, s reméljük, hogy e sor része az új Bodor-féle bibliográfia kiadása éppúgy, mint ez az összeállítás.

Az önálló kiadványokon túlmenően természetesen érdemes a korabeli folyóirat-irodalomhoz is fordulni, gondolunk itt például a Győri Szemle, a Soproni Szemle, a Dunántúli Szemle (Vasi Szemle), a Debreceni Szemle stb. honismereti periodikákra, amelyekben még jó néhány olyan forrásközlemény és feldolgozás olvasható, amely önálló kiadvány formájában — a háborús események miatt — már nem jelenhetett meg.

Dr. Gazda István

## Helytörténeti kiadványok a Mura-vidékről

Ha a jugoszláviai magyarságról esik szó, Magyarországon többnyire a Szerb Szocialista Köztársaság Vajdaság nevű autonóm tartományában élő, a statisztika szerint négyszázezerre tehető magyarra gondolnak. Pedig déli szomszédainkkal együtt élnek az őshonos magyarok másutt is: mintegy harmincezen Horvátország tájain (Szlavónia és Baranya területén) és tízezen Szlovéniában (a Mura-vidéken). Ezúttal a „legkisebb testvér”, a szlovéniai magyarság könyvkiadásának történetében első két, honismereti jellegű kötetet szeretném bemutatni az olvasónak.

E terület néprajzilag a történelmi Vas és Zala vármegyék déli részéhez, az Alsó-Órség és a Göcsej, Hetés egységéhez tartozik. Az előbbi hagyományosan protestáns, az utóbbi katolikus vidék, a mai közigazgatás szerint a muraszombati, illetve a lendvai község<sup>2</sup> része. A hat monográfiából négy alföldi jellegű, hetési település (Dobronak, Göntérháza, Hosszúfalu és Kót), egy dombon elterülő, szerves órségi falu (Hodos) és egy sajátos, a legutóbbi évtizedekig külön igazgatott egység (Lendvahegy) történetét dolgozza fel.

A vidék az egykori Pannónia provincia területére esik, Kót határában egy római híd pillérei a mai napig láthatók a Mura holtágában. A rómaiak után sok nép fordult meg hosszabb-rövidebb ideig ezen a tájon. A honfoglalás után itt húzódott a *gyepűrendszer* egy szakasza. Hodos lakói például a székelyekhez hasonló, telkeiken élő határőrök voltak, megfelelő kiváltságokkal, amelyeket azonban a XIV–XV. század fordulóján elveszítettek. A Muravidék urai először a Bánffy, később az Eszterházy

család tagjai lettek. A magyar történelem sorsdöntő fordulói az itteni nép életét is befolyásolták. Valamennyi monográfia kellő részletességgel kitér a *jobbágyság* korára, az *úrbérrendezés* helyi sajátosságaira, a *tagosítás* következményeire. A szerzők a telekkönyvi kataszterek alapján számba veszik az egykori és mai *család- és dülőneveket*.

A környékbeli népesség hagyományosan *mezőgazdasággal* (föld- és szőlőműveléssel, erdőléssel és állattenyésztéssel) foglalkozott. A kézműves teendőket többnyire a gazdák maguk látták el. Az egyetlen közeli város: Alsó-lendva hatása némi munkaalkalom (háztartási alkalmazottként és ipari munkásként) és a piac szempontjából játszott szerepet. Mint a dolgozatokból kiderül, a királyi Jugoszlávia a Mura-vidéket amolyan Szibériának tekintette, az erdőket pl. gátlástalanul irtotta, semmi súlyt nem fektetett a települések gazdasági fejlesztésére. A felszabadulás utáni évtized sem könnyített az itt élők sorsán (a lendvahegyi szülőket pl. az ötvenes évek adópolitikája miatt rengetegen elhagyták). Az utolsó negyedszázad azonban meghozta a civilizációs előrelépés (villany, vízvezeték, aszfaltút, új munkahelyek) lehetőségét minden faluban.

Népmozgalom tekintetében — az egy Hosszúfalu kivételével — valamennyi ismertett helység helyzete aggasztó. A lakosság száma jelentősen fogy, korban pedig elöregszik. A települések *oktatási viszonyai* is megsínylették a történelem viharait. A népkutatás kezdetei a reformáció évtizedeire esnek. A kiegyezés és az első világháború között magyar nyelvű, ezt követően a második bécsi döntésig csak szlovén nyelvű elemi oktatás volt e falvakban. Három esztendő magyar egy nyelvűsége után 1944-től két (szlovén és magyar) párhuzamos tagozat működött. Az 1959/60-as tanév óta figyelemre méltó eredményeket ér el Szlovénia északi, nemzetiségileg vegyesen lakott tájain a *kétnyelvű iskola-* *rendszer*. Bizonyos helyeken (pl. Göntérházán) új, korszerű iskolaépület ad otthont a diákoknak, másutt viszont (pl. Hodoson) a körzetesítés miatt az egykor nyolcosztályos iskola helyén ma már csak kétnyelvű óvoda s az I–II. osztály dolgozik. A tanulók száma a lakosság fogyásával arányban csökken.

A *kulturális élet* hagyományos alkalmainak az esti találkozók, a rokoni és komalátogatások, a keresztelés, a tollfosztás, az ún. tökmagköpések, a szövés-fonás, a disznótorok és

<sup>1</sup>Varga Sándor — Pivar Ella: Dobronak, Göntérháza, Kót helytörténete. Kiadta a Lendvai és a Muraszombati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség. Lendva, 1979. 160 old.  
Varga Sándor — Pozsonc Mária — Pivar Ella: Hosszúfalu, Hódos és Lendvahegy múltja és jelene. Kiadta a Lendvai és a Muraszombati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség. Lendva, 1982. 180 old.

<sup>2</sup>Községen Szlovéniában az egykori magyarországi járásnak megfelelő nagyságú, de a megyeihez hasonló önállóságú egységet értik.

a lakodalmak számítotak. A közösségi együttlét szervezeti kereteit az egyházak, a gazdakörök és a tűzoltóegyletek adták meg. Népkönyvtár, színjátszó csoport, kórus sok helyütt már a századforduló elején létrejött. Manapság egy-egy település kulturális tevékenységét művelődési egyesületek fogják össze.

A kisonográfiaiák bő teret szentelnek a tárgyi és szellemi néprajz bemutatásának. Megjelenítik a régi népelet hétköznapijait, a jellegzetes foglalkozásokat, tisztségeket, a viselet darabjait, a népi építkezés és a táplálkozás legfontosabb jegyeit. Hiteles leírások kapjuk a jeles napokhoz, az emberélet fordulóihoz, a növénytermesztéshez és az állattartáshoz fűződő népszokásoknak. A népi hiedelemvilág nyomai még a fiatalok tudatában is fellelhetők. Hodoson a rönkhúzás farsangi szokása, Göntérháza pedig a *Gergely-járás* a határokon túl is számon tartott, élő hagyomány.

Több helyen a települések nem magyar (szlovén, cigány és zsidó) etnikumainak történetére, az együttélés momentumaira is továbbgondolásra érdemes adatokat találunk. A dolgozatokat alapos jegyzetanyag és sokszor muzeális értékű fényképek egészítik ki. Hiányoljuk viszont a térképeket a kötetekből. A jó minőségű nyomdai kivitelést és számtalan helyesírási hiba sajnos lerontja (e nehezen magyarázható jelenség állandó kísérője a muravidéki sajtótermékeknek).

Dobronak, Göntérháza, Hosszúfalu és Lendvahegy történetét *Varga Sándor*, a muraszombati magyari hetilap: a Népújság és a helyi magyar rádióadás felelős szerkesztője írta meg. A kóti és hodosi monográfia szerzője *Pivar-Tomsić Ella*, szintén a Népújság munkatársa. Mindketten levéltárak, sajtóközlések és helyi dokumentumok felkutatása révén komoly kutatómunkát végeztek Szlovéniában, Horvátországban és Magyarországon. *Pozsonc Mária* helybéli tanárnő Hosszúfalu néprajzát más módszerrel: a szájhagyomány felgyűjtésével és saját tapasztalatainak leírásával dolgozta fel. Úttörő vállalkozásuk a muravidéki magyarság önismeretét nagymértékben elősegítheti, az anyaország és Vajdaság szakemberei a helytörténet és a népelet számos új adalékára figyelhetnek fel, valamennyiünk számára pedig a határokon átsütő egybetartás érzését erősítheti. Várjuk a folytatást!

Székelly András Bertalan

\*

A magyarság megtartásának egyik tartópillére, ami a Szlovén Szocialista Köztársaság lenini nemzetiségi politikájának alapján áll — a honismereti irodalom. Egy helytörténeti sorozat szerkesztője így foglalta össze ennek az irodalomnak a küldetését: „Munkájuk nemcsak szellemi örökségünk továbbfejlesztője, hanem való életünk rögzítője és tükrözetője is egyben. Értékelés és összegzés, a múlt, a jelen és a jövő számbavétele, számadás, az

örsegi, hetési és göcseji tájegységeken élő új embertípus magatartása és kötődése hazájához, a népekhez és nemzetiséghez, valamint anyanemzetéhez; alkotó munka — békés és igazságos jövőteremtés.”

Tiszteletet parancsol az a szervező munka, amellyel újabb és újabb kötetek megjelentetését készítik elő; az a szellemi háttér, amit ez a csöppnyi közösség az irodalomnak teremt, ahogyan az ott sem könnyű gazdasági viszonyok közepette megteremtik a könyvkiadás anyagi alapjait. Ennek az irodalomnak impozáns — nem túlzás a jelző! — darabja a Lendva község közleménye című kötet.<sup>3</sup> A nagy formátum gyakorlati célokat szolgál. Ez teszi lehetővé a szlovén és a magyar szöveg tükörszedését. A tördelket dicséri, hogy szinte sornyi eltérés sincs a párhuzamos fordításban és a számos adatsor (amellett, hogy ez is kétnyelvű) és fénykép egyszerre illusztrálja és bizonyítja a magyar és a szlovén szöveget is.

A szép külsővel összhangban van a tartalom is. Ez a könyv a mi várostörténeti monográfiáinkhoz, illetve jubileumi tanulmánykötetinkhez hasonlít. De el is tér azoktól. Az előbbieknél sokkal gazdagabb, sokoldalúbb, az utóbbiaknál pedig éppen egységesebb szerkesztési elképzelése és teljessége miatt több.

Az első nagy fejezet Lendva községet mutatja be. A Mura—Lendva—Kerka folyók összefutásától a Mura és az országhatár között húzódik Ausztria felé. Itt egy hosszan elnyúló, 10—12 km széles határ menti sávban, a Mura lapályán vezetó úton sorakozik az a 22 falu, ahol a járás lakosságának 37 százalékát kitevő 7069 magyar él.

A táj közigazgatási-gazdasági központja, Lendva a magyarság kulturális központjává is vált. Itt szerkesztik a napi másfél órás magyar nyelvű rádióműsorokat és a hetente megjelenő Népújságot, a Lendvai füzetek címen megjelenő tanulmányosorozat. S itt szerkesztették, részben itt is írták jelen kötetünket is.

Nem elemezhetjük részletesebben a kötet második nagy fejezetét alkotó történelmi áttekintést sem, de az anyaggyűjtésben és feldolgozásban egyaránt megnyilvánuló igényességét mindenképpen ki kell emelnünk. Sajnos a fordítás kicsit nehezkesebb, ami nemcsak az olvashatósság, hanem a szakmai érték rovására is megy, s közben el kell azon gondolkodnunk, nem kellett volna-e nekünk (magyarországi történészeknek) legalább a fordításban segítséget adni. Mert ahol nem érezzük a fordítás nehezkességét (mint a Népi építészeti — lakóházak című tanulmány), ott mi kapunk sokat a hazai tájainkhoz közelálló terület népi építészetének megismerésével. De ugyanígy használható nálunk is az Irott szó című, a táj könyvészetét bemutató tanulmány.

<sup>3</sup>Lendva község közleménye. Kiadta a Lendvai és a Muraszombati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség. Lendva, 1981. 320 old.

Kevésbé olvasmányos, de annál érdekesebb az a rész, amely a Muravidék sorsát és a politikai hatalom változásait kíséri nyomon 1920-tól 1945-ig.

Ezután számunkra szokatlan fejezet következik: egy közigazgatási egység öngazgatásának bemutatása. A demokrácia kiteljesedését és mechanizmusát ismerhetjük meg. Ez a demokrácia az egyik garancia arra, hogy a magyar nyelv és kultúra megmarad. A másik pedig az a gazdasági fejlődés, amit a IV. fejezetből ismerünk meg. A szerzők a gazdaság különböző ágazatait a társadalmi és természeti tényezők tükrében vizsgálják, és a tudományosság igénye tükröződik a gazdag adatokban, a komplex feltárásban és az elemző tárgyalásban. A mai élet ismertetésénél (V. fejezet) külön hangsúlyt kapott az iskolai oktatás és ezen belül a kétnyelvű iskolarendszer megteremtése, amelyet — mint a megmaradás újabb biztosítékát — érdemes részletesebben is megvizsgálni.

A magyar nemzetiségi tannyelvű iskolák megszervezése a felszabadulás utáni nemzetiségi politika nagy adománya volt. Mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A magyar szülők a szerényebb szervezetségű és mérsékeltabb színvonalú magyar általános iskolákat zsákutcának érezve, nem iratták gyermekeiket nemzetiségi általános iskolába. A magyar iskolák lassan elnéptelenedtek, a gyerekek pedig elvesztették az anyanyelven

történi tanulásnak az örömét és a magyar kultúrához kötő erejét. A válságba került iskolahálózával együtt mind erősebben rémlett fel az asszimilációs veszélye. A magyar nemzetiség vezetői és a közigazgatás tisztviselői a magyar nyelv iskolai megmaradását és a veszély elhárítását — svájci példa alapján — a kétnyelvű oktatás bevezetésében látták. Ennek a kétségkívül új megoldásnak a térhódítását, feltételeinek megteremtését, fogadtatását és eredményeit ismerhetjük meg. A szlovén és a magyar gyerekek egy osztályba járnak. A magyar tanulónak kötelező tantárgy a szlovén, a szlovénnek pedig a magyar. Más nyelvi kötelezettség az iskolában nincs. Az osztályban pedig a tanórán minden tanulónak joga van a két nyelven meghallgatott magyarázat után saját anyanyelven (természetesen a két nyelven megírt könyvből) rögzíteni az ismereteket és bármelyik nyelven felelni. A szlovén gyerekek a magyar tanulókkal együtt magyar nyelvi közegben nőnek fel, ami megteremti az alapját a kétoldalú, tehát a többségi nemzet polgáira is kiterjedő kétnyelvűségnek.

Az utolsó fejezet az egyesületek tevékenységét tekinti át. Ismerve a kötet célját, nem érezzük a magvas régészeti és földrajzi tanulmányok után a krónikaszerű számbavételt idegennek. Sőt — ezzel együtt lesz teljes a kötet.

Dr. Bedécs Gyula

## FÓRUM

### Mikor született Gábor Áron?

1980. november 27-én avatták fel Budapestben — a Gábor Áron utca és Szilágyi Erzsébet fasor találkozásánál — szabadságharcunk kiemelkedő alakjának, Gábor Áron honvéd őrnagy emlékművét. Eredetileg november 24-re tervezték az ünnepséget, de kellő időben sikerült felhívnom az illetékesek figyelmét arra a dátumbeli tévedésre, mely most a Honismereti Évfordulónaptárba is bekerült.

Az erdélyi Bereck község római katolikus plébániája, a második világháború idején irattára egy részével leégett. Dr. Gábor László, a Fővárosi Bíróság tanácselnöke, Gábor Áron öccsének, Imrének dédunokája azonban, szerencsére, még diákkorában a tüzesetet megelőzően összegyűjtött minden, a szabadsághősré és családjára vonatkozó emléket. Ezeknek az okiratoknak birtokában tudjuk pontosítani a történelmi és családi adatokat.

Némely lexikon tévesen rögzítette a honvéd őrnagy születési adatát (így az Évfordulónaptár is november 24-re), és ez az elírás még napjainkban is sok félreértésre adott alkalmat. Bereck község római katolikus plébániája anyakönyvében, „Tom. II. Pag. 203. Nr. 10.” nyilvántartási szám alatti bejegyzés szerint 1814. november 27-én született Gábor István és Hosszú Judit fia: *Gábor Áron András*. A keresztszülők Egyed Antal és Balog Katalin voltak, a csecsemőt Bogdán István plébános keresztelte meg születése napján. (Részletes életrajz: dr. Kovássy Zoltán: Adalékok Gábor Áron életrajzához, Hadtörténelmi Közlemények. 1981. 1. sz. 117—124. old.)

Ez az okirat hitelt érdemlően teszi helyére a születésnap valódi időpontját.

Dr. Kovássy Zoltán



1984/6

# HONISMERET

## A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

### TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Székely György: A XI. Honismereti Akadémia .....	3
	650 éve kapott városi kiváltságokat Gyöngyös, Rimaszombat és Szécsény (Pálmány Béla) .....	6
	Kettős évforduló Hajdúböszörményben (Both Ferencné) .....	9
	Kőrösi Csoma Sándor a szülőföld népének emlékezetében (Zá- goni Jenő) .....	11
	Százötven esztendeje született Jósa András (Jávor Ágnes) .....	13
	Feszli Frigyes (Marosi Ernő) .....	14
	Száz éve született Kocsis Pál (Dr. Geday Gusztáv) .....	16
	Százszentendős a Keleti pályaudvar (Koltai Mariann) .....	18
40 ÉVE	Fedőnév (Bokor László) .....	20
	Tömegkivégzés Várpalotán (Mike Tiborné) .....	25
	Kossuth rádió—New York (Horn Emil) .....	27
	Apostag felszabadulásának krónikája (Gavlik István) .....	30
HAGVOMÁNY	A pécsi Tetteye (Dr. Kovács András) .....	33
	A Mosonmagyaróvári Széchenyi Népfőiskola (Dr. Timalfy László) .....	35
	Toldy Ferenc és Cegléd (Hidvégi Lajos) .....	36
	Erősíteni a szülőföldhöz való ragaszkodást. Dr. Kovács Dániellel beszélget Zika Klára .....	40
BESZÉLGETÉS	A drinápolyi béke (Békés József) .....	42
TÉRMEK	Eger-völgyi malmok (Hamar Imre) .....	45
	Az ország első cernagyára (Dorcsi Sándor) .....	48
	Léva vára és a két Dobó (Himmler György) .....	50
	Hogyan alapították Kölesdet a zsámbéki reformátusok? (Makra Sándor) .....	53
	Mihály Lajika, a csiki mondóember (Székely Jula) .....	56
	Sajtócenzúra a II. világháború idején (Hantos László) .....	57
KRÓNIKA	Kölcsey szülőházában (Beke György) .....	59
	Honismereti gyűjtemény Ibrányban (Nagy Ferenc) .....	60
	Vasi honismereti továbbképző, 1984 (Tóth László) .....	61
	És ég az oltár (Harza Lajos) .....	62
	A Tábortűz (Z. Urbán Aladár) .....	64
	Helytörténeti kiadványok a Muravidékről (Székely András Ber- talan és dr. Bedécs Gyula) (mellékleten)	
	Mikor született Gábor Áron? (Dr. Kovássy Zoltán) (mellékleten)	
	Honismereti Bibliográfia (mellékleten)	
FÓRUM	A magyarországi honismereti irodalom 1944-ben (Dr. Gazda István) (mellékleten)	

**A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL:** „Zala Egerszeg mezőváros Szépitő Bizottmánya — Pápa város felszabadulásának történetéből — Ek Sándor fényképei a felszabadulás első hónapjaiból — Zámberly Lajos honvéd ezredes — A szlovákiai magyar néprajzi gyűjteményekről — Bod Péter ismeretlen levele — Nikápoli felkelők segélykérő levele az erdélyi fejedelemhez — Hol volt Zrinyi-Ujvár? — A Heves megyei földmunkások helyzete az 1930-as évek közepén — A Győr-Sopron megyei honismereti táborokról — Egy láda Kossuth-bankó — Kallós Zoltán Budapesten — Honismereti Bibliográfia.

Az első borítón a Feszli Frigyes által tervezett Vigadó látható  
(Szajkó Pál felvétele)

## E SZÁMUNK SZERZŐI

**Bedécs Gyula dr.**, a Révai Miklós Gimnázium tanára, Győr — **Beke György** író, Kolozsvár — **Békés József** tanár, Kecskemét — **Bokor László dr.**, a MAFILM főszerkesztője, Bp. — **Both Ferencné** könyvtárigazgató, Hajdúböszörmény — **Gavlik István** iskolaigazgató, Bp. — **Gazda István dr.** tudománytörténész, Bp. — **Geday Gusztáv dr.**, a Kertészeti Egyetem Könyvtárának igazgatója, Bp. — **Hamar Imre**, a Napló szerkesztője, Veszprém — **Hantos László dr.**, az Akadémiai Kiadó ny. felelős szerkesztője, Bp. — **Harza Lajos**, az Agrár-gazdasági Kutató Intézet tud. osztályvezetője, Bp. — **Hídvégi Lajos** ny. tanár, Cegléd — **Himmler György** gimnáziumi tanár, Párkány — **Horn Emil**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tud. főmunkatársa, Bp. — **Jávor Ágnes** népművelő, KPVOSZ Művelődési Központ, Bp. — **Koltai Mariann**, a Közlekedési Múzeum tud. főmunkatársa, Bp. — **Kovács András dr.**, ny. középiskolai tanár, Pécs — **Kovács Zoltán dr.**, ny. ügyvéd, Bp. — **Makra Sándor dr.**, ny. ref. lelkész, Bp. — **Marosi Ernő dr.**, az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának igazgatóhelyettese, Bp. — **Mike Tiborné**, a Bányász munkatársa, Veszprém — **Nagy Ferenc**, a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatóságának igazgatóhelyettese, Nyíregyháza — **Pálmány Béla dr.**, az Új Magyar Központi Levéltár tud. főmunkatársa, Bp. — **Székely András Bertalan dr.**, muzeológus, Széchenyi Művészeti Központ, Bp. — **Székely György dr.**, akadémikus, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója, Bp. — **Székely Jula** előadóművész, Bp. — **Timaffy László dr.**, ny. tanár, Győr — **Tóth László** fotós, Városi Könyvtár, Kőrmend — **Zágoni Jenő** könyvtáros, Sepsiszentgyörgy — **Zika Klára**, a FORUM szerkesztőségének munkatársa, Bp. — **Z Urbán Aladár** tanár, Ipolyvarbó.

## A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

**ÁGOSTON LÁSZLÓ** (elnök)  
**FRANK TIBOR**  
**GAZDA ISTVÁN**  
**HALÁSZ PÉTER** (szerkesztő)  
**HAVAS GÁBORNÉ**  
**JUHÁSZ RÓBERT** (felelős szerkesztő)  
**MORVAY PÉTER**  
**OLSVAI IMRE**  
**SÁNDOR LÁSZLÓ**  
**SZABÓ FERENC**  
**SZÉKELY GYÖRGY** (főszerkesztő)  
**SZIKOSSY FERENC**  
**TIMAFFY LÁSZLÓ**  
**TÓTH GÁBOR**  
**TÖLTÉSI IMRE**  
**TÖRÖK LÁSZLÓ** (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 84 2569 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető a hirdapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

INDEX - 25387

# A XI. Honismereti Akadémia

Az egyik legjobban sikerült akadémiáknak 1984. július 9—13. között Békés megye adott otthont. A rendezés jogát két tényező adta ennek a tiszántúli megyének. Kiválasztott volt, mert évtizedek óta *kezdeményező volt a honismereti munka számos ágában*, főleg az agrár- és a munkásmozgalom történetének feltárásában, megőrkítésében, valamint a néprajzi hagyományok ápolásában, a nemzetiségi honismeret kialakításában. Ezt a honismereti (benne helytörténeti) munkásságot számos monográfia-, adattár- és folyóiratkiadás dokumentálja, hogy csak a közel 20 esztendő Békési Élet és a sajnálatosan nélkülözött Körösmenti Honismereti Közlemények évfolyamaira utaljunk. De a gyulai Izvorul etnográfiai és folklórfolyóiratot is kiemelhetjük, amelynek értékeit a román múzeumi és műemléki szakfolyóirat is méltatta. A kistájkutatásban példát mutatott a Sárrét múltjának és hagyományainak felelevenítése. A megye marandót alkotott az értékmentésben: tájházak, tanyamúzeum, agrár- és ipari műemlékek sora jelzi ezt. A nemzetiségi emlékgyűjtésben szép példát mutat a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum a kétegyházi görögkeleti papi könyvek, újságok, tárgyak megvásárlásával. A megye számon tartja a maga szűkebb határain túlmutató országos kapcsolatait: az odakapcsolódó országos történeti és irodalomtörténeti események, a megye helységeiből elszármazott vagy ott működött kiemelkedő személyiségek emlékének ápolása mindenféle emlékeztet a Békés megyeiek hazaszeretetére, az alkotó munka ottani megbecsülésére. Ezért adott helyet Mezőberény a Petőfi-emlékhelyek országos találkozójának és azok tanácskozásának. Ezért találkoztunk utca- és emléktáblákon, kiadványokban Haan Lajos, Márki Sándor, Csánki Dezső, Szeberényi Lajos Zsigmond, Melich János nevével. Ezért adódott természetesen, hogy az Akadémia egyik ülésén, kívül a hivatalos programon, Györfly Sándor és Bodolay Géza Vajda Péterre emlékeztek. De azért is méltán esett a választás Békés megyére, mert *a Viharsarok volt az első táj, ahol elzavarták a lasiszta német megszállókat* és a társadalmi reakciót képviselő politikai és közigazgatási tényezőket, ahol keresni kezdték a népi intézmények és társadalom kialakításának sajátos útjait. A *negyven év előtti események színterein* jártunk tehát, ahol a felszabadítás helyi gyökereire annyi minden emlékeztette a Honismereti Akadémia résztvevőit, ahol a kutatásban középpontba került az 1944—1948. évek s a népfrontmozgalom történetének kutatása.

Az Országos Honismereti Munkabizottság a rendező megye vezető testületeinek javaslatára helyszínül Szarvas városát jelölte meg. Ez a város nagy történelmi és társadalomtudományi hagyományokkal rendelkezik, Tessedik Sámueltól Hanzó Lajosig s napjainkban is példamutató helytörténeti munkával dicsekedhet. Szarvas olyan felsőoktatási intézménnyel is rendelkezik — mezőgazdasági főiskolával —, amely az Akadémia megrendezéséhez ideális körülményeket tudott nyújtani.

Hadd emlékeztessék arra, hogy a honismereti akadémiák rendeltetése a mozgalmat irányító aktivisták továbbképzése, rajtuk keresztül a mozgalom egészében érvényesülő aktuális feladatok szerteszágázása, az elméleti és gyakorlati munkához szükséges ismeretek bővítése és tapasztalatcsere útján való gazdagítása. Mindezek figyelembevételével jelölte meg a Hazafias Népfront Országos Titkársága az akadémia központi témáját a *közigazgatás-történet mozgalmi módszerekkel történő kutatásában*. Ennek a kutatási területnek a fontosságát aláhúzza az, hogy régibb és újabb történelmünkben milyen mértékben segíthette a haladást, a nép gyarapodását,

szellemi virágzását — még mostoha országos körülmények közepette is — a helyi igazgatás előretökölését, jó kezében léte — de az elmaradás, a tespedés, a fejlődési gát is annyiszor a köz- és szakigazgatás képében formálódott meg. Aktuálisabb tette a tárgykört a napjainkban előtérben álló törekvés és reformmunka a közigazgatás átszervezésére, demokratizmusának kiteljesítésére, életközébe hozására. A témaválasztás tehát jó lehetőséget biztosított a jelen, a honismereti mozgalom egyik legfontosabb vizsgálódási időszakának elemzésére, a múlttal való egybevetésére. Az Országos Honismereti Munkabizottság a program összeállításakor arra törekedett, hogy a történeti—jogtörténeti áttekintés mellett megfelelő teret és hangsúlyt kapjon a ma közigazgatásának helyzete, korszerűsítésének nemzeti méretű ügye s annak keresztviteléhez szükséges politikai kultúra megszerzéséhez való ösztönző hozzájárulás.

A honismereti akadémiák másik fő tárgya a *mozgalmi tapasztalatcsere*. Ezúttal ezt a célt szolgálta Ágoston László, a Magyar Távirati Iroda vezérigazgató-helyettesének előadása, Tájékoztató és honismeret címmel, aki széles összefüggésben foglalkozott a nemzetudattal, múltkutatással, nemzetismeret kérdéseivel. Egyfelől a sajtó lehetőségeit és feladatait vizsgálta a helyes történeti tudat alakításában, másfelől igényelte, hogy a sajtóhoz eljussanak honismereti mozgalmunk értékei. Szólt a sajtónak a honvédelmi nevelésben való szerepéről és ezen belül az I. és II. világháborús katonamemlékek népi történelmi műfaja lehetőségeiről. Aktuális volt, ahogyan áttekintette a magyar antifasiszta mozgalom és ellenállás aktív hazai és külföldi tevékenységének fényes lapjait és a nem látványos passzív ellenállás formáit meg széles részvétellel. Az ifjúság soraiban a nemzetudattal kapcsolatos alappilléreit erősíteni kell — volt egyik kicsengése élénk hangulatú előadásának. A mozgalmi tapasztalatcsere segítették az akadémián lefolyt konzultációk és fórumok, honismereti börze, valamint a megyei honismereti munkáról tartott tájékoztatók és tanulmányutak.

Mivel a már kialakított program sokat ígért abban a tekintetben, hogy az akadémia kielégítheti a résztvevők igényét a politikai beavatottságra, sőt lényeges kérdésekben bekapcsolja őket a politikai fejlődés alakításába, az akadémia széles körű érdeklődést váltott ki. A megyei honismereti bizottságok, a mozgalmat támogató közgyűjtemények, művelődési és oktatási intézmények szép számmal küldték el a mozgalmunkban részt vevő képviselőiket a sokoldalú 5 napos rendezvényre, úgyhogy — Békés megye küldöttjeivel együtt — 170 fő vett részt rajta. Az érdeklődés egyik forrása — a megjelölt témákon túl — az előadók személyében és témáik megválasztásában rejlett. Élénk figyelmet ébresztett, érdeklődést és vitát váltott ki Pozsgay Imre, a Hazafias Népfőnt Országos Tanácsa főtájtárának nyitó előadása a közigazgatás demokratizmusának fejlesztéséről. Az előadás a kérdéskör politikai vetületeit mélyenszántóan és nyíltsággal elemezte. Szó esett az állam és az állampolgár viszonyáról, a túlzott centralizálás akadályozóvá vált jelenségeiről, másfelől az öntevékenység, az öngazgatás feltételeinek és lehetőségeinek alakulásáról, egyes gyakorlati tapasztalatok vizsgálatának eredményeiről. A főtájtár előadásában helyet kapott a központi és helyi döntések és az azokban való részvétel, illetve a kezdeményezés és felelősség kérdése. A szorosabban vett témán túl a helyi politika növekvő szerepét az új választási törvénnyel kapcsolatban is elemezte. Egy ilyen átfogó előadás talán nem is igényelt olyan sokoldalú történeti és jogi körüljárást, mint amit a többi felkért előadó nyújtott. Az előadások és hozzászólások elemezték a bürokrácia és közigazgatási reformok viszonyát, a korábbi városi önkormányzat és a mai közigazgatási gyakorlat problémáit, Magyar Zoltán, Bibó István és Erdei Ferenc közigazgatási elméleti tevékenységét. Fokozott érdeklődésre tartott számot Hanák Péter tudományi intézeti osztályvezető előadása a politikai kultúra történetéről Magyarországon, amelyben több korszakban és társadalmi-politikai rendszerben tekintette át a politikai élet nyilvánosságának alakulását, a tolerancia kérdését, a részvétel formáit. Elemezte a csoportterdek kifejezésének alakulását. Remek történeti körképet adott a XIX. századi reformnemességről, a dualizmus sok negatívummal terhelt jogállamáról, majd a Horthy-korszak végig tekintélyelvű és a katonatiszti kart a politikába bevonó fojtott légköréről. Mindhárom múlt történeti korszak eszmétörténeti és politikai—jogi történetében a közigazgatásnak és képviselőinek kellő elemzést szánt. Az előadás a legutóbbi negyven esztendőre is kitért, annak fordulatait értékelte és hangsúlyozta mint fontos új fejleményt az alternatív megoldások lehetőségét, az igazgatási decentralizációt. Az érdekes előadásblokkot jól és méltó színvonalon egészítette ki Györfly Sándor a közigazgatás-történet honismereti kutatásának forrásanyagait és módszertani kérdéseit bemutató, valamint Katona Imre néprajzos professzor politikai dalkultúrákkal és annak kutatásával foglalkozó előadása. A *közigazgatási reformkérdések széles lakkör* minden bizonnyal tág perspektívát adott a Honismereti Akadémia résztvevőinek a további gyűjtő- és feldolgozó munka viteléhez, ezt jelezték az élénk hozzászólások. Az akadémia idejének viszont túlnyomó részét kitöltötték, talán a szükségesnél is többet.

Szerencsére a rendezőségnek sikerült kellő időt biztosítania a *Békés megyével való megismerkedésre*. Ezt jól alapozta meg Bécsei József megyei tanácselnök-helyettes közönlő előadása, aki elemezte a megye természeti adottságait, mezőgazdasága és ipara helyzetét, társadalmi, kulturális és tudományos életét. Gazdag lehetőség nyílt a zökkenőmentesen lezajlott és hangulatos tanulmányutakon elmélyülni Szarvas és Békéscsaba műemlékeinek és közgyűjteményeinek ismeretében, betekinteni Szabadkigyós páratlan értékű kastélyába, látni Gyula, Oroszába és Mezőhegyes nevezetességeit — legalább ilyen fontos volt ezekben megismerni a város

megyei honismereti személyiség vonzó és tiszteletet ébresztő munkáját. A honismereti mozgalom izmosodásának számos jelével is találkozunk: a környezetvédelemmel, műemlékvédelemmel és technikatörténettel foglalkozó kiváló szakemberek is sok helyütt vesznek részt a Békés megyei honismereti mozgalomban. A honvédelmi nevelés és honismereti gyűjtés összefüggésére is láttunk szerencsés példát. Az akadémia résztvevőit lelkesültséggel töltötték el a megye hagyományápolásának nagyszerű eredményei.

Ezek a megyei utak elvittek a felszabadulás előtti politikai harcok emlékhelyeire is és sokoldalúan érzékeltették a negyven esztendő építőmunkáját. Így az akadémia szervesen adott lehetőséget arra is, hogy a résztvevők megismerhessék a felszabadulás 40. évfordulójára történő felkészülés népfrontmozgalmi, ezen belül honismereti lépéseit, elképzeléseit, célkitűzéseit. Molnár Béla, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára tájékoztató előadásában a politikai és történeti hűségben, az erőltetéstől mentes, tartalmában annál gazdagabb és sokszínű, az ország minden állampolgárát vonzó, szelektívésre mozgósító eseménysorozatok megtartásában jelölte meg a mozgalom teendőit. Szeptembertől áprilisig helyi megemlékezéseket tartanak Bottonyától Nemesmedvesig, Debrecenben pedig az új magyar államiség évfordulóját ünneplik meg. Az országos titkár felhívta a figyelmet arra, hogy a helyi népfrontbizottságok segítsék az adott település felszabadítási krónikájának kiegészítését, a krónika közkinccsé tételét. A — közben már megtartott — közművelődési táborok ama jelentőségét is kiemelte, hogy azokban beszélgetéseket folytassanak a felszabadulás évfordulójával kapcsolatban a fiatalabb korosztályal.

A XII. Országos Honismereti Akadémia pozitívumai közt említeni lehet, hogy ez a továbbképzési forma alkalmat teremtett a különböző nemzedékek bekapcsolására. A legtöbb fiatal ezen az akadémián láthattuk, s külön öröm volt aktivitásuk, a fórumokon történt szerepléseik, néphagyományok bemutatásában való megragadó részvételük. Ugyancsak növekedett a közgyűjtemények képviselőinek és az egyéni kutatóknak részvétele, akik igen értékes tapasztalatokat és általuk feltárt forrásokat ismertettek meg a jelenlevőkkel.

Az akadémián zárószóként fejthettem ki a szinte közzeggyőződés gyanánt kialakult értékelést, fogalmazhattam meg az akadémia további szervezési, tartalmi, formai teendőit: A téma újszerűsége, kutatásának mozgalmi lehetőségei sok színfolttal gazdagíthatják a honismereti mozgalmat, hiszen a közizgalmas és közéletiség demokratizmusának kérdései sok állampolgárt foglalkoztatnak. A téma összeállítás és a résztvevők összetétele együttesen segítette az eszmei tisztázáshoz, hogy a társadalmi ellentmondásainak a feloldásához milyen sokirányú vizsgálókat, értelmezést kell figyelembe venni ahhoz, ami által a nemzet egészére érvényes következtéseket, tudományosan és történelmileg megalapozott állásfoglalásokat lehessen megfogalmazni. Ezért a honismereti mozgalom egészében, minden kutatási területén az eddigieknél is következetesebben kell elvárásaként megfogalmazni az alaposágra, a történeti hűségre való törekvést. A Békés megyei honismereti mozgalomról előadók — Lovász György, Szabó Ferenc, Kóteles Lajos — olyan tanulságokat vetettek fel, amelyek által tovább lehet bővíteni a honismereti mozgalom tartalmát, eszköztárát, szervezett támogatását. Így a Békés megyei feltárások, muzeológiai bemutatások, adattárak értékes anyaga felhívja a figyelmet az 1920/30-as évek mérsékeltbb ellenzéki politikai, szövetkezeti, kulturális mozgalmaira, amelyek ismerete nélkül nem érthető meg azoknak a forradalmi baloldali, munkás- és földmunkásmozgalmaknak élénk visszhangja, ami a fasizmus és háború elleni népfront korszakában, a 30-as évek második felétől előtérbe került, s a vésztői földmunkáskongresszusban országosan kiható módon megfogalmazódott. A regionális kutatásokat azért is jobban támogatni kell, mert ezek kapcsolják össze a helyhez kötődő és az országos jelenségek megértését. Mivel az országos politikai célok érvényesüléséhez sikeres helyi politikára van szükség, ez igényli a helyi kutatás és kiadás megbe-csülését. Végül, de nem utolsósorban az Országos Honismereti Munkabizottságnak foglalkoznia kell azokkal a fórumokon, beszélgetéseken — de már az előző akadémiákon is — elhangzott felvetésekkel, amelyek az előadások és a szabad, nyílt vita arányainak jobb kialakítására vonatkoztak. Ezúttal Mód Aladárné fogalmazta meg legmeggyőzőbben ezeket a követelményeket. A következő akadémiák előkészítése során több időt kell hagyni a nyilvános vitákra és honismereti tapasztalatcserékre. A nyelvi, zenei, népművészeti fejlődésre és mozgalmakra újra vissza kell térni.

A Hazafias Népfront Országos Titkársága 1984. október 1-i ülésén meghaligatta az akadémiáról adott tájékoztatót és problémafelvetést — azt érdeklődéssel fogadta és elveit tudomásul vette. Megállapította, hogy Békés megye politikai, tanácsai, társadalmi vezetése kitüntetett figyelmet fordított az akadémia előkészítésére és megrendezésére. Kifejezésre juttatta köszönetét mindazoknak, akik közvetve vagy személyes jelenlétükkel hozzájárultak az eredményes tanácskozáshoz. Felkérte az Országos Honismereti Bizottságot, hogy készítsen részletes jelentést, elemzést az akadémia munkájáról, ami megyei titkári értekezlet elé kerül. Az 1985. évben esedékes honismereti konferencia s azt követő akadémia rendezési jogát a jelentkezések sorrendjében elsőnek Győr-Sopron megye, Sopron város megjelölésével kérte. Az Országos Titkárság mérlegelve a város kiemelkedő műemlékvédelmi tevékenységét és a honismereti folyóiratok terén úttörő kezdeményezését (Soproni Szemle), valamint azt, hogy azon a tájon virul, ahol a felszabadító hadműveletek befejeződtek, megerősítette Győr-Sopron megye rendezési igényét. Sopronba kerül tehát az akadémiák feliratos szalagjaiból egyesült csokor...

## 650 éve kapott városi kiváltságokat Gyöngyös, Rimaszombat és Szécsény

Ritka esemény a magyar történelemben: egyazon napon, 1334. május 5-én három olyan település szerzett városi jogokat, amely — ha kisebb megtorpanásokkal, visszaesésekkel is — napjainkig őrzi és fejleszti urbánus életformáját.

A XIII. század végétől nagyot lendült a gazdaság és társadalom fejlődése Magyarországon. Kialakultak a kiváltságos rendek, létrejött az egységes jogállású jobbágyság, amely saját házában, saját jószágaival önállóan gazdálkodott a telkeken, szabad költözési jogot, településein pedig bizonyos önkormányzatot élvezett. A rendiség megszilárdulása és a társadalmi méretű munkamegosztás fokozódása — az árutermelés fejlődése, a földművelés és a kézműipar között közvetítő kereskedelem fellendülése — eredményeként több száz kedvező fekvésű helység fokozatosan piaci, igazgatási és kultikus központtá vált, melynek döntő lépését az jelentette, hogy saját hatalmi súlyukat és jövedelmeiket növelni remélő földesurak — egyházi vagy világi főnemeseik — városi jogokat szereztek az uralkodóktól.

Gyöngyös, Rimaszombat és Szécsény az Anjou-kor egyik leggazdagabb, legbefolyásosabb nagyrúrájának, a mai szemmel igen ellentmondásos életvitelű Szécsényi Tamásnak köszönheti városi kiváltságait. Az Árpád-ház kihalását követő hosszú trónharcok véglegesen megosztották az egész felvidéki birtokos nemességet. A legerősebb önkényúr, Csák Máté nádor a cseh Vencel trónigényét támogatta, és vérrel-vassal a befolyása alá vonta az északi vármegyék nemességének zömét.

Amikor 1312. június 15-én a Kassa melletti Rozgony határában a döntő csatára sorakoztak Csák Mátus szövetségesei, az Amadéfiak, oldalukon állt szinte a teljes nógrádi, hevesi és honti nemesség is, míg Károly Róbert pártján alig néhány tehetősebb itteni nagyúr szállt harcba. Köztük volt, sőt meg is sebesült a Kacsics nembeli Falkos ági Tamás, lublói várnagy is. A nagy győzelem után I. Károly, mihelyt módja nyílott rá, bőkezűen megajándékozta hűveit, és egyúttal könyörtelenül leszámolt ellenfeleivel. Tamás, akit lakóhelye után a források Szécsényinek (de Zechen) neveztek, élete további négy évtizedében Károly Róbert, majd fia, I. Lajos egyik legfőbb bizalmasa lett. Hűsége jutalmaként több vármegye főispánja, 1321-től 1342-ig erdélyi vajda, élete végén (1349—1354) pedig országbírói tisztségre emelte királya. Gátlástalan birtokszerző volt, minden alkalmat — udvari befolyását, fegyveresei nyers erőszakját is — kihasználva évtizedeken át üldözte a Csák-párti nemeseiket, elérve, hogy I. Károly e hűtlenektől elkobozza és neki adományozza birtokaikat. Ez a törekvés egybeesett az első Anjou királyunk ama szándékával, hogy dinasztiájához hű emberek legyenek az ország legnagyobb földbirtokosai.

Szécsényi Tamás apja, Farkas ispán már a két utolsó Árpád-házi király idején éles ellentétbe került a Kacsics nemzetséggel, amikor a nemzeti birtokokból mindkét ág önállóan birtokolt uradalmat szándékozott kialakítani. Az Illés ág öt tagja, Péter fiai Péter, Mikus, Jákó, Leusták és Mihály váraik — a nógrádi Baglyaskő, Hollókő, Somoskő és Sztrahora —, valamint falvaik elvesztésével bűnhődtek azért, hogy Csák Máté hűveiként fegyvert fogtak Károly Róbert és alattvalói ellen. Az 1320-as években így Nógrád megyében mintegy harminc falu és birtokrész került a rettegett nagyúr kizárólagos tulajdonába, amelyek igazgatási központjául Szécsény, Tamás vajda lakhelye kínálkozott. Az Ipoly völgyében, forgalmas, az eltérő természeti adottságú alföldet és felföldet összekötő, ezért az árucserét lebonyolító

utak kereszteződésénél fekvő helységnek már 1330-ban említik vásárait. Egy 1333-ban kelt határleírás szerint a település két utcából és szegből állt, két, köből épült templomát is említik. *Szécsényi Tamás* 1332-ben XXII. *János* pápától kiváltságlevelet kapott egy kolduló szerzetesrend, a ferencesek kolostorának felépítésére is. *Szécsény* tehát az 1330-as évek elején már igazgatási, kereskedelmi és vallási-kulturális központnak számított.

A XIV. század első harmadában földcsuszamlás következett be Heves vármegye hatalmi és birtokviszonyaiban is. A nemesség túlnyomó többsége itt is *Csák Máté* hívévé szegődött, az *Anjou* trónigénylőnek itt is csak kevés támogatója volt. Az *Aba nembéli Csobánka* ispán nemzeti székelye a mai *Mátrafüred* határában a tatárjárás után épült *Bene* vára volt. Fiai közül *János* kapta *Gyöngyöst* és tartozékait, *Péter* pedig *Visontát*. Bár *János* fiait III. *Endre* 1300-ban rablás és gyilkosságok miatt fej- és jószágvesztésre ítélte, ugyanők 1301-ben még háborítatlannal megosztották *Gyöngyös* és *Bene* földjein. A rozgonyi csatában *Csobánka Péter* és *János* fia *Dávid* a trencsényi kiskirály seregében küzdött, ezért később jószágai elkobzásával bünhődtek: 1322-ben *Károly Róbert* még csak a *Bene*—*Gyöngyös* birtokegyüttes 1/3-át vette el, 1327-ben azonban a *Csobánkák* immár összes birtokaiktól megfosztatták, és az egész jószág *Szécsényi Tamás* vajda adománybirtoka lett. *Gyöngyös* tehát már a *Csobánkák* idején fontos és jövedelmező birtok. Kereskedelmi szerepét a nagy jelentőségű *Pest*—*Miskolc*—*Kassa*—*Szepesség* felé vezető út adta. Mátrából lefolyó vizei 1301-ben már 12 malmot, kallót hajtottak és a szőlőművelés is fejlett volt.

*Rimaszombat* már sokkal békésebb körülmények között lett *Szécsényi Tamás* jószágga. A város eredeti földesura az ország egyik legfontosabb egyháza, a kalocsai érsekség volt. A hagyomány szerint a város hét falu — *Istvánfalva*, *Széntver*, *Gernyő*, *Mócsény*, *Tehány*, *Tvarnas* és *Rákos* — fokozatos összeolvadásával, az 1200-as évek elejétől kezdett kialakulni. A Rima völgyében a nép már az *Árpád-korban* foglalkozott bányaműveléssel, kiváltképpen rézkitermeléssel. A XIII. század közepén *Rimabánya* mellett gazdag aranytelért tártak fel, és a kalocsai érsek kiaknázásuk érdekében hospeseket telepített a bányához. *Váncha István* érsek 1268-ban kiváltságokat adományozott az itt élőknek: a lakosok maguk közül bírót és 12 előjárót választhattak, akik jogosultak voltak bíraskodni a kisebb-nagyobb vagyoni és bűnyügyekben. A hospesek saját anyanyelvük szerint jelölhettek papot maguknak. E kiváltságok fejében az egész telket művelő lakosok évente 1 uncia, a féltelkesek 3 Ft-ot, akiknek pedig nem voltak földjeik, a „szállásért” 2 Ft-ot fizettek évente az érseknek földadó címén, úgy, hogy ezt az adót a Rima völgyében lakó többi nép szokása szerint a bíró és az előjárók szedték be. A hospesek kérésére az érsek elhelyezte erdőőreit — akikkel korábban nyilván sok összetűzésük volt —, és földjeiket is a lakosoknak adományozta. Végül a szombatiak felmentést kaptak az alól is, hogy velük szálljanak táborba. Két évvel később, 1270-ben, hasonló szabadságot nyert *Rimabánya*, azzal a kiegészítéssel, hogy a hospesek szabadon gyűjthettek bányatörmelékét. 1278-ban új érsek, *Forgách János* került a főegyházmege élére és ő megerősítette „*Zumbothel*” vagy „*Rymua Zumbotha*” és *Rimabánya* kiváltságait. *Rimaszombat* lakói tehát önkormányzatot szereztek, szántók műveléséből és bányászkodásból éltek, kereskedést is űztek. A város birtokközpont lett, a johannita szerzetesek rendháza is jelentős szerepet játszott.

*László* kalocsai érsek 1334-ben már úgy találta, hogy kishonti birtokai — 15 helység, köztük *Rimaszombat*, *Rimabánya*, *Brező* és *Tiszolc* — részben a nagy távolság miatt eleve is csak kevés hasznót hoznának neki, másrészt azokat a zűrzavaros időkben egyes nemesek már el is foglalták, ezért olyan megállapodásra jutott *Szécsényi Tamással* és két fiával, *Könyával* és *Mihállyal*, hogy elcseréli azokat a vajda úr — korábban Bács és Szerém megyék ispánja — ez utóbbi megyékben fekvő, ugyancsak 15 faluból álló birtokaival. Ebben az esetben tehát két királyhű főrendi személyiség egyenrangú cserét hajtott végre, a jövedelmezőbb gazdálkodás érdekeit tartva szem előtt. *Szécsényi Tamás* említett birtokügyletei mögött nem nehéz felfedezni azt a céltudatos szervező munkát, amellyel igyekezett korábbi, szűrt birtokait a kor igényeinek megfelelő uradalmakká — egységesen igazgatott, gazdálkodó birtokegyüttesé — formálni. A három vármegyében három birtokközpontot kívánt kiépíteni: nógrádi falvainak *Szécsényt*, a hevesieknek *Gyöngyöst*, a kishontiaknak pedig *Rimaszombatot*, amelyek már korábban megindultak az igazgatási, ipari, piaci és egyházi központtá fejlődés útján.

Ilyen előzmények és célkitűzések következménye az a három, egymással — a helynevek kivételével — szóról szóra megegyező királyi kiváltságlevél, amelyet I. *Károly* 1334. május 5-én bocsátott ki érte „vérét is hullató” híve, *Szécsényi Tamás* kérésére. *Szécsény*, *Rimaszombat* és *Gyöngyös* lakosai olyan szabadságot és előjogokat nyertek, amelyekkel *Buda* város telepei és polgárai éltek a város alapítása óta, továbbá — és ez nagyon lényeges — ők és örökösök engedelmet kaptak arra, hogy szabad akarattal szerint e településeket körülkerítéssék a védelmet szolgáló falakkal, és bástyákat vagy más, hasonló erősségeket építsenek. A kiváltságlevelek tehát igen magas szintű jogokat biztosítottak *Szécsényi Tamásnak*, a három város lakosainak és örökösöknek. Mennyiben váltak valóra mindezen privilégiumok? Erre — a források hiánya miatt — már jóval nehezebb választ adni. A fallal körülkerítés jogilag immunitást jelentett a vármegyei hatósággal szemben, a „civitas” lakosai, a „hospesek” közvetlenül a király bírói hatalma alá kerültek. A fallal kerített civitasoktól már a XV. század elejétől megkülönböztették az oppidumokat, vagyis a mezővárosokat, amelyeket nem védtek falakkal és tornyokkal, és a földesurak befolyása megmaradt a kormányzati—bírói ügyekben. Nos,

Gyöngyös és Rimaszombat sohasem vált fallal körülkerített várossá, mégis az önkormányzati jogok széles körét szerezte meg, védelmezte és bővítette a századok során. Ezzel szemben Szécsény a jogosítvány kelte után ugyan több mint 120 évvel, végül is kellőképpen megerősített vár (castrum) lett. Szécsényi László, az 1354-ig élt Szécsényi Tamás ükunokája az 1440-ben birtokaira törő, zsoldosokká, rablókká züllött husziták ellen másfél évtizeden át váltakozó sikerrel igyekezett védelmezni birtokait. Szécsény, Rimaszombat és Gyöngyös egyaránt sokat szenvedett a husziták zaklatásaitól, sarcolásaitól. Hunyadi János már 1451-ben felhatalmazta hívét, Szécsényi Lászlót Szécsény megerősítésére, azonban a nagy fegyveres népet tartó és ezért teljesen eladósodott nagyrúnak nem volt pénze ekkora építkezésre. Csak miután az utolsó Kacsics nembeli Szécsényi két vejének, Losonczy Albertnek és Guthi Ország Jánosnak királyi jóváhagyással zálogba adta Szécsény és Hollókő uradalmait, az új földesurak kezdtek hozzá a város falakkal és bástyákkal való körülkerítéséhez. Így az 1456-ban és 1461-ben kelt oklevelek immár „castrum et oppidum” jelzővel illetik Szécsényt.

Vajon miből állt Szécsény, Rimaszombat és Gyöngyös középkori polgárainak szabadsága? Csak analógiákból következtethető, hogy a „budai jog” élvezete az összes földesúri szolgáltatás summapénzzel való megváltását, szabad bíró- és plébánosválasztási jogot, vásártartási — esetleg kocsmá- és mészárszéktartási — jogot és vámmentességet jelenthetett. Rimaszombatról tudott, hogy a város tanácsa minden perben elsőfokú bírói fórum volt, 1601-ben még pallosjogot is szerzett, polgárai teljes vámmentességet élveztek, és a fiúörökös nélkül elhalt polgárok vagyonát a városi közösség örökölte. 1549-ben I. Ferdinánd vásárral bővítette a polgárok kiváltságait, amelyeket a Habsburg uralkodók 1578-ban, 1612-ben, 1637-ben, 1662-ben, 1667-ben, 1693-ban, majd 1714-ben és 1725-ben is megerősítettek, természetesen soha sem ingyen. A XVIII. században Rimaszombat újabb anyagi áldozatokat vállalva megváltotta magát fő földesuraitól, a Forgáchok hatósága alól.

Akár mennyire izgalmas is, itt nincs rá mód, hogy a három oppidum fejlődését részletezzük — ezt tanulmányok és városmonográfiák igyekeztek feltárni már eddig is, és remélhetőleg a jövőben is folytatódik a historikusok érdeklődése e városok társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténete iránt. Hiszen Szécsény a török hódoltság idején fontos végvár a bányavárosok védelmi vonalában, Nógrád mellett a hódolt Pest—Pilis—Solt és Heves valamint Külső Szolnok vármegyék nemességének egy része is itt húzódott meg. Gyöngyös és Rimaszombat magyarsága „civil” életet élt, és messze földön híres kézművesi szorgoskodtak. Különösen sok dicsőséget szereztek a rimaszombati ötvösök, lakatosok, kardművesek és szíjgyártók remekei. Gyöngyösön a mészárosok — akik fő hivatásként üzték a marhakereskedelmet — az első céh alapítói (már 1498-ban!), majd itt is sorra szereznek céh kiváltságokat a legkülönfélébb mesterségeket űző iparosok. Búszke lehet mindhárom város a Rákóczi-szabadságharcban tanúsított magatartására. Az 1705-ös szécsényi országgyűlés nemzeti történelmünk egyik kiemelkedő eseménye, míg Gyöngyös Vak Bottyán nyugóhelye, és Rimaszombat is a kezdetektől szívvel-lélekkel támogatta a nemzeti, rendi és vallási szabadságért küzdő kurucokat.

A három város fejlődését kisebb-nagyobb megtorpanások kísérték. Szécsény már a XVIII. század végétől álmos kis mezőváros, és csaknem két évszázadon át fokról fokra lemarad az ipari, kereskedelmi fejlődésben. Gyöngyös ugyan a reformkorban is jelentős, széles régióban piaci és ipari központként funkcionáló, kiváló iskoláiról híres város, ám a vasúti vérkeringés fő áramából kimaradván a XIX. század utolsó harmadától gyáripár nélküli, csak kézműiparáról, boráról — és a pusztító tűzvészéről híres. Rimaszombat a reformkorban virágzó céhes város: nyereggyártói, guba- és pokróckészítői, gomb- és zsinórköti, ötvösei, csutorásai művein kívül nevezetes az itteni kenyér is, a lakosok pedig szerte az országban vászonnal, szűrrel, gubaccsal, borral, marhával kereskedtek. Klasszikusaink közül Tompa Mihály, Ferenczy István, Blaha Lujza születtek itt.

A XX. század első felében a három város fejlődésének iránya eltért: Szécsény megrekedett, Gyöngyös csak mérsékeltén fejlődött, míg a trianoni béke után Csehszlovákiához került kis Rimaszombat ipara — a konzervgyár, a fatelepek és más üzemek révén — számottevő volt. A népesség száma azonban a legutóbbi évtizedekig egyik, volt mezővárosban sem növekedett jelentős mértékben.

	1784— 1787	1828	1851	1910	1930	1970	1980
Gyöngyös	9 832	14 426	14 870	17 727	21 213	33 117	36 928
Rimaszombat	...	8 027	7 467	7 968	7 000	14 927	...
Szécsény	2 597	3 351	3 471	5 083	4 758	5 690	6 511

Napjainkban mindhárom település dinamikusan fejlődik. Gyöngyös a Mátra fővárosa korszerű gyárakkal, színvonalas mezőgazdasági és világhírű szőlészeti termeléssel, sokrétű kereskedelemmel, jelentős idegenforgalommal, élénkülő kulturális élettel, a GATE Mezőgazdasági Főiskolai Karával, új lakótelepekkel. Szécsény, amely 1886-ban elvesztette mezővárosi rangját, az elmúlt évtizedben megszűnt trespédó határszéli nagyfalunak lenni, országosan ismert terme-



lőszövetkezete és Palóc Háziipari Szövetkezete mellé gyárak települtek, Skála Aruház épült és megyei múzeum létesült — így 1984-től elnyerte a városi jogú nagyközség rangját, és hamarosan teljes jogú város lesz. *Rimaszombat* egy százezres népességű, felerészben magyarul beszélő szlovákiai székhelye, „Gömörország” fővárosa. Ha az ember végigtekint e város távlati képén, itt is gyárak, új lakótelepek látványa fogadja.

A 650. évfordulóról Gyöngyös és Szécsény helyi tanácsi és társadalmi szervei nagyszabású ünnepi programmal emlékeztek meg. Gyöngyös város Tanácsa már 1980 decemberében Jubileumi Intéző Bizottságot hozott létre, amely a Mátra alján épült település egészét — tanácsi szakigazgatási szerveket, vállalatokat, szövetkezeteket, iskolákat, közművelődési intézményeket, közgyűjteményeket — bevonta a sorsfordulót képező esemény méltó megünneplésébe. Hosszú lenne felsorolni az egész évben tartott rendezvényeket, amelyek kiemelten fontosnak tekintették, hogy az utcák, terek tisztábbak, gondozottabbak, virágosabbak legyenek, a jubileumra több beruházás — új iskolák, üzletek, lakóházak, műemléki és egyéb rekonstrukció — került tető alá. A helytörténet szempontjából kiemelkedő a város múltját tárgyaló tanulmánygyűjtemény, a városi szabályrendeletek és a 350. évfordulóját ünneplő Berze Nagy János Gimnázium évkönyvének a kiadása, valamint 1984. május 5—6-án a Gyöngyös és az észak-alföldi mezővárosi fejlődés története című regionális történészkonferencia megrendezése.

Szécsény jeles eseményekben bővelkedő történelmének alaposabb megismerése már a helyi Kubinyi Ferenc Múzeum által 1978-ban beindított Tanulmányok Szécsény múltjáról című sorozatával megkezdődött és ugyanettől az évtől jelentkezik a kitűnően szerkesztett Szécsényi Honismereti Híradó is, évente két számmal. A mostani jubileum alkalmából 1984. május 5-én ünnepi tanácsulést tartottak, a kisiparosok társadalmi munkában helyreállították az egykori végvár romos kerekbástyáját, amely mellett emlékoszlopot állítottak fel. A jubileumi programhoz városzépítés, kiállítások, sportrendezvények is kapcsolódtak. Társadalmi összefogással történeti forrásgyűjtemény, valamint az itt élt *Ferenczy Teréz* és *Komjáthy Jenő* költők verseinek új kiadásai is napvilágot láttak. A jövőre nézve történeti eseménynek számít, hogy Szécsény községközpont rendezése és beépítése további célkitűzéseit — sikeres építészeti tervpályázat eredményeként — sikerült meghatározni, így e műemlékekben gazdag település a jövőben remélhetőleg harmonikusan beilleszkedő új épületekkel gazdagodik.

*Rimaszombaton* az ünnepi eseményre a magyar kulturális szervezet, a CSEMADOK helyi csoportja emlékezett meg: Budapestről meghívott történész méltatta a város múltját a szépségű, nagy érdeklődést tanúsító hallgatóság előtt.

Pálmány Béla

# Kettős évforduló Hajdúböszörményben

Hajdúböszörmény 32 ezer lakosú, nagy határu, jellegzetes alföldi város. Érdekes színteljes a Tiszántúlnak, 20 km-re a vidéki ipari és kulturális élet egyik jelentős központjától, Debrecentől, s ugyanennyire az ország idegenforgalmi látványosságától: Hortobágytól. E nevezetességek mellett kevesebben ismerik és látogatják e régmúlt időkől lakott települést.

Böszörmény neve a történeti forrásokban először 1325-ben bukkan fel, de első említésénél sokkal korábbi múltra tekint. A böszörmény a régi magyar nyelvben már közsökként szerepelt, a mohamedán vallású, kereskedő bolgár-török népelemet jelentette. Valószínű, hogy e lakott hely már a fejedelemség, majd az Árpád-házi királyok korában fontos kereskedelmi központ volt. A tatárjárás idején tűntek el a böszörmények, s minden bizonnyal elpusztult a település is. Nem sokkal később újraéledt, s 1410-ben — Zsigmond uralkodása idején — mezővárosi rangot kapott. Előbb Brankovics György, majd a Hunyadi család birtoka lett, s ekkor kezdett kialakulni a város híres — két beltelkes, körkörös — településszerkezete. A XVI. század elején a Báthori család kezébe került, majd fokozatosan török hódoltság lett, ami megtorpanást okozott fejlődésében, de soha nem néptelenedett el.

A város történetében fordulópontot jelentett a Bocskai István vezette szabadságharcban jeleskedő hajdúk 1609-es letelepítése. Bocskai megnyerte a kiirtással fenyegetett hajdúkat az ország ügyének, ami a szabadságharc katonai kimenetelét is eldöntötte, s jutalmul letelepítette és megnevesítette őket. A kollektív nemesítéssel adományozott települések között ekkor még nem szerepelt Bösörmény. Ide 1609. szeptember 13-án, Kálló városából telepítette át őket Báthori Gábor erdélyi fejedelem. *Vagyis éppen 375 esztendeje.*

A hajdú kiváltságokkal a város lakói kikerültek a feudális függés alól, elvben a nemesi szabadság birtokába jutottak, a gyakorlatban elindulhattak a szabad paraszti fejlődés útján. A kiváltságok fejében a hajdúk katonáskodni voltak kötelesek. Bösörmény is szerepet játszott Bethlen Gábor és a Rákóczi-ház erdélyi fejedelmi trónra segítésében. Később a települések katonai szerepe csökkent, és az ott lakók fokozatosan áttértek a földművelésre, állattartásra. A XVII. század végén már kiváltságaikat is komoly veszély fenyegette. Összefogásuk eredménye a Hajdúkerület — mint érdekvédelmi szervezet — kialakulása, Bösörmény székhellyel.

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc társadalmi változásai megszüntették ugyan a hajdú kiváltságolást, a város lakossága azonban lelkesen vett részt Silye Gábor, a Hajdúkerület kormánybiztosának vezetésével a Bocskai nevét viselő 17. huszárezred és az 52. és 53. gyalogzászlóalj harcaiban.

A századvég tőkés fejlődése tovább gyorsította a városon belüli gazdasági és társadalmi rétegződést. A Bach-rendszer bukása után ugyan újjászerveződött a Hajdúkerület az 1876-ban létrejött Hajdú-vármegyével, s a kerület felszámolásával Bösörmény vezető szerepe is megszűnt.

Az első világháború nagy véráldozata és egyre súlyosbodó nyomora után a forradalom és a tanácsköztársaság idején a helyi direktórium példás gyorsasággal építette ki a proletárdiktatúra államát. A városban a románok támadása miatt mindössze harminckét napig működő népi hatalom számos, a lakosság érdekeit érintő szociális intézkedést hozott.

Az ellenforradalmi rendszer nem kedvezett a város gazdasági és kulturális fejlődésének. A városi vezetést mindvégig kézben tartó kormánypártiakkal szemben kibontakozott a szociáldemokrata mozgalom, amely a gazdasági válság idején a kiscgazdák és a Bajcsy-Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párt, valamint az illegális kommunisták szervezkedésével is megerősödött.

Hajdúbösörmény 1944. október 22-én — tehát 40 esztendeje — a II. Ukrán Front debreceni hadműveletei során szabadult fel, s ezt követően gyors ütemben megindulhatott a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális fejlődés. A város határában jó adottságokkal gazdálkodó termelősövetkezetek országosan is a kiválóak közé tartoznak. Az 1960-as évek közepén erőteljes iparosítás kezdődött, s ma már a lakosság többsége az iparban dolgozik.

Élénk — a múlt hagyományait őrző és továbbfejlesztő — kulturális élet jellemzi a várost. Hét általános iskolája, 8 óvodája, több mint 350 éves gimnáziuma, ipari és mezőgazdasági szakmunkásképzője, óvónőképző intézete és zeneiskolája van. Kiemelkedő a Hajdúsági Múzeum, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár fiókjának helytörténeti tevékenysége. Honismereti szakkör és régészeti kör működik a városban. Most épül modern művelődési központja. Könyvtárában hetven ezer kötet várja az olvasókat. Úttörőháza figyelemre méltó úttörténeti múzeumnak ad helyet.

A két világháború között jelentős képzőművészeti élet alakult ki a városban. Káplár Miklós mellett több tehetséges művész tanár dolgozott itt. Festették a jellegzetes bösörményi utcákat, házakat, kapukat és a Hortobágyot. E hagyományokra épül a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep, mely tavaly ünnepelte húszéves fennállását. Az UNESCO által is jegyzett — csak hivatásos festőket és grafikusokat fogadó — telep a város művészeti életében nagy fejlődést hozott, egyre több turista is felkeresi a művésztelep állandó galériáját.

Hajdúbösörmény 1984-ben két eseményt ünnepelt: a hajdúk letelepültének 375. és felszabadulásának 40. évfordulóját. Erre az alkalomra több — a lakosság minden rétegére kiterjedő — társadalmi és városépítési munkaakciót, politikai, kulturális és sportprogramot szervezett és szervez a Jubileumi Bizottság.

A hajdúságból származó írók, költők a környék életéről szóló műveinek bemutatásával vers- és prózamonddó versenyen ötvenhatan vettek részt. A Bartók Béla Állami Zeneiskola, 25 éves fennállását is megünnepelve, népdalversenyt hirdetett, ahol elsősorban helyi gyűjtésű dalokkal indulhattak a versenyzők.

Áprilistól októberig tartott a négyfordulós honismereti-helytörténeti vetélkedő. Szinte a város minden iskolájából, üzeméből és termelősövetkezetéből érkeztek nevezések. A szanyolc csapat a város történelméből, néprajzából és művelődéstörténetéből alapos felkészülésről tett tanúbizonyságot. Rég elfeledett szavak, tájegységek nevével, jelentésével, s ma már csak a múzeumokban található, több évszázados használati tárgyakkal, eszközökkel ismerkedhettek meg a résztvevők. A népi építészet jellemzőit, a lakosok életmódját, művelődési szokásait, a település történetében kiemelkedő személyiségek életútját, s a jelen fejlődését is bemutató vetélkedősorozattal a szűkebb hazához való kötődés is sokuknál szorosabbá vált.

Kiemelkedő esemény volt a hajdúk letelepítésének évfordulóján rendezett tudományos emlékülés, ahol dr. Nagy László, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Szendrey

István kandidátus, a KLTE tanszékvezető egyetemi tanára mellett a helyi szakemberek is ismertették kutatásaik eredményeit Báthori Gábor és a hajdúk kapcsolatáról, valamint a második hajdúfelkelésről. Az emlékülést — a testvérvárosok művészeti csoportjainak részvételével — színvonalas kulturális műsor követte. Októberben találkozóra várta a város elszármazott szülőit.

December hónapban megrendezik a Városunk 375 éve című kiállítást, amely három nagy egységben mutatja be Bőszörmény fejlődését. Karai József zeneszerző énekkari művet írt hajdúsági népdalok felhasználásával, dr. Varga Gyula koreográfus pedig a 30 éves Bocskai táncgyűttes számára készített hajdúsági tánckompozíciót.

Az évfordulóra megjelenő Báthori Gábor- és Silye Gábor-emlékérem elsősorban a numizmatikusoknak szerez örömet. Megjelenik továbbá a Hajdúsági Közlemények sorozatban Nyakas Miklós: A hajdúk letelepítése Bőszörményben és Poór János: Városunk felszabadulása című kiadvány. Készül Szendrey István szerkesztésével a Hajdúbőszörmény története című monográfia új kiadása is. Dr. Oláh Imre — országosan is elismert — amatőr filmes forgatja filmjét, mely bemutatja a város múltját és jelenét. A rendezvények és az évfordulóra készülő alkotások mellett több új létesítmény — művelődési központ, szoborpark, ABC-áruház, jubileumi park, játszótérek — átadása teszi emlékeztetéssé ezt az esztendőt.

Az elmúlt időben társadalmi munkáért három alkalommal a HNF nemzeti zászlajával kitüntetett város új akciót indított. A „375 perc Hajdúbőszörményért” mozgalomhoz nagyon sok lakos és közösség csatlakozott, jelezvén, hogy a múltra emlékezve is a jövő építése, a környezet fejlesztése a legfontosabb feladatok a város lakóinak.

Both Ferencné

## Kőrösi Csoma Sándor a szülőföld népének emlékezetében<sup>1</sup>

A tibeti filológia megalapítója, Háromszék nagy fia azoknak a neves személyiségeknek sorába tartozik, akiknek munkásságát jórészt a nagyvilág tudományos műhelyeiben ismerik és értékelik. Ezen túlmenően rendkívüli életének számos vonása — a nyelvész-műhelyek határain túl — a tömegek között is elevenen él. Emberi nagysága, tudományoszeretete, szerénysége, önfeláldozása már életében példaképpé szolgált honfitársainak. Rendkívüli személyisége költők, írók, művészek képzeletét ragadta meg. Könyvek és tanulmányok, költemények, elbeszélések, regények, képzőművészeti alkotások, emlékünepségek, nevét viselő iskolák és művelődési intézmények jelzik azt a maradandó hatást, amelyet Kőrösi Csoma Sándor emléke népünk tudatában betölt.

Tudományos érdemeinek értékelése, illetve további feltárása a Kelet-kutatók feladata.

Kőrösi Csoma Sándor a közismertnél szorosabb kapcsolatot tartott rokonaival, a szülőfaluvál, az egykori háromszékiekkel. Bizonyosságul szolgálnak erre testvérelével, Gáborral, Gecse Béni és Kónya Sámuel kőrösi tanítókkal folytatott enyedi, göttingeni és ázsiai levelezése, családjának, Körös lakosságának küldött és hagyományozott jelentős pénzszegei, valamint a kézdivásárhelyi határőr katonai nevelőintézetnek tett alapítványa is. Az utóbbit 1860-ban a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium örökölte, és annak kamatjából a II. világháború kitöréséig az arra érdemes diákoknak jutalomkönyveket és pénzszegeket adtak.

A szülőföld népe büszke volt fiára, s ennek megnyilvánulási formái rendkívül változatosak. A tudós nemcsak nevet kapott Köröstől, de nevet is adott neki, általa vált híressé a Kárpátok tövében meghúzódó kis székely falu.

Miután elhagyta hazáját, Kónya Sámuel kőrösi tanító verset írt a nagy utazóról *Tisztes Csoma Sándor* címmel, melyet minden évben a tanévzáró ünnepélyen a kőrösi iskola legjobb tanulója szavalt el. Miután ismertté vált a megdöbbentő hír, mely szerint Kőrösi Csoma Sándor nincs többé, szülőhazájában a nép meshösként állított örök emléket fiának. A háromszéki népmesét, Zajzoni Rab István 1857-ben közölte nyomtatásban.

A múlt század második felében és századunk elején a Csoma leszármazottak, a szülőföld oktatási és művelődési intézmények célul tűzték ki, hogy szobor formájában is megőrokitik a világhírű tudós és utazó emlékét. Ebben a mozgalomban kiemelkedő helyet foglalt el pákéi Sándor József, a kovásznai kerület országgyűlési képviselője és a sepsiszentgyörgyi Székely

<sup>1</sup>Részlet a szerző Kőrösi Csoma Sándor bibliográfia címmel megjelent munkájából. (Szerk.)

Mikó Kollégium. Sándor József kezdeményezte, irányította, támogatta és országos érdekűvé emelte a Csoma-ügyet. Az ő javaslatára szavazták meg a törvényhozó szervek Körös névű Csomakörösre való változtatását. A „Mikósok” gyűjtőmunkában vettek részt, emlékkünnep-lyeket szerveztek a megyeközpontban és vidéken, s ezek bevételét a szoboralapra fordították. Ugyanakkor létrehozták a Körösi Csoma Sándor Ifjúsági Önképzőkört, melynek célja: „ügy neveljen, hogy az intézet minden tagja Körösi Csoma Sándor erényeinek tudatos követője legyen” — olvashatjuk a korabeli iskolai Értesítőben. 1904 nyarán a háromszéki egyetemi hallgatók is rendeztek ünnepséget a szoboralap javára Köröson és Kovásznán. A sepsiszentgyörgyi Székely Népben ekkor jelentek meg Endrődi Sándor és Felszeghy Dezső Csoma-versei. Az ifjú olvasók számára először Benedek Elek írta meg Csoma életrajzát. A mű 1907-ben jelent meg.

Csoma Sándor születésének 125. évfordulóját 1909-ben ünnepelték. Ebből az alkalomból a csomakörösiek hazai földet, cserlevél koszorút és emléktáblát küldtek a dardzsilingi siremlékre, 1912-ben pedig megalakították a Csoma Sándor Gazdakört.

A háborús és azt követő évek a Csoma-ügyre nézve sem voltak kedvezőek. Ennek ellenére 1920-ban megjelent kézdívasárhelyi Szabó Jenő verse *Dal a nagy székely diákról* címmel. A helyi lapok cikkei és híradásai jelezték a Körösi Csoma Társaság megalakulását. Baktay Ervin útját Csoma nyomdokain és az 1933. évi tókői ünnepségeket, amikor a háromszéki tudóst buddhista szentté avatták.

1934-ben Csoma születésének 150. évfordulója alkalmat adott országos ünnepségek rendezésére. A Mikó Kollégium és a Múzeum megemlékezésein kívül július 29-én az erdélyi tudományos élet jeles képviselőinek jelenlétében emlékkünnepélyt tartottak és emléktáblát helyeztek el Csomaköröson.

A két világháború közötti időszakban a Csoma-ügyért talán a legtöbbet Sándor József, Debreczy Sándor, Szabó Gyula és Incze László tettek. Az elsőről már írtunk. Debreczy, a Mikó Kollégium tanára sokat tett a Körösi Csoma-levelek sorsának tisztázásáért, számos cikket írt, a *Székely Nép*-ben regényes Csoma-életrajzot közölt, melyet *Körösi Csoma Sándor csodálatos élete* címmel megjelentetett. Szabó Gyula és Incze László Köröson dolgoztak. Adakozásra buzdítottak, cikkeket jelentettek meg más megyék lapjaiban is, irányították a szoboralapra és a Körösi Csoma Sándor Közművelődési Házra való gyűjtést, és a lakosság lelkében mindketten ébren tartották a Csoma szemlemi hagyatéka iránti tiszteletet.

1942-ben a nagy orientalista halálának 100. évfordulóján a sepsiszentgyörgyi Székely Nép fejlecén naponta megjelent az emlékeztető felirat: „Körösi Csoma Sándor-év”. A megye majdnem minden iskolájában és művelődési otthonában megemlékeztek a jeles tudósról és utazóról, a megyeszékhelyen pedig Csoma-vonatkozású képeslaporozatot adtak ki. Ugyanott újra megjelentették Debreczy Sándor könyvét.

A II. világháború után a sepsiszentgyörgyi Népi Egység című lap közölt méltató cikkeket Holló Ernő, Albert István és mások tollából. 1955-ben a Magyarországra került bukovinai székelyek mutatták be a kézdívasárhelyi Földi István Körösi Csoma Sándor című drámáját.

A tudós születésének 175. évfordulóján, 1958-ban, a Kovászna városi Ifjúsági Szövetség vezetőségének kezdeményezésére, főképp a kovásznaiak és a körösiek közadakozásából, elkészült Orbán Áron alkotása a Csoma-mellszobor, amelyet később a szülőfalu központjában helyeztek el.

Románia új területi beosztása, Kovászna megye megalakulása páratlan lehetőségeket teremtett a vidék művelődési-művészeti életének kibontakoztatására, a haladó hagyományok ápolására. Művelődési egyesületek jöttek létre Zagonban, Árapatakon, Nagybaconban, amelyek Mikes Kelemen, Romulus Cioflec és Benedek Elek nevével viselték. Dózsa György-, Gábor Áron-, Barabás Miklós-, Kónsza Samu-emlékkünnepélyt szerveztek. Szobrot vagy emlékoszlopot kapott Dózsa Dálnokon, Barabás Miklós Márkosfalván, Bod Péter és Végh Antal Csernátomban, Gábor Áron Sepsiszentgyörgyön és Kézdívasárhelyen, Lázár Mihály Sepsiszentgyörgyön. A megye múzeumi hálózata Kisbaconban Benedek Elek Emlékházzal, Kézdívasárhelyen városi és céhtörténeti múzeummal, Sepsiszentgyörgyön Gyárfás Jenő Emlékházzal, Csernátomban néprajzi kiállítással bővült.

Csoma-vonatkozású eseményekben a leggyümölcsözőbb évnak az 1969-est tekinthetjük. Születésének 185. évfordulóján a Kovászna megyei Művelődés- és Művészetügyi Bizottság, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Megyei Tanácsa és Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának rendezésében Sepsiszentgyörgyön emlékkünnepélyt rendeztek és utcát neveztek el róla. Kovásznán ünnepélyes keretek között helyezték el a tudósról készülő szobor alapkövét és Csomával kapcsolatos dokumentum- és képzőművészeti kiállítást rendeztek. Csomaköröson ünnepi megemlékezést tartottak, emlékszóbat avattak és a falu nagy szülöttjéről neveztek el a művelődési otthont. Ugyanebben az évben kapott szobrot a szülőfalun kívül Kovászna és Sepsiszentgyörgy is. Csomaköröson, a már említett székelyudvarhelyi Orbán Áron alkotását, Kovászna főterén Jecza Péter sepsiszentgyörgyi születésű temesvári szobrász pályaművét, a sepsiszentgyörgyi múzeumban pedig Puskás Sándor kolozsvári szobrászművész munkáját állították ki.

Ezek az események rányomták bélyegüket a megyénkben született vagy az itt élő írók, költők, publicisták, képzőművészek, népi mesterek további munkásságára is. Gondolunk itt

Farkas Árpád ugyancsak 1969-ben megjelent *Kőrösi Csoma Sándor* című versére vagy Magyar Lajos *Csoma Sándor naplója* című poémájára. Mindkettőt többször kiadták, az utóbbit pedig román, német, angol, orosz, japán, francia és hindi nyelvre is lefordították. Véget nem érő azon tollforgatóink névsora, akik publicisztikai írásaikban Csoma Sándorról vallanak, emlékeznek. Elég, ha megemlítjük Beke György, Veress Dániel, Holló Ernő, Kádár László, Sylvester Lajos, Kónya Ádám, Gazda József, Csegő Zoltán, Kisgyörgy Zoltán, Zsuffa Zoltán nevét.

A megyénkben született vagy az itt élő, Csomát megelevenítő képzőművészek és népi mesterek névsora is gazdag. Gondoljunk csak a kovásznai Csutak Levente tusrájzaira és olajfestményére, Farkas György fába vésett emléktábláira, Torró Vilmos emléklapjaira, az erdővidéki Kósa Bálint nagyméretű fametszeteire, a kézdivásárhelyi Jakabos István fa domborműveire vagy a sepsiszentgyörgyi Kisgyörgy Tamás könyvillusztrációira, Petrovits István fém domborművére, Plugor Sándor emléklapjaira, Eröss János kispasztikájára, Köpe Géza szobrára.

1972 és 1979 között a nyújtódi születésű Jakabos Odön volt a Csoma-ügy fátylavívője. Vizsontagságokkal teli ázsiai utazása során bejárta a „Csoma-útvonal” egyes szakaszait, anyaföldet vitt a dardzsilingi sírra, és az onnan magával hozott rögöket szétszórta a csomakőrösi öreg diófák alatt. A maga nemében páratlan, évekig tartó előadó körúton számolt be utazási élményeiről, amely elsősorban Kőrösi Csoma Sándor emlékének ápolását, felelevenítését szolgálta. Halála után özvegye J. Molnár Mária és az íróbarátok összefogásának eredményeképpen 1983-ban Bukarestben megjelent életműve, az *Indiai útnapló Kőrösi Csoma Sándor nyomában*.<sup>2</sup>

A Kovászna megyébe látogatók számos Csoma-vonatkozású emlékkal találkoznak. A tudós szülőfalujában szobrot, emléktáblákat, a több mint 250 éves diófákat és a Csoma nevével viselő művelődési otthon kis emlékszobájában dokumentumokat, fényképeket, számos könyvet, tanulmányt, cikket, G. Olasz Ella nagyméretű, művészi kivitelezésű színes „nagy út” térképét, Jakabos Odön úti ruháját és cipőjét, dardzsilingi földet és még számos emléktárgyat talál. Kovászna központjában a művelődési ház előtt Kőrösi Csoma Sándor bronzszobra áll, bent pedig Szervátiusz Jenő tölgyfa domborművét és Csutak Levente Életkerék című tusráját, a városi képtár gyűjteményében Gy. Szabó Béla és Imets László fametszeteit láthatják. Sepsiszentgyörgyön, az Állami Levéltár őrzi a kőrösi keresztelőkönyvet Csoma Sándor keresztelési bejegyzésével és több más, Kőrösi Csomával kapcsolatos dokumentumot. A megyeszékhely központjában található Képzőművészeti Galériában Puskás Sándor Csoma-szobrát tekintheti meg a látogató. A múzeum könyvtárában gazdag Kőrösi Csoma-vonatkozású dokumentumgyűjtemény áll a kutatók rendelkezésére.

Kőrösi Csoma Sándor emberi nagysága, szellemi hagyatéka a lankadást nem ismerő szorgalomnak, a kitarító munkásságnak és az igazi hazaszeretettől áthatott tudományosságnak követeire méltó példája.

Zágoni Jenő

## Százötven esztendeje született Jósa András

Rómer Flóris, a magyar régészet nagy úttörője 1868-ban, az akkor indított régészeti szaklap, az Archeológiai Értesítő első számában a következőket írta: „Szívből örvendek, hogy az átkos dulakodás helyett — melyeket a tudományos ember csak megsirathat — támadtak a vidéken is férfiak, kik annyi értelemmel és ügyszeretettel pártolják a régészetet.”

A neves kutató szavai a vidék első múzeumának alapítójára, Jósa Andrásra vonatkoznak, akinek idén ünnepeljük születése 150. évfordulóját. A szűkebb pátria, a Nyírség és Nyiregyháza méltó módon, kiállítással és tudományos ülésszakkal tiszteleg nagy fia előtt. Nyiregyháza nemcsak a múzeum, hanem a megyei kórház is az ő nevét viseli. Mert ez az örök életében Kossuth érzelmű „nyíri kuruc” nemcsak régész és múzeumalapító volt, hanem nagy tudású orvos is.

Jómódú család tagjaként született 1834. november 30-án, Nagyváradon. 14 éves volt, amikor kitört a szabadságharc, a kisdíák nemzetörnek jelentkezett, s lett az egyik csapat kisdobosa. Apja kívánságának engedve pár évig jogi és gazdatiszti iskolát hallgatott, majd 26 éves korában Bécsben medicusnak jelentkezett, ahol alapítója lett az Első Magyar Társaságnak, amelynek célja a Bécsben élő magyarok lelki, nemzeti összefogása. Erzsébet királyné kíséretorvosaként világ körüli útra mehetett, de ő visszavágyott a Nyírségbe. A Pestre költöző Korányi Frigyeszt váltotta fel az akkor nyolcággyas kállói kórház élén, amely működése alatt 84 ágyasra növekedett.

<sup>2</sup>Jakabos Odönről lásd a Honismeret 1979. évi 5—6. és az 1984. évi 5. számát.

Betegei rajongtak a lelkiismeretes, szegényektől pénzt el nem fogadó „csodadoktorért”, akit 1884-ben Szabolcs vármegye főorvosának neveztek ki. A nép között oly gyakori járványok ellen nemcsak mint orvos, hanem mint közember is felvette a küzdelmet. Sikerült a felsőbb hatóságok előtt bebizonyítani, mennyire fertőzésveszélyes a karról karra való oltás, amit be is szüntettek. Bevezette a megyében a tehénhimlővel való oltást. Az ő közbenjárására új piaci rendeletet hoztak Nyíregyházán: nem lehet élelmet földről árulni. Minden községben annyi kutat fúratott, ahány ezer lakos élt ott. Ezzel az volt a célja, hogy a fertőzött víztől oly gyakori hastífuszos megbetegedések számát radikálisan lecsökkentse.

Élete nagy részét — amint maga vallotta — kocsin és szekéren töltötte. Ismerte a megye minden dűlőútját, s kocsijából soha nem hiányzott az ásó. Ahol valamit megcsillanni látott a szántásban, odahajtott s kiástta. A történelem néma tanúja, a földből előkerült tárgyak fiatal korától vonzották. Figyelme a nép által *kunhalom*nak nevezett földhányások felé fordult, s ahol csak módja volt rá, megásatta azokat. Az innen előkerült bronz- és honfoglalás kori tárgyakkal alapozta meg a mai nyíregyházi Jósza András Múzeum hírnevét.

Kállóba, Szabolcs akkori fővárosába, 1868. december 1-én „archeológiai értekezlet”-re hívta mindazokat a nemeseket, jegyzőket, papokat és tanítókat, akik már korábban is lelkesen támogatták történelemmentő igyekezetét. Az ekkor létrehozott megyei Régészeti Társulattal vetette meg a vidék legrégebb múzeumának az alapjait. Fáradhatatlanul szervezett, levelezett, utazott és közművelt. Minden jelentősebb ásatásról, a múzeumba bekerült új tárgyról beszámolt a megye népességének a helyi Nyírvidékben, a szűkebb szakmának pedig az Archeológiai Értesítő hasábjain. Szívós, kitartó, áldozatot nem ismerő munkáját mi sem jelzi jobban, mint az, hogy addig az ország többi részén 58 honfoglalás kori sírt tártak fel, ő pedig a Nyírségben, a honfoglalók eme homokos hazájában egymaga kilencvenet.

Mivel nyomta a lelkét, hogy „ezen kizárólag Szabolcs megyéből került gyűjtemény halálom után szétkallódjék”, 1891-ben a megyének örök tulajdonul ajánlotta fel saját gyűjteményét és a Nagykállóban levő múzeum anyagát. A nyíregyházi múzeum az 1892-ben megnyitott új megyeházában kapott helyet, de csak hét év múlva nyílt meg a nagyközönség előtt. 72 éves korában, csaknem negyvenévtizedes hivatalos működés után vonult nyugdíjba — mint vármegyei főorvos, de sohasem úgy, mint múzeumszervező. Tudta, hogy még életében olyan emberről kell gondoskodnia, akire nyugodtan rábízhatja élete nagy művét, a múzeumot. Így esett a szerencsés választás a hódmezővásárhelyi múzeum akkori múzeumőrére, a kiváló néprajzos *Kiss Lajosra*, aki 1912 telén tette le a hivatalos esküt.

84 évesen még felutazott a fővárosba, hogy kieszközölje a közben katonai szolgálatra bevonultatott *Kiss Lajos* leszerelését. Aztán már csak annyit engedett meg neki az élet, hogy visszatérjen az imádott vidékre, a Nyírségbe. Még megfoghatta a szeptember 5-én Nyíregyházára visszaérkezett múzeumi segédőr kezét, majd másnap, 1918-ban meghalt.

Jósza Andrásra nemcsak szűkebb pátriája, hanem az egész magyar múzeumügy és a honismeret gyalogmunkásai is tisztelettel emlékeznek.

*Jávor Agnes*

## Feszl Frigyes<sup>1</sup> (1821–1884)

Századik évfordulója van annak, hogy elhunyt Feszl Frigyes, akit a közzéemlékező mindenekelőtt mint a pesti Vigadó építészetét ismeri, aki nemcsak a régi Pest szülőtte volt, itt halt meg, hanem — művészi felkészülésének éveitől eltelve — ide fűzte munkásságának legnagyobb része is. Munkássága arra a sorsdöntő időszakra esett, amikor — még az 1848-as forradalom és szabadságharc előtti években — a város megindult a nagy- és fővárossá válás útján, s tevékeny részt vállalt még a kiegyezés utáni nagy városrendezési munkák kezdeténél is. Magától értetődik tehát, ha fellelhető műveinek teljes áttekintése alapján ezek jelentős részéből kiállítás nyílik emlékére, s helyénvaló, ha erre éppen Budapest Történeti Múzeumában kerül sor.

<sup>1</sup>Megnyitó beszéd a Budapesti Történeti Múzeum kiállításán, 1984. július 25-én.

Feszli bizonyára maga is megtiszteltetésnek érezné a hely megválasztását: tervei, vázlatai, építészeti elképzelései bizonyítják, mennyire foglalkoztatta a történelmi Várhegy sorsa: hol Walhalla-szerű szentélyt álmodott ide a Duna fölé, hol pedig a hely festői perspektívája érdekelte, amikor tájfestő módjára érzékeltette a hegy heroikus történelmi távlatát.

Számunkra azonban a centenárium nemcsak a megemlékezésre ad alkalmat, hanem már régen időszzerű számvetésre is. XIX. századi építészünknek különösen a klasszicizmust követő szakaszát nem régen még meglehetősen nagy közöny és lebecsülés kísérte, emlékeit pusztítás, bontás, átalakítás sújtotta, elveit esztétikailag igyekeznek elmarasztalni. Ez általános európai jelenség volt századunkban, a modern művészeti törekvések kiváltotta reakció a közvetlenül megelőző korszak törekvéseire; amint az utóbbi évtizedekben ugyancsak általános felismerés a lebecsülés felülvizsgálata és jóvátétele is, mindenekelőtt az építészettörténeti-művészettörténeti kutatás részéről. E kiállítás rendezője, Komarik Dénes szinte régészeti erőfeszítésekkel tárta fel mindazt, ami Feszli hagyatékából megmaradt. Hangsúlyozni kell, hogy hosszas előkészület, tudományos munka vezetett ahhoz az új és pozitív értékeléshez, amely a XIX. század második felének építészi törekvéseit megszabadította az önállótlan eklekticizmus vádjától, ettől az utókor által rásütött bélyegtől.

Mindenekelőtt a kor egész művészeti kultúrájára, irodalmára, történelemszemléletére is alkalmas és igazságos, egységes mérce megtalálására volt szükség ahhoz, hogy az értékelés kedvezőre fordulása végbemehessen. Ezt találta meg az újabb művészettörténet-írás a historizmus fogalmában, amely nemcsak a formák eredetére utal, hanem gondolkodásformát, szellemi magatartást is jelez. Azt a felismerést juttatja érvényre ez a fogalom, hogy a XIX. századi ember szívesen mérte magát történelmi előképekhez, cselekvéseit, ítéleteit erősebben meghatározta a példaválasztás igénye, mint később, sőt, számára a történelmi utalás a politikai életben éppúgy, mint a színházban, a festészetben vagy az építészetben közlésmód, kommunikációs forma is volt. „Melyik stílusban kell építenünk?” — így fogalmazta meg az építészet alapkérdéseit a kor egyik német építészetelméleti szerzője, hangoztatva, hogy minden építészeti feladatnak, mindenféle rendeltetésnek hozzá illő stílust kell választani.

Feszli számára pályája súlypontján, a szabadságharc utáni években erre a kérdésre az volt a magától értetődő válasz, hogy Magyarországon a nagy közcélú feladatokon a magyar történelemhez illő stílusban kell épíkezni. Abban hitt, hogy a román (akkor többnyire még bizáncinak nevezett) kor formáit keleties elemekkel egyesítve, a magyar népművészet ornamentikájával ellátva, létrehozható a magyar stílus; sőt, mint még későbbi kísérletei mutatják, magyar oszloprendet is tervezett. Ugyanakkor, amikor pl. Arany János programja a néphagyomány alapján a magyar eposz megteremtése volt, ő lehetségesnek tartotta a népviselet jelezte típusoknak a görög kariatidák és atlaszok helyébe iktatását, a nemzeti építészeti rend megteremtését. Miközben Bécsben, éppen az 1848-as forradalmak és háborúk tapasztalatai nyomán, amikor a romantikus historizmus egyik első nagy műve az osztrák császári hadsereg erődje és győzelmi csarnoka, az Arsenal volt, fáradozott Feszli a magyar stílus kialakításán, amelynek fő műve a Vigadó lett, s amelyet az Akadémia palotája számára is javasolt.

Éppen ez utóbbi tervének sorsa nyújt betekintést korának művészeti, eszmei irányzataiba. Az egyik ellenterv, a művészettörténész Henszlmann Imréné — ugyancsak a nemzeti történelem fénykorára hivatkozva — neogótikus építészettel javasolt e célra, míg az épület a porosz Stüler neoreneszánsz terve szerint valósult meg. Amilyen elevenen átélhetővé teszi ez az akadémiai palota körüli, meglehetősen heves polémia a már a magyar építészettől kezdeteinél érvényesülő irányzatok és koncepciók versengését, annyira hozzájárult Feszli későbbi megítélésének egyoldalúvá válásához is. Ő és műve lett minden nemzeti stílustörekvés, népies és ornamentális próbálkozás történeti hivatkozási alapja. Kiállított tervei ugyanakkor világosan mutatják, hogy nem zárkózott el a historizmus más formarendszereitől sem, lépést tartott kora igényeivel. Hiszen ünnepélyes, nagyszabású középületeinek nemzeti színezetű historizmusa mellett épületek sorát tervezte a romantikus historizmus egyszerűbb formáiban, s művelte a neoreneszánsz stílusváltozatát is: a stílusok pluralizmusa, korának ez a fontos alapelve életművében is érvényesült.

Egy javarészt építészeti tervekkel álló kiállítás könnyen kelthet a látogatóban idegenkedést a csak műszaki érdekű rajzok, nehezen olvasható megoldások tömegétől. Ne féljünk elmélyedni tanulmányozásukban, s meggyőződhetünk arról, hogy Feszli minden más volt, mint száraz technikus. Fantáziáját a nagy építészeti stílusorszakok emlékeinek, romjainak tanulmányozása, a romantikus tájfestészet művelése táplálta. Amint a gelnhauseni császári palota vagy észak-itáliai kolostorok a történelmi korok heroizmusának élményét keltették fel benne, úgy kereste és találta meg ezt az élményt kortársaival, az első magyar archeológusokkal, művészettörténészekkel, a műemlékvédelem apostolaival együtt Zsámbék vagy Visegrád maradványaiban is. Építészeti terveinek, fantáziáinak, városrendezési elképzeléseinek is kiindulópontja a festői látvány, a művészetek együttes hatása, s ezt a koncepciót szolgálja a műszaki szabotosságú tervek kidolgozása. Ezért lehetjük át lelkesedéseit, kereséseit, olykor utópisztikus fellángolásait, fantasztikus javaslatait eleven frissességükben.

Fogadják bizalmukba az itt újból életre kelt építész, Feszli Frigyes!

Marosi Ernő

# Száz éve született Kocsis Pál

1884. december 1-én Kecskeméten született Kocsis Pál Kossuth-díjas szőlőnemesítő. A magyar szőlőnemesítők között személye az összekötő kapcsot jelentette a Mathiász János által kezdeményezett nemesítés és a mai intézményes szőlőnemesítők között. Kocsis Pál ismerte Mathiász János módszereit, ezeket fejlesztve dolgozott, de megismerte a modern szőlőnemesítés eljárásait is.

Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte, ahol már ekkor szoros kapcsolatba került a szőlészettel és gyümölcészettel. Ugyanis a nyári szünidőket Hankovszky Zsigmond neves gyümölcsnemesítő telepén töltötte, ahol széles körű gyakorlati szakismeretet szerzett. A IV. gimnázium után édesapja a kecskeméti földművesiskolába íratta be, ahol két év alatt elsajátította a kisparaszti gazdálkodás módszereit. Gazdaságlátogatás alkalmával eljutott Mathiász János híres szőlőtelepére is. A nyári szüneteket továbbra is Hankovszky Zsigmond úrréti szőlőjében és gyümölcsösében töltötte és szakismereteit itt mélyítette el. Megragadta Hankovszky speciális homoki termesztési módszere, nemesítési munkája, továbbá gépesítési törekvései.

Kocsis Pálnak azonban hivatása kiválasztásában más irányú elképzelései is mindinkább erőre kaptak. A rajzolás, a festészet mozgatta képzeletét, amelyet kisebb-nagyobb vargabetűk után édesapja sem ellenzett. Iványi-Grünwald Béla vezetésével először a kecskeméti művésztelepen tanult, majd 1911-től Budapesten az Ernst-féle szabadiskolában. A párizsi Matisse-iskolába ösztöndíjat nyert, amikor édesapját agyvérzés érte. Így kénytelen volt hazatérni Kecskemétre, ahol visszatérve eredeti képzettségéhez, 1912. május 16-án saját szőlőjében kezdte el gazdálkodni.

A szomszédságban végezte nemesítői tevékenységét Mathiász János, akivel hamarosan jó kapcsolatba került. A keresztezés aprólékos, jó szemet igénylő munkáit hamarosan Kocsis Pál hajtotta végre. Így az emberi segítés rövidesen barátságga alakult. A szoros, alkotó együttműködés, mely igen termékenyítőleg hatott a fiatal Kocsis Pálra, eltartott Mathiász János haláláig. Közben végzett saját keresztezéseket is, főleg a helyi homoki szőlőfajták javítására. 1922-ben teljes mértékben önállósnak kellett. Az 1922. évi őszi budapesti kiállításon már saját fajtáival szerepelt, amelyek közül az egyikkel állami aranyérmert nyert. Ez buzdítást jelentett további munkájához. Egymás után nemesítette ki új fajtáit, a neve ismertté vált nemcsak hazánkban és a környező országokban, hanem a tengerentúlon is. Fajtái iránt egyre nőtt az igény. Számátalan kiállításon vett részt, ahol az elismerés, kitüntetés jutott osztályrészéül. Nem csoda, hiszen abban az időben csak az olasz Pirovano és Kocsis Pál foglalkozott nagyban szőlőnemesítéssel.

A boldog és békés munkás éveket a második világháború megszakította. A harcok elől a kiürítési parancsra Budapestre menekültek, a legnagyobb harcokba. A visszatérés után a kezdet nehéz volt, de lendületet adott számára a Szovjetunió (400 000 db-os) vesszőszállítási rendelkezése. 1946 tavaszától éveken keresztül szállította vesszőit a Szovjetunióba. 1950-ben telepét, miután felajánlotta az államnak, a Szőlészeti Kutató Intézethez csatolták, ahol mint kutató folytatta munkáját. A művelési, telepítési módok mellett legtöbb idejét a különböző céloknak megfelelően nemesített fajták kiértékelésére fordította. A pihenés nem jutott osztályrészéül, élete végéig megállás nélkül dolgozott. 1967. február 15-én egy több napos budapesti szőlészeti tanácskozás estéjén érte a harmadik agyvérzés, mely végzetes volt. 1967. február 24-én halt meg a kútvölgyi szanatóriumban.

Kocsis Pál a homoki szőlőnemesítés apostola volt. Munkájában az alföldi homoktalajokra kívánt megfelelő fajtákat előállítani. E téren gyümölcészeti tanítómesterét, Hankovszky Zsigmondot követte. Szőlőnemesítés terén pedig atyai tanítója, Mathiász János példáján indult. Viszont, ha a célkitűzései hasonlóak is Mathiáshoz (korán érő, bőven termő, szállítóképes, betegségekkel szemben ellenálló fajták stb.), mégis van egy lényeges különbség: Kocsis Pál a homoki termesztés számára kívánta a megfelelő fajtákat előállítani. Nem idegen szőlőfajtákkal dolgozott, hanem azokat a helyi fajtákat kívánta javítani, melyek évszázadok során bizonyították homoki alkalmasságukat. Ezeknek a szőlőfajtáknak a hátrányait szeretete volna nyesegetni, hogy a homoki szőlőtermesztés aranybányájává válják az ott dolgozóknak.

Az első önálló próbálkozására is az elmondottak adtak módot. Mathiász nem kívánta a kardkát, mint elvénült, haszontalan fajtát keresztezésre felhasználni. Kocsis Pál ellenben szeretete volna a fajta hibáit kiküszöbölni, ezért elkészítette a következő hibrideket Kadarka x Mathiász Jánosné, Kadarka x Munkátsy József, Kadarka x Pozsonyi fehér. Az első kombinációból



származik első fajtája, melyet barátjáról, Bernáth János állomásfőnökről nevezett el. Ezt a fajtát 1922-ben a budapesti kiállításon aranyéremmel ismerték el.

Sikere még jobban elmélyítette életcélját. Elméleti és gyakorlati nemesítési ismereteit bővítette, tökéletesítette és teljesen a cél szolgálatába állította. Tapasztalta, hogy a homok megadja azokat a tulajdonságokat (íz, szín, zamat, forma stb.), amelyekre egy jó szőlőnek szükség van, de ezeket megfelelő fajtáknak kellene összpontosítani. Hosszú évek kitartó és vaszorgalmú munkájával, melyet minden évben újból és újból kezdenie kellett, hajnaltól késő estig folytatta nemesítői tevékenységét. Minden támogatás, külső segítség nélkül, az illetékes körök nemtörődősége mellett, szinte emberfeletti erővel végezte ezt a munkát, melyek során olyan fajtákat állított elő, amik elnyerték a hazai és nemzetközi szakmai közvélemény elismerését. Egymás után születtek meg kísérletei során új fajtái: a Piros csabagyöngye, az Attila, az Angyal Dezső, az Iván, az Én kövidinkám, a Kincsem, a Kecskeméti rizling, a Kecskeméti izes, a Fekete gyémántok, a Bogárka és más fajtái, melyek beleillettek a tájba, hiányt pótoltak és bírták a homok mostohaságait.

Nemesítői munkájában az ivaros keresztezést és a magonc szelekciót alkalmazta. Igen nagy gondot fordított a megfelelő szülőpárok kiválasztására. Tanulmányozta a megválasztandó fajok és fajták törzsejlődését, származását és jellemző tulajdonságaikat, de emellett igen nagy figyelmet szentelt a helyes egyedek kiválasztására a fajtán belüli nagy változékonyság miatt. Ebben az ösztönösség, az őstehetség és a tapasztalat vezette s ez volt a titka alkotóműhelyének. Az új hibridek magoncainak nevelése, főleg a „vénytés” terén újabb, gyorsabb módszereket használt mint atyai tanítómestere, Mathiász János. Módszerével gyakran a vetéstől számított második évben már termést tudott nyerni. A termőre fordulás után került sor a legjobban bevált magoncon kiválasztására. A megfelelőeknek megszede a vesszőt és különböző területre ültette ki. A bevált fajtákat később elnevezte azokról, akik közel álltak a szívéhez, így a hazájáról: Attila, Balatonkincse, Egri nők, Gloria Hungariae, Kecskeméti rizling, Lesz még hazám, Névtelen hősök emléke, Pannonia, Szegény ember szőlője, Úrréti; családja tagjairól: Benkő Julianna, Ida, Kocsis Borcsa, Kocsis Irma, Kocsis Pálné; barátairól: Bernáth János, Garzó Sándor, Irsai Olivér, Kodály Zoltán stb.

A sajátos homoki viszonyokra alkalmas kiváló fajták nemesítése mellett nagy gondot fordított az új csemeszőlő-fajták előállítására is. Élete legnagyobb sikereit csemeszőlő-fajtáival érte el. Az Országos Fajtamínósító Tanács 1958-ban 3 következő fajtáját ismerte el előzetesen: az *Irsai Olivér* (Pozsonyi fehér x Csabagyöngye, 1930), hazánkban igen elterjedt augusztus elején érő muskotályos csemeszőlő, amelyet Szovjetunióban Zolotiszij ranni (Aranylókori), Romániában Carola néven ismernek. A Szovjetunióban e fajtával mintegy 100 km-rel tolták északra a szőlőtermesztés határát. Újabb a fajtát mindinkább bor készítésére használják muskotályos zamata és nagy cukortartalma miatt.

Legismertebb és legelterjedtebb szőlőfajtája a *Gloria Hungariae* (Ezeréves Magyarország emléke x Thallóczy Lajos muskotály, 1929). Augusztus végén, szeptember elején érve a viszonylag korai érésű fajták között egyike a legszebb küllemű szőlőfajtának. Rágós bogyóháza és bogyópergése akadályozza meg széles körű exportálását. Bőven termő, kellemes ízű, és jól szállítható fajta.

Legnagyobb hazai területen termesztett fajtája a *Kocsis Irma* (Ezeréves Magyarország emléke x Thallóczy Lajos muskotály 1929), sőt külföldön is (Szovjetunió, Ausztria) elterjedt. Szeptember közepén érő, eredetileg csemeszőlőfajta, amely azonban tömött fürtje, rágós, vastag héja miatt másodrendű. Nagy termőképessége, jó cukorképzése borkészítésre alkalmassá teszi. Bora az olaszrizlingre emlékeztet, ha fagyűrő képessége jobb lenne és kevésbé rohadna, úgy az alföldi bortermesztés egyik fontos fajtája lehetne.

1963-ban kapott előzetes állami elismerést egyik legkiválóbb csemeszőlő-fajtája az *Attila* (Rosa menna di Vacca x Mathiász Jánosné muskotály, 1917). A házikertek egyik legelterjedtebb fajtája, melyet újabban nagyüzemi telepítésre is engedélyeznek. Szeptember elején érő, nagy fürtű, finom muskotályos ízű, ropogós, téli eltartásra is alkalmas szőlő.

Kiállításokon, katalógusokban és a sajtó hasábjain ismertette fajtáit. Számatlan aranyérmel nyert 1922-től a kiállításokon, melyek ismertté tették fajtáit a hazai, majd a nemzetközi közvéleményben is. Ez magával hozta a fokozott érdeklődést. Engedélyt kapott, hogy szőlővesszőlepet létesítsen, ami a további munka anyagi biztonságát jelentette. De jellemző Kocsis Pálra, hogy gyakran jó szóra, ígéretre is küldött, adott vesszőt, mert tudta, hogy ezzel is a szőlőkultúra fejlesztését segíti. Főleg a szegény embereket, a kevésbé tehetőket támogatta, mert vállalta, ezek a kis szőlőgazdák viszik előbbre a szőlészetet. Ezek az emberek úgy szeretik azt a kis szőlőjüket, hogy nem sajnálnak érte semmi fáradságot, gyakran a semmiből teremtenek egy darab szőlőkultúrát. Tulajdonképpen ezekért a kisemberekért vállalta a szőlőnemesítés munkáját. Az ország jelentős hányadán a századfordulón a homok még megélhetést sem nyújtott. S ezt a sivár homokot mégis az emberek százai, ezrei fogták kordába és próbálták rajta megélhetést teremteni. Ezt a tevékenységüket támogatni kell, úgy érezte.

Pályájának kisebb szakasza esett a felszabadulás utáni időszakra, munkássága mégis ekkor nyert világos célt, tudományos tartalmat és később erkölcsi elismerést. Nemesítői tevékenységének legértékesebb része erre az idős korra esik: ekkor vált a nép felemelkedéséért vállalt

tudatos tevékenységgé. Nem vett tudomást koráról, hihetetlen munkabírással dolgozott. 1951-től 1515 magoncát szelektálta, és terveket szőtt. 1957-ben hazájának adományozta felbecsülhetetlen értékű, 72 törzsből álló hibridfajta-gyűjteményét s mintegy 1600 magoncát. Együttal Mathiász János munkásságának megmaradt példányait is igyekezett fajtagyűjteménybe foglalni. A csemegefajta-jelöltek termesztési és fogyasztási értékelését a Mathiász János Kísérleti Telepen, míg a borfajták termesztési, technológiai és fogyasztási értékelését a Szőlészeti Kutató Intézet miklóstelepi és pécsi kísérleti telepein végezték.

Élete során sok kudarc, sérelem is érte. Régebben — egyik kiállításon — csalónak nevezték 5 méteres magoncáért, máskor kuláknak minősítették, majd méltatlanul félreállították. Bámulatos, hogy a vélt és valós sérelmeken felülemelkedve töretlen volt munkakedve és alkotókészsége.

A társadalom Kocsis Pál munkásságát elismerte és főleg a felszabadulás után méltóan kifejezésre is juttatta. 1954-ben 70. születésnapjára a Munka Érdemrend arany fokozatát, 1958-ban a Mezőgazdasági Kiállításon a szőlőnemesítés első díját nyerte, 1959-ben a Kossuth-díj II. fokozatát kapta. 1966-ban pedig a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola a szőlőnemesítésben elért kiváló eredményeiért Entz Ferenc-emlékéremmel tüntette ki.

Életében nagyszámú keresztezést végzett s több ezer magoncot nevelt fel. Ezekből mintegy 150 hibridet emelt ki 50 éves működése alatt. Jelenleg 67 fajtája található meg a köztermesztésben, s ez jelzi, hogy csemege- és borszőlőfajtái az országos fajtaválasztékban vezető helyet foglalnak el. A Kertészeti Egyetem Szőlészeti és Borászati Kutató Intézete, Kecskemét katonatelepi üzemében levő fajtagyűjteményben 125, fajtanévvel ellátott hibridjét, illetve fajtáját tartják ma is megfigyelés alatt. Ezek egy része ígéretes fajtajelölt a nagyüzemi vagy házikerti szőlőtermesztés számára, míg jelentős hányada fontos nemesítési alapanyagként szolgálja a természetet.

1957-ben írta „Festőnek készültem és a palettát cseréltem fel a színekben és élményekben, a festészethez hasonlóan gazdag szőlőnemesítéssel.” Ez boldogságot és megelégedettséget nyújtott Kocsis Pálnak. Nem sajnálta később, hogy nem lett belőle festőművész. Homokon született, és a homoki emberekért dolgozott hosszú és eredményekben oly gazdag életén át. Mint önéletrajzában írja: „Hogy én a homoki szőlészet apostola lettem, áldom érte a sorsomat.”

Dr. Geday Gusztáv



A Keleti pályaudvar csarnokát Feketeházy János tervezte

## Száz- esztendő a Keleti pályaudvar

A kiegyezés előtti Pest-Buda vasúti létesítményei nagyon szerénynek mondhatók. A személyforgalom lebonyolítására mindössze a pesti indóház (a mai Nyugati pályaudvar elődje, 1846) és a Déli Vasúttársaság budai indóháza (1861) álltak rendelkezésre. Ebben az időszakban készült el a mai Józsefvárosi pályaudvar elődje, a Losonci pályaudvar is, amely már felépítésekor is szűknek bizonyult, és az akkori igényeknek csak rövid ideig felelt meg.

A politikai konszolidációt követő gazdasági fellendülés nyomán nagyszabású városrendezési tervek születtek, amelyek a főváros nagyvasúti összeköttetéseit kialakító elképzeléseket is elő-

mozdították. A vasúti tervek megvalósítását nagymértékben sürgette az 1868-ban létrejött államvasút is, amely az új fővonalak kiépítésében már jelentős részt vállalt.

Mikó Imre, az akkori közmunka- és közlekedési miniszter már ebben az esztendőben be-terjesztette jelentését az országgyűléshez „a pesti és budai pályaudvaroknak gözmozdonyú vasúttal és dunai álló híddal való összeköttetése és Pestén egy központi pályaudvar építése...” tárgyában.

A terv — mai értelemben tanulmányterv — szerint az új pályaudvar elhelyezésére legalkalmasabbnak „a Kerepesi út és a Sertéskereskedő utca közös csúcsa kínálkozott, mely mellett a tervezett nagy körút fog elvezetni”. (Ma a Rákóczi út és a Népszínház utca közötti terület.) A terv azért érdekes, mert az új pályaudvart éppúgy a körút mellé tervezték, mint a Nyugati pályaudvart. A vasútvonalak odavezetésére nagyon merész elképzelések születtek: a körút szintjéhez képest emelten, hosszú viadukton keresztül érkeztek volna a kétszintes pályaudvarhoz. Így a felső szint egy nagy vonatfogadó csarnokból, valamint a várótermekből állt volna és a földszinten a kiszolgálólétesítmények: poggyász, posta, összekötő alagút, a hivatali helyiségek kaptak volna helyet.

Figyelemre méltó a pályaudvar főbb helyiségei befogadóképességének tervezése, amelyet egy-egy, 22—24 személykocsiból — ezek rövid, 4,9 m tengelytávolságú kéttengelyes kocsik — álló szerelvényre méreteztek, ami 7—800 fős utaslétszámot jelentett. Ilyen megfontolásokat alapul véve, a vonatfogadó csarnokot öt vágánnyal, 160—170 m hosszban javasolták megépíteni. A miniszteri jelentésből kitűnik, hogy a terv elfogadása esetén az új pályaudvart 1874 őszére kívánták a forgalomnak átadni.

Az államvasutak központi pályaudvarának e merész és drága terve helyett egy olcsóbb változatot fogadtak el, mégpedig a mai Keleti pályaudvar területén, a közúti és vasúti forgalom egy szinten történő elhelyezésével.

A megvalósítás az olcsóbb tervváltozat elfogadása után is egy évtizedet késett. Sürgetőbb és fontosabb feladat volt a Déli összekötő híd megépítése, amelyet 1877-ben adtak át a forgalomnak. Így az országos vasúthálózat legelőtőbb gondja megoldódott: létrejött az Alföld és a Dunántúl vasúti összeköttetése.

Az 1870-es évek végére már tarthatatlan volt a pesti pályaudvarok forgalmi helyzete. A pest—zimonyi, a pest—újszónyi fővonal üzembe helyezése is küszöbön állt, és ahogy az 1884-es Vasárnapi Újság írja, a MÁV losonci pályaudvaráról: „... egy szűk dísztelen épület, melyet mikor építettek, soha senki sem gondolta, hogy itt még valaha az ország legtöbb vasútjának végpontja lesz...” Ide futottak be ugyanis a MÁV addig megépített vasútvonalai.

Az új pályaudvar építésére első utalást a MÁV 1881. évi üzletjelentésében találunk. Eszerint „a budapesti személypályaudvar alapozási munkálatai megkezdettek... forgalomba vétele, a mennyiben előre nem látható események hátráltatólag közbe nem jönek, 1883-ik év őszére helyezhető kilátásba”.

A nagyszabású építkezés végül is 1884-ben fejeződött be. Az épületet Rochlitz Gyula építész, csarnokát pedig Feketeházy János mérnök tervezte. A pályaudvar építése valóságos nemzeti ügy lett, hiszen akkor a Nyugati pályaudvar még az Osztrák Államvasúttársaságé volt, az alföldi cégek építették, itt a magyar ipar és a MÁV legjobb mérnökei alkotásáért „munkolt” a közvélemény.

Rochlitz Gyula az épület főhomlokzatának középpontjába klasszikus, szimmetrikus, félköríves záródású és ötnyílású kapuzattal megszakított, hatalmas üvegfalat helyezett, amely a mai Rákóczi út tengelyébe került (lásd az első borítót). Az impozáns homlokzat és a belső utasfogadó helyiségek bővelkedtek képzőművészeti alkotásokban. Sajnos napjaink utasa ezekből már keveset lát. Eltűntek a homlokzati üvegfalat tagoló párkányt díszítő szobrok, amelyek a Földművelés, a Kereskedelem, a Bányászat és az Ipar jelképes figurái voltak, Bezeredy Gyula művei. A homlokzat felső középrészén megtalálható a közlekedés allegóriáját ábrázoló szoborcsoport, amelyet Fessler Leó tervei nyomán Mayer Ede és Brestyánszky Béla készített. Láthatók voltak a homlokzati rész két oldalán kialakított fülkében Georg Stephenson és James Watt szobrai, ezek Vasadi Ferenc és Ströbl Alajos alkotásai. A pályaudvar előcsarnokát Than Mór falfestménye és Lotz Károly nyolc kisebb freskója díszítette.

1884. augusztus 16-án adták át a forgalomnak a MÁV központi pályaudvarát, amely építészeti szempontból méltó volt a főváros nagyszabású, új palotáihoz, azonban vágányhálózatát már 1885-ben át kellett építeni. Ekkor szüntették meg a Kőbánya és a Ferencváros felől érkező vágányok szintbeli keresztelését, amelyek eddig is sokszor veszélyhelyzetet teremtettek.

A Keleti pályaudvar történetéhez számos, nagy jelentőségű esemény fűződik. 1932. szeptember 12-én gördült ki csarnokából Almásfüzitő felé a híres V 40 001 számú Kandó mozdonnyal az a vonat, amely a vasútviassítás kezdetét jelentette Magyarországon. E nevezetes esemény 50 éves évfordulóján emléktáblát helyezett el a MÁV a Keleti pályaudvar csarnokában. Az Árpád nevű dízel sínautóbusz is innen indult először útjára Bécs fele 50 esztendője. Szintén innen indult először a Balkán felé Európa leghíresebb vonata, az Orient Expressz is.

A Keleti pályaudvart sem kerülte el a második világháború vihára. Épülete, forgalmi létesítményei, vágányhálózata romokban hevert. Az újjáépítést követően többször sor került korszerűsítésére. A legjelentősebb rekonstrukció 1965-ben volt, a Baross tér átépítése során.

A száz esztendő alatt híres és hírhedt személyiségek, politikusok, művészek, kalandorok fordultak meg csarnokában és sok millió névtelen utas.

Koltai Mariann

## Fedőnév

„Vagyunk, kik távol élünk a hazától, mégis onnan lélegzünk... vagyunk az ébren álmodók...”

(Jász Dezső)

Hírből már ismertem. A háborút követő években a Kanadai Magyar Munkás, ez a tagadhatatlanul baloldali hetilap is megmártózott az akkor még ugyancsak cseppfolyós históriák özönében, és sorozatot indított honi hadserege magyarjainak hőstetteiről. E széles kalapot és rövid nadrágot viselő fenegyerekek keményen verkedtek át magukat két háborúban is, a balkáni hadszínterektől a jó negyedszázaddal későbbi szigetcsatáig, amikor, mint a trópusi éghajlatot jobban elviselő ANZAC-csapatok bármelyike, elsőként szállhattak partra a Csendes-óceán Japánt övező dzsungelvilágában.

Itt szolgált Andy is, akinek változatos kalandjait csak azért nem tudta hajdan a montreáli lapszerkesztő kellő részletességgel közzétenni, mert Andy rátette vállára hatalmas tenyerét és azt mondta: — Sír, ugye fölösleges figyelmeztetnem rá, hogy ezek a dolgok 30 évig még államtitkot képeznek.

A szerkesztő nyelt egyet, aztán azt mondta: Eredj már, András, elvtársak közt nincs titok, a tisztelt olvasónak már sok fényképről ismertem, örömmel fedeztem fel a tévé képernyőjén, midőn az 1978-as felszabadulási díszünnepség mutatta az Erkel Színházban. Nem volt dobozos gyömbérsöröm, de beérte a Kinizsivel is, amikor másnap végre találkoztunk. Vett egy mély lélegzetet és beszélni kezdett.

Szóval a kanadai lap épp hogy csak meglebbentette fátylát a históriának, és amikor újra a kezembe került, rájöttem, eltelt már az a harminc év. Most már mesélhetne Durovitz András. Ha itt lenne.

Telt-múlt az idő, és egyszer csak beállított. Nem épp hozzám, hanem az országba, sőt arcát, amelyet akkor már sok fényképről ismertem, örömmel fedeztem fel a tévé képernyőjén, midőn az 1978-as felszabadulási díszünnepség mutatta az Erkel Színházban. Nem volt dobozos gyömbérsöröm, de beérte a Kinizsivel is, amikor másnap végre találkoztunk. Vett egy mély lélegzetet és beszélni kezdett.

Ez az Andy természetesen fedőnév volt, olyan, ami angolosítva kapcsolódott az eredetihez, de „ott” csak ezt használhattam. Ezen jegyeztek be a titkosszolgálatba.

● *Telát nem is közönséges katonai műveletről volt szó?*

Kinéz az ablakon, megláztja a nyakkendőjét, és rekedtes hangját letompítva folytatja: — Ezek különös évek voltak Kanadában. Már több mint tíz éve éltünk kint. 29-ben csuktam be magam mögött utóujára a nyíregyházi gimnázium kapuját, gyűjtöttük a pénzt hajójegyre. Egy év múlva sikerült. Már ahogy ez akkor szokás volt, teherhajón, fedélközben. Horthy nem volt már, de mintha a munkanélküliséget utánunk küldte volna. Egyszóval tíz kemény év... Calligari, a magyar kolónia, 160 acre erdős-köves föld, ar it fel kell törni a letelepedés ellenértékéért; mocsárláz, rendszabályok, óriási távok, a csend órség túlzott figyelme... egyszóval nem épp paradicsomi állapotok. De mi akkor már szerve ödtünk. A kanadai munkásmozgalom már élt, régóta felkarolta a hozzánk hasonló elesetteket. Apám 19-es volt, s ezek a mozgalmi emberek csodálatosképpen még nyelvtudás nélkül is egymásra találtak. Az alaszakai útépitéskor én már az ifjú szocialistáknál voltam, ők is megtették a magukét azért, hogy végül is kommunista lettem. Később hivatásos pártmunkás is. De az egyelőre még messze volt. Azokban a vészterhes

időkben a tengerentúl sokkal messzibbnek tűnt, mint manapság. A hírek is lassabban érkeztek, nehéz volt képet formálni a világról. Emlékszem, amikor az első, háborús szelek átfújtak az óceánon, mi elhatároltuk magunkat ettől. Nem a mi ügyünk, véltük, és elzárkóztunk.

Ostobaság volt persze, és meg is lett a bójtje. A hivatalos kormányzat nemcsak a munkásmozgalomra kezdett ferde szemmel nézni, de a bevándoroltakra is. Így aztán kettős kontroll alá kerülve, hetenként mehettünk jelentkezni a csendőrállomásra.

Egyszer aztán változás állt be kezelésünkben. Időközben ugyanis Churchill és Roosevelt megegyezett, ahogy akkor mondták, a limitált közös teherviselésben, de mi már éreztük, hogy itt egy olyan fegyverbarátság kovácsolódik, amely a Szovjetunió megtámadásakor már koalíciót hozott, kapitalistákat és kommunistákat egy táborba, a legfőbb ellenség ellen.

A párt továbbra is homályban maradt. A rendőri mechanizmus egy ideig még folytatta ellenőrzésünket, a bekurblizott motort nem lehetett leállítani, vitte a maga tehetetlenségi nyomatéka is. Igazi változás csak akkor állt be, amikor 1942-ben Churchill úgy vélte, hogy Olaszországon át kell frontot nyitni, és „Európa lágy altestén” keresztül nyomulni fel Észak felé. Ebben a minden realitást nélkülöző lázálomban aztán nekünk is szerepet osztottak. Olyan kommandóegységek szervezése került napirendre, amelyek az érdekelt országok elszármazott fiaiból állnak, szerbekből, olaszokból, magyarokból, románokból, még bolgárokat is toboroztak, és ami a legkülönösebb, azokat részesítették előnyben, akik kommunisták voltak.

Lehet, hogy így akarták elvéreztetni ezt a számukra kellemetlen réteget, de lehet, hogy valóban az volt a kiválasztási elv, hogy olyan fickók legyenek, akik tudják, miért kerülnek bevetésre, és külön számadásuk is van azzal a kormányzattal, amelytől majdnem éhen haltak...

Újra tölt, mosolyog és fejét csóválja az emlékezés közben.

A legérdekesebb, hogy amikor aztán a hadügyi kormányzat az illegális párt kutatására indult, csődöt mondott minden nyilvántartás és nyomozói praktika. Akkor már az angolszász haderőket, főként ilyen speciális vállalkozások tekintetében, összehangolt tervek koordinálták, így hát kénytelen-kelletlen jelenteni kellett a Pentagonnak, hogy nem áll még az egység, mert nem találják a kommunista párt sejtjeit. Egy nap Washingtonból különgep érkezett. Fedélzetén az OSS néhány különleges ügynöke, Bill Donovan ezredessel az élükön, akiről később köteteket írtak a háború után. Szó ami szó, ő aztán értette a módját. A Kanadában már akkor is működő, de a kormánysszervekkel nem egyeztető amerikai hírszerzés, az ügynevezett mélyen beépített ágensek révén hamar megtalálta azt a nyomdát, ahol a kiadványaink készültek. Innen már rövid volt az út Tim Buck elvtársához, a párt főtítkárához, akivel gyorsan létre is jött az egyezés. Egy-két hét és már „Camp X”-ben voltunk, ebben a Torontó környéki, de a világtól hermetikusan elzárt kiképzőtáborban, ahol egységeink szerveződtek.

*Ez maradt meg Őfelsége hadfelszereléséből. Némi egyenruhaszlágy és egy kincstári kánál*



*Egy Dakota szállítógép 1944 nyarán próbale szállás közben a „magyar ugaron”*



Ez a „Camp X” olyasmi volt, mint Fort Bragg, meg a szintén nem éppen jó hírű Jackson-erőd, ahol a háború után képezték az amerikaiak zsoldapskáákat, a Ranger-divíziókat, meg a különféle diverziós egységeket. Megtanultunk számtalan fegyverfajttával bánni, rejtjelezni, rádiózni, robbantani, ejtőernyővel ugrani, voltak más speciális tantárgyak, amelyekre már emlékezni sem akarok. Viszont mindmáig jól emlékszem agyszomszédomra, aki szintén csak álneven szerepelt ott az Intelligence Service zsoldjegyzékén. Csak később tudtam meg, hogy Ian Flemminggel azonos, aki aztán a 007-es szuperügynök, James Bond figuráját kitalálta, és felszerelte mindazokkal a képzeletbeli tulajdonságokkal és szupereszközökkel, amelyekről mi ott a táborban még csak álmodtunk.

Amíg kortyol egyet, közbeszólók:

● *Mikor lett vége a kiképzésnek?*

Angliában volt még egy magasabb szintű szakasz, már azért is magasabb szintű, mert leginkább a felhők fölött zajlott és az éjszakai célba ugrás volt a tárgya. A kanadai magyarok közül ide már csak kevesen kerülünk. Innen már főhadnagyként indultam Kairóba, ahol az idő szerint a Szövetségesek közel-keleti parancsnoksága székelt, és bármily érdekes, ott gyűjtötték össze a Magyarországra vonatkozó felderítési adatokat is. Ezek között merültünk el jó ideig. Volt egy olyan elképzelés, hogy nagyszabású kommandóvállalkozás keretében mi fogjuk megszállni a budapesti Duna-hidakat, utat nyitva, szinte szőnyeget írítva a délről közeledő harcocsik elé. De hát hova lett 1944-re a churchilli rögészme? Ha más nem, hát az is ebek harmincadjára juttatta, hogy Casertánál és a többi olasz hegyi város közt hónapokig toporogtak. Az a lendület, ami az Anzio—Nettunó-i partraszállás után úgy megborzongatta a németeket, fél év alatt teljességgel elapadt.

● *Végül is, hogyan történt a bevetés?*

Ez már 1944 ősze volt. A betanult legenda szerint mi Titóhoz igyekvő összekötők lettünk volna, ha német fogságba kerülünk, de valójában Szlovákiában ugrottunk le, Besztercebányától nyugatra, onnan kellett magunkat átverekedni Magyarországra.

● *Ez már a lelkelés után volt?*

Igen, már nemcsak partizánörtüzek, hanem T alakban égő rőzsevonalak is jelezték a leszállási helyeket. Szeptember 2. volt... ködös, hűvös éjszaka. A pilóta addig körözött a tüzek közt, míg elvettette az irányt, pontosabban nem számította be a szelet, ami aztán szétszórta az egységet. Nem kevesebbet, mint 40 kilométert kellett gyalogolnom, míg célhoz értem. Vagyis abba a faluba, amelyben már bent volt a partizánhadserg, és rádiójuk kapcsolatba léphetett az olaszországi központtal. „Andy barátok közt.” Csak ennyi volt az üzenet. A barátok mindenekelőtt civil ruhát szereztek, és eltüntették rangjelzés nélküli angol egyenruhám.

● *Hová kellett eljutniuk?*

Most, józan ésszel visszagondolva, ez a feladat sem tartozott éppenséggel a legésszerűbbek közé. De hát a katona megtanulja, hogy ne mérlegeljen, bizzon azokban, akik odaküldték, akik nála jobban tudják az ügyvezetett magasabb szempontokat és összefüggéseket. A feladatunk ugyanis nem kisebb volt, mint biztosítani az Alföld kiszemelt pontjain a szövetséges ejtőernyős hadosztályok szállítógépeinek landolásához szükséges terepet. Ehhez pedig felhasználni a magyar katonai ellenállás embereit, és osztozni velük több más részfeladatban is.

● *Tehát ugyanaz, mint később Arnheimnél, deszantegységeket dobni le az ellenség mögött?*

Pontosan. És azt hiszem, itt sem lett volna sikeresebb, mint Hollandiában.

● *Mindenesetre különös egy angolszász légideszant-manőver tervezése, akkor, amikor a Vörös Hadserg már a Kárpátokban jár... Nem igaz?*

Kérdésekre sűrűn bólogatni kezdett.

Tudja, nekem már jó ideje az a véleményem, hogy dajkamese volt ez az egész. Teherán után jól tudta már a Downingstreet, hogy nem kell Magyarországra pocsékolnia erejét. Viszont milyen szépen is fog hangzani, hogy még a szovjet erők ideérkezte előtt angol katonák is vérezték a magyar szabadságért. És az sem lenne baj éppenséggel, ha a katonai ellenállást is ők vehetnék kézbe, de legalábbis befolyásolnák. Afféle kis aduként egy cinkelt kártyapakliban...

● *Amikor a kibicek már sügtak valamit a partnerek angolmán hajlamairól.*

Hát igen — bólogatott —, a katonai felső vezetés Londonra kacsintgatásával mindig is számolt az Intelligence Service.

● *Mik voltak még a hazai bázisok?*

Emlékezetem szerint egy Békés megyei uradalom is bele volt keverve a dologba. Egy föld-birtokos, akinek nagy angliai érdekeltségei voltak.

● *Találkozott vele?*

Nem. Előbb a Tarcsay-Nagy Jenő—Kiss János kapcsolatokat kellett megközelítenem.

● *Ki volt az első kapcsolat?*

Már Budapesten jártam, a fényképek után könnyen felismertem a Reáltanoda utca 1. számot. Tihanyi Bélának hívták az összekötőt. Becsengettem. Kiszárvátva egy fekete ruhás nő nyitott ajtót. Bemondtam a jelszót, ő válaszolt, aztán bennegettem. Kérdeztem, hol van Tihanyi, ő meg csak sirt, a férje ugyanis néhány nappal azelőtt meghalt. Még szerencse, hogy utolsó perceiben beavatta az asszonyt a konspirációba, és nem vitte sirba a titkot.

Hogy mi minden történt aztán néhány héten át? Magam is csodálkoztam, mikor később, fog-



A brit Balkán-invázió rögeszméje megakadt a gyakorlótereken



— És bevetjük a kanadai-ausztrál kommandóegységeket is — közölte Churchill Roosevelttel

ságom idején, végiggondoltam. Hogy is férhetett bele annyi minden röpké pár napba. Nem utatam a részletekkel, amelyeket ma minden amerikai kalandfércmű és kémhistória a „rettenthetetlen hősök”-ről regél, elégedjen meg annyival, hogy valamit megpróbáltunk. Bár, azt hiszem, mindössze annyi volt a feladatunk, hogy felmérjük ezt a földalatti hálózatot, megállapítsuk mire képes, és ha a központ úgy találja, akkor megpróbáljuk átvenni az irányítást. De mindegyik már nem került sor, mert közbejött az a végzetes október 15. Nem kellett ahhoz képzet katonának vagy felderítőnek lenni, hogy az ember felismerje: itt vége a dalnak, minden szétesett. Szaladtam telefonálni, hívtam a kapcsolatokat, de már senki sem válaszolt. Volt, akit máris letartóztattak, volt, aki eltűnt, a vonalakat figyelte a Gestapo...

● *Hol bukott le végül is?*

Most nagyot sóhajt, és egy megszenesedett gyufaszállal rajzolja szalvétára a történetét. A Nyugatiban vonatra szálltam. Utaztam Ipolyságra. Az induló szerelvényből még láttam, hogy a pályaudvari őrségnek nyilas karszalagokat osztanak. Az egykori fűtőház végében homokszínű SS-páncélauto állt. Szinte láttam magam a négycsövű ikergéppuska fonálkeresztjében. Már szürkült, amikor odaértem. Gyalogoltam vagy másfél órát, és már kezdtem felismerni odaát az a hegyi erdőt, amelyet a vén Dakota ablakából oly jól megfigyeltem. Csend volt, vihar előtti csend. Már csak száz méter volt hátra, aztán már csak ötven. Végül elhagytam egy csöszkunyhót anélkül, hogy a mögöttem rejtőzködő két tábori csendőrt észrevettem volna.

● *Voltak iratai?*

Voltak hát. Talán túl jók és túl újak is. Akkor én 29 éves voltam, és eleve gyanús, hogy nem vagyok katona. Volt egy hadiüzemi igazolványom is. Bevették. Már-már elengedtek, amikor az egyik, csak úgy rutinmozdulattal végigtapogatott és megtalálta a pisztolyomat. Még az este a miskolci kémelhárító osztályon voltam, ahol cafatokra szedték a ruhámat, megtalálták vékony hernyóselyemre nyomott térképemet és az övembe varrott pénzt, ami annyi volt, hogy egész szülőfalumat megvehettem volna.

● *Visszahozták Pestre?*

Másnap. Egyenesen a Hadik laktanyába. A 4. sz. cellába. Vertek, de semmit sem köptem. Akkor én már mindennel leszámoltam. Kitarítottam eredeti szövegemnél, angol tiszt vagyok és követelem a genfi konvenciók szerinti bánásmódot. Azt hiszem, ekkor verték ki két fogamat, de végül is kivittek a Zugligetbe, egy Németországba indítandó transzport gyűjtőhelyére.

● *Az ellenállókkkal többé nem találkozott?*

Most felderül az arca, megszívja körmére égett cigarettáját. De igen. Úgy esett, hogy a hajnali sorakozónál vegyes nyilas- „kiska” járőr kezdte válogatni a deportálandókat. Még listájuk is volt. Név szerint kerestek. Ötödmagammal felraktak egy kis csukott teherkocsira, és megindultunk visszafelé a városba. Nem szóltak azok egy árva szót sem. Csak a viselkedésükről lehetett látni, hogy talán mégsem azok, akiknek látszanak. Mellettem egy szőke, tagbaszakadt fiú ült. Lába közt géppisztoly. Szinte kifejezetlenül arccal mondta: „Tegnap Macartney beszélt a londoni rádióban, azt mondta, hogy ő már 43-ban tiltakozott Bu-

dapest bombázási terve ellen... múlt héten mégis kaptunk egy jó stószot a nyakunkba. Így van ez, Sir — ezt mondta —, ha netán a háború után találkozna az öreg Elemérrel, hát dobjanak be egy whiskyt a túlélők egészségére..." Ez az Elemér is Macartneyre vonatkozott persze, akinek Aylmer volt a keresztnéve. Dehát, mint hallottam, Pest mindenkit magyarosított. Az agyam lázasan kezdett lüktetni. Valahol felsejlett a remény, hogy aki így beszél, talán mégsem a Hadik laktanya felé vezényli alkalmi rabszállító kocsinkat. Aztán kapaszkodni kezdtünk felfelé a Kelenhegyi úton. A 18. szám előtt stoppolt a kocsí. Az egyik „nyilas” kiugrott, betért néhány embert a kapuk alá, minket pedig a Gellért-kápolnába. Én maradtam utolsónak. Csofálkozva néztem a szőke útitársra, az némán állt és intett, hogy igyekezzek be a rendházba. Mikor mindnyájan bent voltunk, odajött, és a kezembe nyomott egy szolgálati fegyvert. Rögön ráismertem, az enyém volt. „Még szüksége lehet rá — mondta. — Ég önnel, főhadnagy.”

● *Ki lehetett vajh?*

Sose láttam többé. Csak a rendházban mondta egyszer, az egyik áruház „apát”, az esetre célozva, hogy a Pistáról még hallani fogunk, biztos nagy ember lesz a háború után.

● *Itt érte meg a szabadulást?*

Igen. Közben próbáltunk valami akciót kidolgozni a hidak megmentésére, hiszen emlékszik, mondtam már, hogy egy régi elgondolás szerint nekünk ez is tervünkbe tartozott, ismertem hát valamennyi szerkezetét, olyan pontosan, hogy álmomban is lerajzoltam volna. Dehát a németek gyorsabbak voltak, és néhány hid felrobbantásának csak néma szemtanúi lehettünk.

A front hirtelen érkezett a jól védett budai utcák alá. Néhány napig a Sas-hegy felől dörögtek az ágyúk, de aztán mintha csak a hóesés miatt történt volna, tempa csend támadt. Egyszerűen lehetetlen a történelmi pillanatot visszaidézni. Néhány szerzetes, mert nemcsak katonaszőkevényeket rejtettek a kármzák, csendben félrevonult imádkozni. A belső udvaron vattakabátos, kucsmás katonák álldogáltak, és egy latin betűs szöveget próbáltak elolvasni, aztán felhúzták a vállukat és odébbálltak. Úgyet sem vetettek ránk.

A klastrom szinte kiürült. Mentem én is, egyenesen a szovjet parancsnokságra. Nem volt nehéz megtalálni, mentem, egyenesen a tábori telefonok drótja után. A bunkerben egy ezredes elé vezettek, akinek többfajta keveréknyelven elmagyaráztam, hogy ki vagyok. Megmosolygott, vállon zavarogtetett és lecsukott. Ma már jól tudom, helyébe én se csináltam volna mást. Enyhén szólva zavaros és krimyszerű volt elbeszélésem, félig szerzetesnek öltözve, javarészt magyarul beszélve, ráadásul ők is megtalálták nálam a fegyvert.

Két nap múlva hívtak. Kedélyes, tömzsi kapitány várt a parancsnoki szobában. Legnagyobb megdöbbenésemre angolul szólított meg, de nem ám olyan gyorspalókurzusú kiejtéssel, hanem oxfordival, mint McLoy tábornok Camp X-ben. Aztán még hozzátette, hogy ha gondolom, beszélhetünk más nyelven is, és felsorolt még egy tucatot. Kikötöttünk a magyarnál. Valahogy akkor jobban állt rá a szájam. Ma már tudom, hogy Alexander Rottal hozott össze jóorsom, Malinovszki marsall tolmácsával, aki ma a budapesti egyetem angol professzora. Amíg hallgatott, egyre idegesebb lett, aztán amikor látta, hogy komolyra fordul a dolog, mai szóval élve szinkrontolmácsolni kezdte mondókámat. A végén egyetlen dolgot kérdezett, milyen néven regisztráltak engem bevetés előtt? Megmondtam. Most már nem vittek vissza a fás-kamrába, hanem egy külső örszobában helyeztek el. Hallottam a különleges telefonok berregését, sőt azt is, amikor egy nagy teljesítményű rádióadó zümmögni kezd.

Szerencsére az olaszországi angol parancsnokságon túl voltak már a tea-time-on, és vették az üzenetet, sőt megjött az ellenőrző kérdés is. Meg kellett mondanom, kikkel találkoztam első nap kairói küldetésem során. Ezután már gyorsan jött az „oké”, és Andy főhadnagyból tovaris lett.

Még annyit róla, hogy később a Kanadai KP egyik vezetője lett. Meleg szavakkal emlegette Őt Duczynska Ilona, amikor Pesten járt, és kamera elé ült, egy héttel halála előtt. „Keressétek meg Andyt újra — mondta a magyar pártalapítás tanúja, a csaknem 90 éves matrona, — sokat tud ő még mesélni”.

Aki netán látta később mozikban a Magyarok a Prérin című riportfilmet, láthatta pirosposztás tekintetét, robusztus lépteit, amint szobájában kenyértartóval, sörrrel, újsággal, régi fényképpel jön-megy, miközben elmondja újra a magyarországi küldetés történetét. Nem ilyen bőven, néhány mondatra szorítkozva csak. Aztán villanyt gyűjt, s egy térképre bökre Baudelaire-t idézi „mily nagy is a Föld a lámpák fénykörében, s ha már emlékezünk mily kicsiny a világ”.

Bokor László



# Tömegkivégzés Várpalotán

Várpalota nagyon sokat szenvedett a második világháború alatt, de leginkább a felszabadulást megelőző hónapokban. A félig paraszt, félig bányász—ipari település fontos szerepet játszott a nem is annyira a magyarok, mint inkább a németek haditaktikájában. A várpalotai bányában termelt szén egy részéből a szomszédos péti gyárban benzint állítottak elő, amelyre egyre nagyobb szükségük volt a náciknak. Érthető módon a másik fél ezt a bázist igyekezett megsemmisíteni. Először 1944 nyarán hullottak az angolszász bombák a péti üzemre, majd 1945 februárjában márciusában egymást követték az úgynevezett szőnyegbombázások. Nyomokban épületek, családi házak tucatjai, szalai omlottak rommá. Az épségben megmaradtakat a szovjet csapatok elől menekülő német katonák — ki tudja milyen parancsra vagy talán anélkül — felgyújtották. Elvonulásukról már csak üszkös romok tanúskodtak.

Várpalotán pár esztendő alatt begyógyultak a háborús pusztítás sebei. De azoknak a megszárlásoknak a nyomai, amelyeket a nyilasok rendeztek a csendőrséggel karöltve, ma is elevenen élnek a város lakosságának emlékezetében.

A front 1944 decemberében 6 kilométerre közelítette meg Várpalotát. A nyilasok nagyon gyorsan kereket oldottak, de az ideiglenes német sikerek után hamarosan visszatértek. Az ezt követő három hónap a város történetének leggyászosabb napjai közé tartozik.

A várpalotai nyilasok gazdáik utasításait mindenkor, de különösen az utolsó időkben, maradék nélkül végrehajtották, megtoldva azzal, hogy sokszor a saját szakállukra is dolgoztak. A front közeledtével összeszedték a leventéket, és elszállították őket Németországba. Katonaszökevényeket szedtek össze és végeztek ki.

Mint Pajor József, a nemrégien elhunyt várpalotai általános iskolai igazgató, ennek az időszak eseményeinek egyik kutatója feljegyzésében áll: A várpalotai badacsonyi szőlőhegyen 10—12 szökött magyar katonát fogtak el, és a Várkertben öt cigánnyal együtt kivégezték őket. Az egyik áldozat nyakába táblát akasztottak: „Igy járnak a hazaárulók és a katonaszökevények!”

Ezt a borzalmat később megskoszorózták.

1945 februárjában egy Ács nevezetű „főnyilas” parancsára hivatkozva 110—120 (más források szerint 130-an lehettek) székesfehérvári cigányt szállítottak Várpalotára. A „vád” kémkedés, hazaárulás volt ellenük. A helybeli nyilasok úgy gondolták, ha a fehérvári cigányok árulók, akkor a palotaiak is azok, és hat helybeli cigánycsaládot is hozzájuk csatoltak, majd bezárták őket a Komáromi-féle pajtába. Értekeiket elszedték, élelemről, vízről nem gondoskodtak számukra, előkészítették kivégzésüket.

E tömegkivégzésről az első dokumentumok 1958-ban kerültek a kezembe. Az első feldolgozásra a Magyar Televízió Századunk sorozatában került sor, az 1960-as években, Bokor Péter rendezésében. A későbbiek során a kutatásba bekapcsolódott Csaba Imre, a Napló akkori (ma már nyugdíjas) főszerkesztője is, aki a népbírói anyagot nézte át — írja Pajor József, megemlítve, hogy a dokumentumok hihetetlen tömegében nem könnyű eligazodni, bármennyire is érintenek szinte minden mozzanatot. De a bennük felmerülő számtalan miéretté adósk maradtunk a válasszal.

Csaba Imre a Napló 1970. március 8-i számában írja: Ennek a tömegmészárlásnak a történetét kísérlem meg összeállítani vagy kétezer okirat alapján, és közzétenni néhány szemtanú vallomását.

A várpalotai cigány-tömegkivégzés ügyét 1946 februárjában tárgyalta először a Veszprémi Népbírói Szék. Nem lehet megállapítani, hány tárgyaláson. Az azt megelőző időből a rendőrségi jegyzőkönyvek maradtak fenn. Aztán tárgyalta az ügyet a Győri Népbírói Szék, majd a Népbírói Szék Országos Tanácsa. Amikor megszűntek a népbírói tárgyalások, újabb tanúk vallomásai alapján, újabb tények ismerete birtokában újra tárgyalta a bíróság Veszprémben, Győrött és Budapesten. Az ügyészégi iratok és a bírósági tárgyalások aktáinak egy része az az 1803 irat, amit a Belügyminisztérium irattára őriz. Ezenkívül vannak az ügyről akták Veszprémben, Várpalotán, Győrött.

A várpalotai rendőrbiztoság 1945-ben hallgatta ki az 1912-ben, Seregélyesen született Farkas Andor fodrászt. Kihallgatása során a következőket adta elő: „... A fegyveres nyilas pártcsoport vezetését Várpalotán Tóth Béla testvér, járásvezető utasítására vettem át. A tank- és védőárkok ásására tényleg hajtottuk a lakosságot, de erre Tóth testvér adott utasítást. A leventéket és a katonaköteleseket szintén felsőbb utasításra szedtük össze és szállítottuk el. A kivégzésekben nem vettem részt. Csak másnap este mentem ki, amikor már embereim, Magyar János, Kopa János, Szabó Gábor és Molnár Sándor elföldelték a kivégzetteket. A Mátyás-vár előtt (más néven Várkertben) történt kivégzésekben sem vettem részt. Egy esetben voltam csak ott Pál Ferenc csendőr törzsrömmestrellel, amikor ő egy cigányt agyonlőtt.”

Minden vádlott azzal kezdte a vallomását, hogy egyik kivégzésnél sem volt jelen, mindent csak hallomásból tud. Krecsán Károly a várpalotai rendőrségen 1949. május 7-én elmondta: „Pál Ferenc akkori csendőr törzsőrmestert a Mátyás-vár előtt láttam, amikor öt vagy hat polgári ruhás embert kivégeztek. Pál törzsőrmester volt az, aki amikor egy szerencsétlen ember több lövés által sem halt meg, visszalépett és egy lövéssel széttroncsolta a fejét.”

Pál bűnösségét társainak vallomásán kívül még vagy tíz tanú, a többiekét pedig a tanúk sokasága bizonyította. Pajor József feljegyezte azok nevét — hogy senki ne felejtse a szörnyű tetteiket —, akiknek a legtöbb kegyetlenkedés tulajdonítható. Ime a névsor: Tóth Béla, Pál Ferenc, Farkas Andor, Magyar János, Kopa János, Szabó Gábor, Molnár Sándor, Kemenesei Imre és a sortűzet vezénylő Fekete csendőr őrsparancsnok.

Pajor József megszólaltatta Kopa János régi ismerősét, Mórocz Györgyöt is, aki találkozott vele, amikor tizenöt-húsz embert hajtott utolsó útjára. Mórocz György, a szabadságos katona megkérdezte Kopa János nyilastól, hogy mit csinálnak, hova hajtják a cigányokat. Fenyegető választ kapott: „Ne járjon a szád, mert te is közéjük kerülhetsz!” — figyelmeztette a nyilas. Amikor a csoportok kiértek az akácosba, a gödrök elé állították őket, és Pál Ferenc csendőr törzsőrmester vezetésével Magyar János, Farkas Andor, Bot József, Hegedüs József, Molnár József, Flink Ferenc, Szabó Gábor, Molnár Sándor nyilas pártszolgálatosok kivégezték őket.

A tragédiát látták, bokorba bújva hallgatták a szörnyű könyörgéseket, sikoltozásokat, a géppuskák ropogását Makó Márkus, Hajcsik László s még többen is, de a nyilasok nemegyszer elzavarták a kíváncsi tanúkat. S akik szemtanúk voltak, nem akarnak (vagy nem tudnak?) beszélni a bestiális gyilkosságról.

Rafael Margit, az egyik — csodával határos módon megmenekült — cigányasszony, akit Falud Margit néven ismernek, tanúvallomást tett arról, hogyan hajtották végre az akácokban a bestiális mészárlást. „Édesanyámmal és két testvéremmel tartózkodtunk Várpalotán a nagybátyámnál. Egy este a nyilasok Várpalotára hozták a székesfehérvári cigányokat. Másnap reggel a várpalotai cigányokat is összeszedték. Lehattunk harmincan. Két nyilas kísért bennünket Farkas Andor községvezető lakására. A fehérváriak egy pajtába voltak bezárva. Tőlünk először elszedték az értékeinket, s csak azután csuktak közéjük. Amikor vizet kértünk, Kemenesei Imre megvert bennünket. Még a kisgyerekeket is puskatussal ütötte, amikor vizért könyörögtek. De inni nem adott. Este fél hat tájban jöttek értünk. A férfiakat már reggel elvitték — megásni a sirt. Mire mi odaértünk, a férfiakat már kivégezték. Azt mondták, ugorjunk a gödörbe. Aki nem ugrott, azt agyonlőtték. Én mindjárt az elején beugrottam, a többiek ráemestek, így nem értek a lövések. Éjszaka otthagytak bennünket. Akkor hallottam, hogy egy asszony nyöszörög. Megfogtuk egymást, és ketten kimásztunk a gödörből.”

Amikor felkerestük azokat, akiknek családja hozzátartozója áldozata lett ennek a szörnyű vérengzésnek, még hosszú évek után is bizalmatlanok voltak az idegennel szemben — említi a találkozás során tapasztaltakat Pajor József. Senki sem akart szólni, bebújtak féltéken a kis putrijukba.

Idős cigány, aki feleségét, fiát, három unokáját veszítette el azon a borzalmas napon, s az egyik lánya megmenekült — csak sírni tudott a mikrofonba. S a vallomások csak a töredék mondatokban hangzottak el. „A kisgyerekeket is puskatussal ütötte...” „Minket a kamrába csuktak...” „Este a gödörhöz kísérték...” „Ugorjatok bele...” „Aki nem, azt a szélén agyonlőtték...” „Kolompár Dócsinak hat szöke kisgyereke volt...” „Édesanyámnak arany fülöngöggője, gyűrűje és pénze is volt...” „A gyerekek meztelenül jöttek...” „Kisbabát vártam...” „...egy csendőr odaszitott...” „Elkezdünk sírni, jajgatni...” „Nyolc lövést kaptam...” „Aki még mozgott, rálöttek...” „egy csizmás ember fejbe rúgta...” „Ez a bűdös cigány még mindig él?” „Egy köteg kézigránát megteszi...” „Nem érdemlik meg...”

Aztán csend lett, az éjszaka sötétsége ráborult a holttestekre. S egy hang szólalt: „Végeztünk, Kitartás, éljen Szálasi!”

Több mint száztiz-százhusz ember — férfiak, nők és gyermekek — lelték halálukat Várpalotán az akácok erdő alján, a Grábler-tó mellett, a maguk ásta tömegsírbán. Ezt a sirt azóta ellepte a víz, benőtte a nád és a sás. De a várpalotaiak nem felejtik ezt a szörnyűséget. Régóta foglalkoznak azzal, hogy méltó emléket állítsanak az ártatlanul kivégzetteknek. A terv megvalósítása késik, a tervezett városrendezés elhúzódomása miatt.

Mike Tiborné



Gótikus ornamentika a Budai várból (Hornyák László rajza)

# Kossuth rádió – New York

Egy régi amerikai magyar újság, a Magyar Jövő 1944. december 1. számában a következő közlemény jelent meg: „Kossuth s a magyar szabadságszeretettel többi nagy kifejezőinek, Rákóczi Ferencnek, Petőfi Sándornak, Károlyi Mihálynak eszméit rádióra vinni, s azokat az amerikai demokrácia szellemében az Egyesült Államok magyarságának közkinccsévé tenni, valódi kultúrértékű művészi rádióprogram keretében, nagy feladat, s nagy felelősség. Ennek teljes tudatában kérjük New York, New Jersey, Kelet-Pennsylvania, Maryland, Connecticut magyarságának támogatását és közreműködését. Kérjük, állítsák be rádióikat megnyitó előadásunkra, a brooklyni rádióállomásra

VASÁRNAP, 1944. december 3-án

dél előtt 11 óra 30 perckor.

Amerikáért, a győzelemért, a magyar népért!

Tisztelettel:  
Práger Jenő  
a Kossuth rádió igazgatója"

A közlemény tehát egy olyan magyar nyelvű, Kossuth nevet viselő rádió megszületését jelentette be, amelynek létezéséről idehaza eddig nemigen tudunk. Dr. Kovács Józsefnek, az Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársának, az amerikai magyar irodalom jeles kutatójának érdeme, hogy e rádióadóra a figyelmet felhívta. Ennek alapján most már tudjuk, hogy a II. világháború különböző időszakaiban két Kossuth rádió is működött a világ két különböző pontján. Az egyik — ez az ismertebb és jelentősebb — a Szovjetunióban élő magyar kommunisták szoltak a Hitler oldalán háborúba kényszerített magyar néphez. Adásait 1941 szeptemberétől 1944 tavaszáig a szovjet fővárosból sugározta, és mint ilyen, elődjévé vált a felszabadult Magyarország rádiójának. De szót Kossuth rádió Amerikában is, bár ennek hatása, műsorideje és hallgathatósága jóval szerényebb volt a moszkvainál.

A rádió működéséről, műsoráról, szerkesztőjéről — egyszóval egész tevékenységéről — nem maradtak fenn dokumentumok. Legalábbis a korabeli amerikai magyar újságok néhány, ide vonatkozó cikkén kívül eddig ilyenek nem kerültek elő. Amit mégis sikerült felderíteni a magyar progresszió történetének erről a momentumáról, azt elsősorban Práger Jenőtől, e kis rádióműsor életre hívójától és életben tartójától, vagy ahogy a fent olvasható közleményben szerepel: „igazgatójától” tudjuk.

A néhány éve Miami-ban elhunyt Práger Jenő 1923-ban került Amerikába. Édesanyjával és öt testvérével először Pittsburgban telepedtek le. Práger az 1930-as évek elején Clevelandba költözött, ahol megnősült. Itt zenészként kereste kenyerét, de rendkívül érdekelte a rádiózás is, amely éppen ekkoriban és főleg ezen a környéken indult nagy fejlődésnek. Éppen ezért Práger már Clevelandban megkezdte egy magyar nyelvű, bár eléggé rendszertelenül jelentkező rádióadás megszervezését. Miután ekkor még nem tudtak hanglemezeket rádión keresztül közvetíteni, mint zenés a közreműködött egy-egy (ma már így hívjuk) „élő” adásban, amely öt-tíz dollárért megvásárolt zenés üzenetekből, házassági vagy születésnap köszöntésekből, reklámokból tevődött össze. A harmincas évek végén Práger New Yorkba hívták, ahol a Magyar Jövő című laphoz került, annak üzleti ügyeit intézendő. E lap munkatársainak azután ő maga javasolta egy rendszeresen jelentkező magyar nyelvű rádió megteremtésének gondolatát. Meg is alakítottak egy szerkesztő bizottságot, amely többé-kevésbé a lap munkatársi gárdájából került ki. Miután Práger felkutatta és megteremtette egy ilyen rádióhoz szükséges technikai feltételeket, a szerkesztő bizottság elsőként arról határozott, hogy a rádiót nevezzék el Kossuth Lajosról. (A szerkesztő bizottság tagjai közé az emigráció részben már akkor is ismert személyiségei tartoztak, többek között például: Gyetvai János, Gárdos Emil, Moór Péter, dr. Pogány Béla, Brandt Vilmos, Holló József stb.) A névsor, illetve a lap lényegében kommunista mivolta önmagában is érzékelteti, hogy a New York-i Kossuth rádió irányvonala a politikai zínskála melyik részét jelentette. És ha mégis lennének kétségeink, figyeljük meg a már idézett Magyar Jövő 1944. december 20. számában, az első három adás elhangzása után írott kis cikk néhány részletét (ne felejtjük el: a cikk szinte a debreceni Ideiglenes Nemzeti Komrány megalakulásával egyidőben jelent meg):

„Kossuth rádió, a demokrácia új legyvere! Riport az új magyar rádióprogramról.

Úgy látszik, hogy vasárnap 11.30 perc fontos dátumává fog válni New York és környéke magyarságának. Minden jel arra mutat, hogy olyan időpont lesz ez a magyarság életében, amelyre kellemes szívdobogással fognak várni és készülni úgy, hogy vasárnap dupla ünneppé fog válni.

Az első három Kossuth rádió program egy csapásra rendkívül élénk érdeklődést, lelkes megértést váltott ki annak a szerencsés körzetnek magyarságából, ahová a Kossuth rádió kultúrá-

val átitatott hírnökhullámai elérnek. És már ebből a három előadásból is könnyen meg lehet állapítani, hogy mi lebeg a Kossuth rádió vezetőségének szemei előtt. Magyar művészetet, az élet és a múltat bemutatni a hang szárnyán, a politikai hírek és események tömör összefoglalása. S mindezek révén magyar kultúrgyökereink tudatosításával ezúton is kovácsolni a magyarság tömegeiből azt az egységet, amelyre oly égető szükség van ma a majdan felszabadított Magyarország újjáépítésénél és az éhező, fázó s ezer gyötrelmen keresztülmenő magyar lakosság: szülein, testvéreink, rokonaink, barátaink fölségítésére... Az első három programról máris joggal állíthatjuk, hogy feledhetetlen élményt mulasztottak el azok, akik nem hallgatták meg a programokat. Mindjárt a legelső rogramon felhangzottak Kossuth történelmi szavai a debreceni Nagytemplomban, melyben függetlennek nyilvánította a magyar nemzetet. Hej, ha a magyar nép az ő útját követte volna, de másképp volna ma a magyar nép sorsa!...

A rádióadások egy magántulajdonban levő brooklyni — tehát a városközponttól igen messze eső — stúdióban zajlottak le, és kb. 120 km-es körzetben voltak jól vehetőek. Az első adásra, mint láthattuk, 1944. december 3-án került sor, az utolsóra valamikor 1946 tavaszán. Minden héten vasárnap 11.30-tól 12.30-ig, vagyis egy-egy órára bérlették ki az adót, ami azt jelenti, hogy a rádió egész működése alatt összesen kb. 60—70 óra műsort sugárzott.

Egy-egy adás minden alkalommal egy kb. 100 tagú, erre az alkalomra verbuvált amatőr kórusral kezdődött és végződött: a rádió „szignáljává” lett Kossuth Lajos azt üzenete című dalt énekelték mindig. Ezután általában rövid hírek következtek: ezek elég nagy részét a New York Timesből vették át, de más sajtótermékek, hírügynökségek is szolgálták a felolvasott hírek forrásaként. (Onálló tudósítói gárdáról természetesen nem lehetett szó!) A hírek többsége a háborús eseményekkel foglalkozott, ezeket a rádió munkatársai kommentálták. A mondanivalót a háború győztes befejezése, a hitlerizmus leverése és Magyarország esetében az ország minél előbbi felszabadításának gondolata hatotta át. Az óhaza felszabadulása után a rádió műsorát a szerkesztői túlnyomórészt az új Magyarország eseményeinek, társadalmi átalakulásának ismertetésére használták fel, amihez hozzátartozott az otthoniak életének könnyítését szolgáló gyűjtési akciók (ruha, pénz, élelem) szorgalmazása, szervezése is. Később azután, amikor már magyar újságok is érkeztek az Államokba, a Kossuth rádió is kivette részét a hozzátartozók felkutatásának néha örömteli, néha szomorú eredménnyel járó akciókból.

A Kossuth rádió műsora természetesen nemcsak politikai adásokból állt. Ha eltekintünk a rádió fenntartásának anyagi alapját képező reklámoktól, névnap, születésnap köszöntőktől stb., kitűnik, milyen sok és főleg milyen színvonalas kulturális műsort közvetítettek. A szerkesztőség tagjai vagy külső személyek hangjátékokat írtak a rádió részére (így például a magyarországi munkaszolgálatosokról vagy Semmelweis Ignácról), dramatizáltak egy-egy nagyobb költeményt stb. Aranyt, Adyt, Babitsot, sőt József Attilát is állandóan műsoron tartották. E műsorokhoz, éppúgy, mint az ezeket kiegészítő zenei betétekhez olyan előadókat nyertek meg, mint például György Sándor zongoraművészt, az akkor éppen Amerikában tartózkodó Székely Mihályt, vagy Darvas Lilit. Az utóbbi szerepléséről így írt a Magyar Jövő 1945. február 7-én:

#### „Darvas Lili a Kossuth rádión

Egészen kivételes magyar kulturális élményben részesültek múlt vasárnap délelőtt azok a New York-i és környékbeli magyarok, akik a Kossuth rádió állomására igazították be rádióikat. Ezúttal a magyar színészet egyik legnagyobb büszkesége, Darvas Lili hallatta meleg, gyönyört okozó hangját néhány Ady-vers interpretációjában. Sajnos, hogy az élmény, amely olyannyira kivételes volt számunkra, álomsebesen tűnt el, otthagyva bennünket e szavak után éhezve, csodálkozóan. A hatalmas amerikai őserdőben néhány magyar gyöngyszem pergett le a maga őseredetű csillogásában. Honvágyat ébresztett bennünk! Az ismert Ady-versek vérel pezsgőn, melegen, formásan keltek életre, s a meleg szavak után is velünk időztek... A magyar szónak e meleg forrásából még többször szeretnénk inni, és híreink szerint a Kossuth rádió hallgatóságának lesz még rá alkalma...”

A New York-i Kossuth rádió történetének, tevékenységének minden bizonnyal egyik legszébb epizódja Bartók Béla nevéhez fűződik. A közvetlen előzményekhez egy cikk tartozik, amely 1945. január 16-án jelent meg a Magyar Jövőben Práger Jenő tollából. Megírására az adott alkalmat, hogy Bartók zenekari Concertója az 1944. decemberi bostoni ösbemutató után 1945. január 10-én a Carnegie Hallban a New York-iak előtt is elhangzott, óriási sikert aratva. E cikkben Práger többek között a következőket írta: „Érdekes megjegyezni azt, hogy a most legnagyobb sikert elért műve nem abban a mederben íródott, amelyikben Bartókot eddig ismertük. Mintha Bartók eme műve, 'könnyebb' keretek között mozogna. Habár ez a 'könnyebb' relatív fogalom, ... Hallottam magyarokat beszélgetni Bartók zenéjéről... Az egyik éppen 'Bartók érthetlenségéről' beszélt, amikor a másik megfogta a karját. A következő akkordokban felismerte azt az egyszerű falusi nótát, amit odahaza daloltak... Én ebben látom Bartók nagyságát. A New York-i Carnegie Hall kifinomodott ízlésű zenehallgatói éppen úgy a szívükre ölelik, mint az egyszerű magyar ember, aki felismeri saját falujának nótáját, vagy más nemzetiségek pásztorainak bús melódiáit.

Nem tudom nem-e (sic!) követek el szentségtörést, amikor azt is megírom, miben látom legnagyobb hátrányát Bartók munkálkodásának. Bartók bejárta Magyarországot és a szomszédos ál-

lamok tájait. Kereste, kutatta a népzene eredetét. Tudta és helyesen tudta, hogy abban rejlik az igazi zenekultúra. Ott van az erő. Ott találkozott a népmelódiákkal, amelyeket évszázadokon keresztül szájról szájra adtak az emberek. Népdalokkal, amelyeket oly sokszor eldaloltak, amelyek ezáltal úgy kifinomodtak, megerősödtek, mint az a kavics, amit a tenger hullámai évszázadokon keresztül mosnak. Ezt a néptől vette Bartók. És ez a népe. Ezt vissza kell adni a népeknek, gazdagítva Bartók nagy tudásával, átsimítva a génusz kezétől, egy magasabb fokra emelve, de vissza kell adni a népeknek. Ezt nem tette Bartók abban a mértékben, mint kellett volna tennie. Minden magyar embernek úgy kellene szeretni, dédelgetni, várni egy újabb Bartók-művet, mint tegyük fel, Shostakovichot (sic!) várják a Szovjetunióban. Igen. A kritikusok, a zenetudók összedugták a fejüket. Mit csinált Bartók ebben az új művében? Talán letért a régi, szigorúan tudományos zeneútról? Könnyebbé, elfogadhatóbbá akarja tenni zenéjét a zenehallgatóság számára? Szerintem nem. Bartók biztos úton halad. De új utakat is kinyit, új lehetőségeket kutat. Új formákat, új zenei ötleteket is próbál. És ez mutatja, hogy még meg fogja találni a néphez vezető szorosabb utat..."

E kétségkívül jóindulatú, bár kissé naiv, ellentmondásoktól sem mentes cikk megjelenését követő napon Bartók telefonon felhívta Prágert, és elmondva neki, hogy a cikk néhány kitételével miért nem ért egyet, feltette a kérdést: ismeri-e a Gyermekeknek című zongoraciklusát. Práger nemmel válaszolt, de rögtön megmozdult benne a rádiós, és megragadva a kínálkozó alkalmat, arra kérte Bartókot, játssza el ezt a művét a Kossuth rádió hallgatóságának. A már beteg zeneszerző azonban nem vállalkozott arra, hogy a New York központjában levő lakásától oly távol eső brooklyni stúdióba utazzon. Prágernek azonban mentő ötlete támadt: egy, a Bartók lakásának szomszédságában levő Fisher-stúdióba invitálta a mestert. Bartók erre már ráállt. Práger néhány nap múlva maga kísérte a stúdióba, ahol a zeneszerző nemcsak hanglemezre játszotta a darabot, de Práger hosszas kéréseire még arra is hajlandó volt, hogy az egész ciklust és egyes darabjainak címeit maga konferálja. Bartóknak csak egyetlen kikötése volt: a felvételből ne csináljanak üzletet, azt kizárólag a Kossuth rádión közvetítsék. (A nagy zeneszerző halála után, fia, Bartók Péter kérte el az eredeti lemezt Prágertől, és egy lemeztársaság útján sokszorosítottta. Egyik darabját Práger később, budapesti látogatásakor a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumnak ajándékozta, a Magyar Rádió pedig magnószalagra játszotta át.)

A felvétel 1945. február 18-án hangzott el először a Kossuth rádió hullámhosszán New Yorkban. Az adást megelőző napon jelent meg a Magyar Jövőben *Bartók Béla, a nagy magyar zeneköltő a Kossuth rádió programján* című riport, amelyet Moór Péter készített Bartókkal. Ebben a szerző előre felhívta a rádió hallgatóit a várható zenei csemegére.

Ilyenformán talán nem túlzás azt állítani, hogy ezt a ritka zenei felvételt a New York-i Kossuth rádió és személy szerint Práger Jenőnek köszönheti a zenei világ. De nemcsak a zenerajongók tábora lett gazdagabb, hanem a Bartók-kutatás is az itt közölt és Práger Jenőtől származó fontos adalékkal.

1946 tavaszán, ma már pontosan meg nem állapítható időben a Kossuth rádió beszüntette adásait. Jóllehet műsorainak óriási visszhangja volt és rengetegen írtak a szerkesztőségbe, kértek újabb és újabb műsorokat, kritizálták, segítették a munkát — a folytatásra nem volt lehetőség. A stúdiót tulajdonosa eladta, az új pedig nem volt hajlandó az adásidőt ilyen jellegű nemzetiségi (a magyaron kívül lengyel, román, szlovák nyelvű) műsoroknak bérbe adni.

Práger Jenő Miami-ba költözött, ahol szintén megszervezett egy rendszeresen sugárzó magyar nyelvű rádiót. Ezt haláláig vezette. Tisztességére jellemző, hogy bár az egyes adásokban mindenki megszólalhatott, egyetlen kivételt tett: nem adott mikrofont azok kezébe, akik a rádiót az óhaza szidalmazására használták volna fel. Tevékenysége megérdemli, hogy fenti sorokkal emléket állítsunk neki.

A New York-i Kossuth rádió tevékenysége így vált a magyar progresszió II. világháború alatti történetének kicsi, de nem jelentéktelen epizódjává.

Horn Emil



Válkő Visegrádból, XII. sz. első lele (Hornnyák László rajza)

# Apostag felszabadulásának krónikája

Minden nép életében, történelmében vannak jeles sorsfordulók. A magyar nép számára ilyen fordulópontot jelentett 1945. április 4. E napon fejezte be a szovjet hadsereg Magyarország felszabadítását. Gyökeresen változott népünk élete, társadalmunk rendje, államformája.

A ma ifjú nemzedéke tágra nyílt szemmel hallgatja azok visszaemlékezéseit, akik végigélték a felszabadulást megelőző idő rettegéseit, nélkülözéseit, a háború borzalmaival. Tapasztalatom, hogy az emberek többsége szívesen beszél arról, hogyan és mikor ért véget számukra e soha vissza nem kívánt időszak. Ezekből az „élő történelmi forrásokból” gyűjtöttük össze — általános iskolás helytörténeti szakköröseimmel — Apostag felszabadulásának krónikáját.

Apostag a Duna bal partján, Bács-Kiskun megyében, a kalocsai járásban található. A község 1944. november 3-án szabadult fel. Örömteli nap volt ez a falu lakói számára, akik várva várták a nélkülözések végét, a háború befejezését. A felszabadulás öröme azonban nem feledtette a még fel nem szabadult falvak, városok lakóiért, a harctereken levő hozzátartozóikért való aggodalmukat. Hiszen 1944. november 4-én volt „Szálasi nemzetvezető esküetele az országgүүлés előtt.”<sup>1</sup>

Hogyan is volt akkor? Mi történt 1944 novemberében Apostagon? Adjanak választ erre azok, akik ott éltek végig az eseményeket.

Pálkó Jánosné<sup>2</sup> a község északi részének Dunavecse felé néző szélő utcájában lakott. „1944-ben 31 éves voltam. Szerdán volt mindenszentek, november elseje. Utána, pénteken, november 3-án szabadultunk föl. Én azon a reggelen elmentem édesanyámnak szólni, hogy nem sokára jönnek az oroszok, mert a kertek alól mind elmentek a magyar és a német katonák. Hazafelé félttem, mert a fejem fölött süvitettek a lövedékek. Otthon a szomszédok mutatták, hogy az országút mellett jönnek, bukdácsolnak, kúsznak az oroszok. A kertben volt egy „gugyész”, vagy ahogy mások mondták, bunker. Ez egy nagy gödör volt, amit magunk ástunk. A gödör tetejére vastag fákat, ágat, szalmát, kukoricaszárat tettünk. Erre földet dobáltunk. Az elején volt egy kis lejáró, ott kellett lebujni. Meleg holmit vittünk le magunkkal, mert elég hideg volt. Légveszélykor is ide menekültünk. Most is lementünk oda a szomszéd nénivel. Talán egy óra hosszáig sem voltunk lent, amikor Carbacz bácsi fölhívott minket. Ő jött az orosz katonákkal. Tudott egy kicsit oroszul. Tolmácsolta, amit az oroszok mondtak, hogy ne féljünk, nem bántanak senkit. Nem bántottak bennünket később se.”

Horváth Jánosné<sup>3</sup> is a falu szélén laktak akkor. Ő így emlékszik vissza: „1944. november 3-án, úgy 10 óra lehetett, amikor az országút felől jöttek az oroszok. Aki nem félt, kiszaladt az utcára és kiabált, hogy jönnek a ruszkiak. Ugye, nem baj az, hogy ruszkinak mondom? Akkor is így mondtuk, de hozzá is tettük: végre! Pedig az újságok ijesztgettek bennünket. Olyan félelmeteseknek, vérengzőknek voltak lefestve, lefényképezve az oroszok a nekünk járó Igazság című újságban, hogy időnként valóban féltünk. De szemtől szemben elmúlt a félelmünk. A mi utcánkba három orosz katona jött be. A Borék is kint álltak kicsi fiúkkal, Ferikével. Az oroszok örültek, hogy fogadjuk őket. Örömkömben fölkapták a kicsi Ferikét, megcsókolták. Beszéltek, mutogattak, német vagy magyar katonákat kerestek. Mikor megértették, hogy azok elmenekültek innen, tovább mentek a másik utcába. Azután többen is jöttek, eminnen a Füleszki<sup>4</sup> felől. Még mindig a fülemben hallik, ahogy kiabáltak: „huri, huri!” A falu felől is halatszott. Azt hiszem, azt jelenthette, hogy gyerünk, vagy valami ilyesmit.”

A falu közepén lakott akkor is Bócz Gyuláné:<sup>5</sup> „Azon a napon reggel olyan 6 óra, fél 7 tájban vonultak, menekültek ki a faluból a német és magyar katonák. Kocsival, gyalogosan, de nagyon sietősen mentek déli irányba, Dunaegyháza felé. A mai Nagy Lajos térnél, akkori Piac térnél egy német tiszt idegesen kiabálva sürgette az elvonulást. Körülbelül délelőtt 10 óráig tartott, mire a magyar katonák is elvonultak. Néhány magyar katonának sikerült beugrani valamelyik házba. Ott civil ruhát kaptak, és így sikerült megmenekülniük a további harcból. Mi is behúzódtunk a lakásunkba. Fél 11 felé hallottuk, hogy átlövések jönnek Dunavecse irányából. Tehát nem a falut lőtték az oroszok, hanem a menekülők után lőttek. Lövések hallatszóttak a Nagyút<sup>6</sup> irányából is. Ekkor levonultunk a pincébe. Fél 12 felé ismét csend lett. Följöttünk

<sup>1</sup>Magyarország története, 1918—1919 és 1919—1945. Akadémiai, 1978. 1281. old.

<sup>2</sup>Pálkó János, született 1913-ban.

<sup>3</sup>Horváth Jánosné, született 1909-ben.

<sup>4</sup>Apostagi határrész a községtől keletre.

<sup>5</sup>Bócz Gyuláné, született 1924-ben.

<sup>6</sup>Határrész, a községtől délkeletre.

a pincéből. A szoba ablakán kinézve láttuk, hogy itt vannak a szovjet katonák. Gyalogszerrel, kocsikon, puskákkal, géppisztolyokkal felszerelve vonultak Dunaegyháza felé. A falu utolsó házainál megálltak, mert Dunaegyháza és Solt határa egy német—magyar hídfőállás volt, tankcsapdákkal, lövészárkokkal. Mindez a dunaföldvári híd miatt. Így a szovjet csapatok kb. 10 nap múlva tudtak csak tovább vonulni. Azalatt viszont volt lövöldözés többször is. De a faluban nem bántottak senkit. Sparing Józsi bácsi, aki fogadta az orosz előőrsöt, elmondta nekik, hogy ellenséges katona már nincs a faluban, ellenállásra nem kell számítaniuk. A községi előljáróságon Halnek bácsi tolmácsolta, hogy a faluban németek nincsenek, békességre számíthatnak. A lakosság békés szándékát mutatta az is, hogy néhány ház ablakába fehér ruhát, kendőt is kitűztek. Például a községházával szembeni ház ablakába Rajos néni tette ki a fehér zászlót.”

A Petőfi Népe 1974. évi egyik októberi számában így emlékezik vissza a jeles napra Ipi Lajosné<sup>7</sup>: „... Anyám iskolaszolga volt. Emlékszem, az iskola ablakából láttam meg, hogy jönnek, itt vannak az orosz katonák. Feltartott kezű németeket hajtottak maguk előtt. De lövöldözés, harc itt, a faluban nem volt. Ellenben Apostag és Dunaegyháza között a felnőttekkel együtt mi, az akkori gyerekek is ástuk a tankcsapdákat. Mert a dunaföldvári hidért egy pár hétig dúlt a csata...”

A „... dunaföldvári híd birtokbavételéért, Solt és Dunaegyháza községek felszabadításáért folytak a harcok... Jól megerősítve Solt városát és Dunaegyháza nagyközséget, a németek úgy számítottak, hogy egy alkalmas pillanatban oldalba támadják csapatainkat, melyek a Budapest felé vezető utakon harcoltak.”<sup>8</sup>

Pálinkó Jánosné: „Amikor a német—magyar csapatok átmentek a hídon, felrobbantották maguk után. Mi nem voltunk a faluban, kitelepítették a lakosságot. Addig lehettünk kint a hártárban, amíg az oroszok át nem keltek a Dunán. Ez alatt a 2—3 nap alatt repát szedtünk. Volt, amikor minket is lőttek a németek vagy magyarok ’túladunáról’, a kisapostagi hegyről. Helyet változtattunk, majd szerencsésen bejöttünk a falu alá. Így szerencsére senkinek semmi baja nem történt. A faluban ellenállás, harc nem volt, mégis volt halottja a falunak.”

Bócz Gyuláné: „A felszabadulás előtt két nappal a péknél egy néni újságolta, hogy az orvosunk mit mondott neki. Azt súgta, ha két napot megérünk, akkor megmaradunk. Ez volt az a szegény néni, akit eltalált egy szilánk, amikor a németek Dunántúlról lőttek a falura. Aznap délután halt meg, amikor már a falu felszabadult. A neve Jurász Lajosné volt. Másnap Sebestyén Józsefné szintén így halt meg. Ez a két civil áldozata volt a falunak a felszabadulás napjaiban.”

Sebestyén József<sup>9</sup>: „Én abban az időben katona voltam az osztrák határon. Ott estem fogságba. Így kerültem vissza a székesfehérvári fogolytáborba. Onnan írni, üzeni nem lehetett. Ezért egy-egy darab papírra felírtuk hozzátartozóink címét és kérésünket, hogy értesítsék családunkat holletünkről. Így jutott el édesanyám Székesfehérvárra. A táborba bejönni nem lehetett, ezért a tábor kerítésén át kiabálta be: Sebestyén Jóska! A feleséged odavan! Aknaszilánk érte, meghalt! Így értesültem feleségem haláláról. A részleteket öcsémtől, Sebestyén Imrétől tudtam meg 1945. május végén, amikor hazaengedtek.”

Sebestyén Imre<sup>10</sup>: „1944. november 4-én a magyarok vagy a németek nagyon lőtték az oroszokat, Apostagot. Mi a szélső utcában laktunk, ezért lementünk a krumplisgugyészba, a mi bunkerunkba. A krumplin szalma volt, azon ültünk vagy feküdtünk. Ott volt a sógornóm, Sebestyén Józsefné és annak a húga, a későbbi feleségem, Nagy Veronika.<sup>11</sup> A sógornóm feküdt a bejáratnál szembeni sarokban. A bal karján ült két kislánya, a 3 éves Ilonka és az 5 éves Klári. A mellén feküdt kislány, a másfél éves Józsi. A lövedékek egyre közelebb robbantak. Egy akna nem messze csapódott be a gugyész ajtajától. Falevél, föld terített be bennünket. Abban a pillanatban hallottuk sógornóm, Klári jajgatását. Lerázva magunkról a földet, láttuk, hogy jobb oldalából, a gymortáj felől ömlik a vér. A gyerekeknek — az ijedségen, riadalmon kívül — szerencsére semmi bajuk nem történt. Segítségért kiabáltunk. Az orosz katonák azonnal segítségünkre siettek. A gyerekeket — Veronikával együtt — átvitték a szomszédba. Flórichék pincéjébe. Az orosz katonasorok sajnálattal közelítették meg, hogy nincs segítség. Még 10 percet, ha élt. Megfogadtuk neki, hogy gondját viseljük a gyerekeknek, amíg apjuk haza nem tér a frontról. Klárit 5-én temettük el. Alig tudtuk kiásni a sirt, mert légítámadás volt.”

<sup>7</sup>Perny Irén: És kezébe vette sorsát a nép... c. cikkéből. Ipi Lajosné, született 1931-ben.

<sup>8</sup>Megyénk felszabadulási eseményeinek vázlatos áttekintése 1944. október 12—1944. november 14. Kiadta: MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága propaganda és művelődési osztálya. Kecskemét, 1969.

<sup>9</sup>Sebestyén József, született 1907-ben, az 1920-ban született és 1944. november 4-én meghalt Nagy Klári férje.

<sup>10</sup>Sebestyén Imre, született 1920-ban, az áldozatul esett Sebestyén Józsefné sógora.

<sup>11</sup>Sebestyén Imréné, Nagy Veronika, született 1926-ban.

<sup>12</sup>Györe Jánosné Bencze Etelka, született 1921-ben.

Nagy Veronika naplót vezetett ezekről a napokról: „... Klári halála után két hétig pincelakók lettünk. A harc állandóan állt Apostagon... ki lett dobolva, hogy hagyja el mindenki a falut... Schmidt Fülöp úr pusztáján másfél hétig voltunk... December 5-én átmentek az oroszok a földvári hidon... December 7-én megkaptuk a parancsot, hogy mehetünk haza... Drága Édesanyám és Testvéreim. Én is életjelt adok magamról. Még én élek, de már a másik lányuk nincs közöttünk... Kláriért imádkozzanak, mert nem volt szegénynek temetése, pap se, kántor se, csak öt ember, aki ráhúzta a földet. Még mi... se mehettünk ki utolsó útjára. Meghalt 1944. november 4-én, háború alkalmából.”

Bócz Gyuláné: „Sajnos, még később is sok áldozata volt Apostagnak. 1944 karácsonykor azok haltak meg, akiknek menni kellett közmunkára, hidat építettek a szalkszentmártoni, illetve a dunapentelei Duna-parton. Őket a németek bombázták le.”

Horváth Jánosné: „Az oroszok hiába ködösítették a hidépítőket, a német bombák sokukkal végzett. Másnap hozták haza az áldozatokat. Bevitték a tanácsházára. Elmentem megnézni őket. Bár ne tettem volna. Borzalmas látvány volt!”

Bócz Gyuláné: „Körülbelül negyvenen voltak. Volt olyan, aminek még a darabjait sem találták meg. Volt, akit cipőjéről, ruhafoszlánjáról tudtak azonosítani a hozzátartozók. Sajnos, nők is voltak az áldozatok között.”

Ezekre az áldozatokra emlékeztet a községi tanács épületének falán elhelyezett márványtábla, az alábbi szöveggel:

„Meghaltak, hogy élhessenek tovább a haza és a nép... 1944. dec. 24-én Dunapentelén — német repülőgép bombatámadása nyomán — a Vörös Hadsereg előnyomulását segítő hidépítő munkacsapat tagjai közül az alábbi apostagi lakosok veszítették életüket: Arvai Sándor, Bakay László, Bányai József, Bodacz István, Bolvári József, Czere István, Dósa János, Fodor Gábor, Füstös Antal, Kara Imre, Kiss Béla, Kiss Sándor, Kocsis József, Komáromi Pál id., Komáromi Pál ifj., Kovács József, Köhegyi János, Kudicza Imre, Leiner József, Lenner Jánosné, Nagy József, Papp János, Paulik István, Paulik János, Roszik György, Sajermann Ferenc, Sörös Sándor, Szabó József, Szabó Lajos, Szabó László, Szabó Miklós, Szabó Péter, V. Szabó Sándor. Szücs Borbála, Szücs István, Tóth László, Tóth Vince, Tyukodi Mária.

Merengj el titkán  
A szent, nagy cserének:  
Mehaltak ők, s mégis  
Mindörökké élnek...

Apostag lakóinak szívében akik — kegyeletük kifejezéséeként — ezt az emléktáblát állították hazánk felszabadulásának 25. évfordulóján.”

Zárjuk a krónikát kedvesebb emlékekkel, amelyeket így idézett föl Györe Jánosné<sup>12</sup>: Nekem kedves emlékeim is vannak abból az időből. Hozzánk szállásolták be 1945 januárban a község orosz parancsnokát. A nevére nem emlékszem. Olyan 33 év körüli mongol tiszt volt. Később átköltözött a községi orvosékhöz, de nekem egy képeslapot adott emlékül. Most is őrzöm. A képeslapon ez olvasható „Az orosz és magyar nép barátságának emlékére a honvédő háború évében — Etának... századostól — 28. I. 34. év”.

Lakott nálunk egy elektromérnök tiszt is, aki az iskolában felállított híradóközpont parancsnoka volt. Ha jól emlékszem, Sztuk Ivánnak hívták. Vele volt egy másik kedves tiszt is, a 25 éves Nyikoláj. Tőle is őrzök emlékeket. Ugyanis az emlékkönyvembe két szép képet rajzolt.

Györe Jánosné által féltve őrzött emlékekkel zárom a Nagy Lajos által Kiskunhalomnak vezetett község felszabadulási eseményeiről szóló krónikát. Apostag történetének olyan időszakát kívántam ezzel megörökíteni, amely az akkor élő és az utánuk következő nemzedékeknek az új élet hajnalát, egy emberibb élet sorsfordulóját jelenti.

Gavlik István



Terítő szegélye, gyapjúhímzés Kriványból (Sáros m.), XVII—XVIII. sz. (Hornýák László rajza)



## A pécsi Tettye

Pécsi ember előtt varázsa van ennek a szónak. Egy letűnt kor rég porrá omlott szerelmese így ír róla: „Gyermekkorunk minden szép emléke ehhez a szóhoz fűződik. Itt labdázgattunk, mint diákok ide jártunk tanulni a csobogó patak mellé, s mint ifjak, itt szőttük ábrándjainkat.”<sup>1</sup> Ezek az emlékek ragadnak magukkal, amikor az irodalom adatforgácsaiból képpé kívánjuk összerakni a Tettye történetét.

A Tettye név idő folyamán sok vitára adott okot. Pécsi tudósok (Szönyi Ottó, Németh Béla, Forbáth, Hodinka, Klemm) — hogy csak a régebbi generációból említsünk — származtatták szláv szóból, finnől, törökből egyaránt. A legelterjedtebb magyarázat szerint az *oszmán-török* szókinccs *tekia, tekke, tekka* szavából származik, ami kolostort jelent.<sup>2</sup>

A tettyei épületmaradványok Szatmári György (1457—1524) pécsi püspök nyári palotájának romjai. Szatmári gazdag nagybátyja, a beszercei Kterschmer Lőrinc anyagi támogatásával végzett a bolognai egyetemen. Működését Bakócz Tamás primás pártfoglaltjaként kezdte a királyi kancelláriában és tüneményes pályát futott be. Szép stallum lehetett abban az időben a pécsi püspökség, ha csupán kinevezési díjul 3300 aranyforintot fizetett ki a pápának.

A korszerű műveltséggel rendelkező püspök irányította II. Ulászló, majd II. Lajos alatt a külpolitikát, de az ország belügyeit is.<sup>3</sup> Bökezű mecénás hírében állt a hazai és a külföldi körökben egyaránt. Gazdag könyvtárának csak néhány darabja maradt fenn külföldi gyűjteményekben, de sokan dedikálták kinyomtatott műveiket Szatmárinak. Irodalmi munkája nem maradt reánk, de ha rendelkezett is költői vénával, az ország ügyvitele a zavaros időkben aligha adott teret annak kibontakozására. Nagynevű püspökelődjének, Janus Pannoniusnak a verseit ő adatta ki Bonnban. Udvarába humanista tudósokat hívott meg, akik összeköttetést tartottak fenn az itáliai humanistákkal, és újplátonista szokás szerint „tudós társalgással fűszerezett symposionokat” rendezett.<sup>4</sup> A legjobb itáliai építészeket és szobrászokat telepítette pécsi udvarába. Új püspöki palotát építtetett reneszánsz stílusban. A székesegyházban maig meglévő *pasztoforiuma* a reneszánsz művészet egyik kiemelkedő alkotása.<sup>5</sup>

Szatmári György pécsi püspöksége idején (1505—1521) a reneszánsz életszemléletnek megfelelően a városfalakon kívül, a Mecsek oldalán festői panorámába építette fel nagyszabású nyári palotáját a Tettyén, bővizű forrás közelében, a sziklakatlan déli peremén.<sup>6</sup>

A tettyei várkastély három szárnyra épült, a déli oldala nyitott volt. Az épület délkeleti sarkából torony emelkedett ki. Főkapuja a keleti szárnyon nyílt, ahonnan a belső udvarba lehetett jutni. Ettől északra felé nyílt a széles középső kijárat, majd a nyugati kapu. Emelére olasz mintára nyitott lépcső vezetett fel, tetején szabad erkéllyel. Helyiségeinek egykori rendeltetését manapság már bajosan olvashatjuk ki a romokból, kivéve a keleti épületszárny földszinti

<sup>1</sup>Reéh György: Részletek a Tettye monográfiájához. (A Tettye c. alkalmi lap. Pécs, 1917.)

<sup>2</sup>Dunántúl, 1917. augusztus 7—17.

<sup>3</sup>Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. (Bp., 1955. 209—250. old.)

<sup>4</sup>K. Obermayer Erzsébet—Horváth István Károly: Egy humanista élete és működése a Mohács körüli évtizedben. (Századok, 1955. 5—6. sz. 733. old.)

<sup>5</sup>Kobdebbő Gyula: A reneszánsz építés kezdete Magyarországon. (Magyar Építészet, 1909. 1. sz.) — Németh Béla: A Tettye múltjáról. (A Tettye c. alkalmi lap, 1903.)

<sup>6</sup>Szönyi Ottó: Pécs város története. (Magyar Művészet, V. évf. 1909. 400. old.) — Szönyi O.: A pécsi székesegyház. (Uott, 486. old.)

szobájáét, amely ma is érzékelhetően házikápoina céljait szolgálta. A kastély földszintjén a személyzet lakásai és az istállók helyezkedtek el. Az emeleten lehettek a püspök tágas és fényes palotatermei. Ablakkeretei faragott kőből készültek. Az itáliai reneszánsz hasonló rendeltetésű nyári palotáinak, villáinak megfelelően az udvar felőli részen nagy, árkádszerű, díszes kiképzésű nyílásokat tétélezhetünk fel, innen a legszebb a kilátás a városra. Tetőzetnek nyoma sincsen; alighanem lapos volt és fából készült, színes cseréppel fedett.<sup>7</sup> A csillogó tetőzetről



*Evlia Cselebi* török világutazó is megemlékezett Pécssett jártában, és áradozva beszél a Tettye fenséges panorámájáról is.<sup>8</sup> Valóban csodás lehetett a kastély, melyet gondozott, dús kertek, haragoszöld erdők, a hirtelen emelkedő hegy, az örökké zúgó forrás és patak öveznek. A nagy esésű Tettye-patak vize gabonaórló és löportörő malmokat hajtott kattogva alább, a palota nyugati oldalán.

1543-ban Pécs városát is bevette a török. Ezzel le is zárult a Tettye sorsának első fejezete. A kastélyba táncoló dervisek kerültek. *Evlia Cselebi* „a magányos élet útján haladók különleges zárdájának” nevezte.<sup>9</sup>

A hódoltság után már romos állapotban került vissza magyar kézre a tettyei épület. *Vecci*

<sup>7</sup>A pécsi Szent Péter-székesegyház eredete (Szőnyi Ottó hagyatékából). *Irta Gosztonyi Gyula*. (Pécs, 1930. 81. old.) — *Szőnyi Ottó*: A pécsi vár. (Pécs szab. kir. város „Majoryssy Imre” Múzeumának 1939–40. évi Ertesítője. Pécs, 1940. 55–57. old.)

<sup>8</sup>*Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664-ben. Ford.: *Karácson Imre*. (Bp., 1904.)

<sup>9</sup>U.a.

ván nevelőkkel. Ha eltekintünk a pesti intézettől, hiszen itt végezte az első két osztályt a kis Ferenc, akkor a közeli Vác és Cegléd jöhetett csak számításba. Ezen megfontoláson kívül föltehető a nevelőszülőkkel való ismeretség. A budai Reinfuszoknak baráti, talán rokoni kapcsolatok lehetett a Schédel, illetve a Thalherr családdal.

„Október 31-én sirva búcsúztam ugyan anyámtól, de egész készséggel, bizonyos ünneplés hangulatban ültem be a kocsiba, melyben atyám maga vitt a kíváncsian várt új világra.”

A gyorskocsi éppen leendő szállása előtt állt meg a ceglédi piactéren, a fallal kerített görög templom, a lóváltó postaállomás és a vele szomszédos iskolánál, a nagy vakáció utolsó napján. Az iskolai év a Mária Terézia által kibocsátott Rátio értelmében november elsején kezdődött.<sup>3</sup>

„Lakásom Bischof(!) Józsefnél volt, a ceglédi fő nemzeti iskola igazgatójánál, ki a harmadik osztálynak, melyet első deáknak híttak, tanára is volt.”

A szkolát, teljes néven Ceglédi Királyi Politico Fundationális Fő Oskolát a clarissa földesszonyok alapították, rendjük fölösztatása után pedig a közalapítványi uradalom tartotta fenn. Igazgatója a tisztartó volt, Bischoff az ügyvezető, aki magát számos aláírásán „legöregebb tanító”-nak mondja. A nevelők kommencióban szolgálati lakást, kétszerezest, búzárt, árpát, kölest, szalmát, tűzfát és vörös bort kaptak, negyedévenként kimérve.<sup>4</sup> Kétszázforintosuk évente 147 forint volt, az ügyvezető 167 forint.<sup>5</sup> A két alsó osztályos tanító átellenben lakott a Professor Wohnungban, míg a harmadik klasszis tanára az iskola emeletén. Konyhájából nyílt a grammatikai osztály, az igazgató és a kis Ferenc szobája. A többi tanuló a másik ajtón, a tornácra lépett be a tanterembe. A földszinten volt az első és a második osztály.<sup>6</sup> Az egyik földszinti tanterem dongaboltozatával és csúcsíves ablakaival középkori eredetű volt, a régi rektorok által vezetett plébánia, később városi iskola, s a reformációban 1550-től a kalomista schola, melyben számos prédikátor, köztük Szegei Kis István is tanított. Az 1750-es években perelték vissza a katolikusok. A Rátio végrehajtásakor toldották meg és emeltek rá egy másik szintet. A jelen század első éveiben bontották el, a mai Kossuth tér szabályozásakor.<sup>7</sup>

„Az úron és asszonyon kívül, kiket papának és mamának kellett hívnom, feltétlenül engedelmesskedtem. Két lányuk is volt új szüleimnek, kiket tehát nővéreimnek volt szabad tekintenem s akik velem igazán testvériesen is bántak. Szerettek s atyjoknál buzgó közbenjáróim voltak. Rozália és Mari — jól tudom, 19 és 17 éves — szorgalmas és szép-viseletű lányok voltak, az ifjabbik szép is. A német szó tilva lévén, szerencsétlen voltam volna, ha Rozália, ki jól tudott németül, titkon nem tanít, hogy ezt így meg úgy mondjam. Náluk nélkül dehogyan lettem volna hüsvét körül már oly meglehetősen magyar gyerek. Pajtásaim közül különösen jól voltam a két Bobory fiúval.”

A ceglédi tágas piactéren, az iskola és a plébánia során állt az uradalmi kasznárház. Bobory János frumentárius, a helyi vallásalapítványi birtok harmadik tisztviselője volt a tisztartó és a számtartó után. Már a XVIII. század végén találkozunk nevével az anyakönyvekben és az uradalmi iratokban. Felesége Főrián Antal tisztartó nővére volt, Cegléden nyolc gyermekük született. Schédel Ferkó a vele egyidős Györggyel és a két évvel fiatalabb Károllyal barátkozott. A Boboryak közül két honvédtiszt halt hősi halált a szabadságharcban. Bobory Károly Cegléden végezte a fő nemzeti iskolát, közbülső és egyetemi tanulmányait Vácot, Pesten és Bécsben. A pesti egyetemen a keleti nyelvek professzora lett, később ceglédi plébános. Forradalmi magatartásáért és a Makk-féle összeesküvésben való részvételéért,<sup>8</sup> leginkább azonban a ceglédi zsinat összehívásáért ítélte el a reakció tizenöt évi várfogságra. A magyar polgári forradalom idején ugyanis betöltetlen volt a püspöki szék Vácot, a kormányzó főpap körleveleiben a forradalom és a honvédség ellen kényszerítette a híveket és a papságot. A Bobory által

<sup>1</sup>Toldy Ferenc: Ekkor lettem magyarrá. Budapesti Szemle, 1879.

<sup>2</sup>Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, I—II. k. 1899/1902.

<sup>3</sup>Magyar pedagógiai Lexikon. Révai Nyomda, 1935/I. r. 563. old.

<sup>4</sup>Tabella a ceglédi vallásalapítványi uradalom alkalmazottjainak természetbeni járandóságairól, 1791—92. április 30. Eredetije Cegléd város levéltárában, uradalmi iratok.

<sup>5</sup>A ceglédi uradalomnak 19 fizetéses alkalmazottja volt, élén a tisztartóval, végezve az erdőkerülőkkel. A természetbeni járandóságon kívül évi pénzeket is kaptak. Eredeti kimutatás 1828-ból. Cegléd város lt., uradalmi iratok.

<sup>6</sup>Ceglédi Rom. cath. Oskolának Rajza. Felmérte és rajzolta 1840-ben Giba Antal mérnök. Eredetije a ceglédi Kossuth Múzeumban.

<sup>7</sup>Hübner Emil: A ceglédi iskola. (In: Borovszky Samu szerk.) Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye Monográfiája. Bp., 1910. II. k. 213—214. old.

<sup>8</sup>Magyar Antal: Bobory Károly. Cegléd, 1977. Kézirat a ceglédi Kossuth Múzeumban.

összehívott ceglédi zsinat száz káplánja és plébánosa hűséget fogadott a forradalomnak, megtagadta az engedelmességet Vácnak, és Boboryt választották meg püspöki hatáskörű egyházmegyei kormányzóknak. Járt a harctereken is. A bukás után hat évet töltött vasban a hírhedt császári várbörtönben, Josefstadtban.

□ — „Nagysándor Józsi pajtásom szüleinél töltöttem Abonyban a húsvéti fériákat, s ki szegény magyar tábornok — a vesztőhelyen végezte 35 évvel utóbb az életét.”

Szorgos kutatásaim ellenére sem sikerült Abonyban föllelnem a Nagysándor családra vonatkozóan legcsekélyebb nyomot sem. Az ottani helytörténészek postamesternek vagy gazdasztiztnek vélik az apját.

□ „A tavasz és nyár éppen boldoggá tettek. Úti tapasztalataimat gazdagította Palik ceglédi káplán, ki Törtelen plébánossá lévén, egyszer oda kihozatott, s ott csodáltam Vida László kastélyát. Palik több úri házhoz elmenvén tisztelkedni, s magamat is elvívén, nem akarták neki elhinni, hogy lévén előtt még amolyan német fiú voltam.”

Pálik István is megszenvedett a magyar polgári forradalomhoz való ragaszkodásáért. A szabadságharc bukását követő császári megszállás emberei a templomban a forradalomért fohászoló imára akadtak, s ezért az idős Pálikot megkötözött kézzel, gyalog hajtották föl a budai helyőrségi fogházba a kardos, puskás osztrák lovas katonák.<sup>9</sup>

Vida László történelmi nemes földbirtokos a második magyar színtársulat igazgatója, drámairója volt. 1809-ben vette át a pesti Hacker-házban működő színtársulatot, és birtoka jövedelméből alakította át az addig báli mulatságokra használt táncstermet színházzá. Felfedezettje volt — többek között — Széppataki Róza, a magyar vándorszínészet felejthetetlen művésze, a mindmáig emlegett Dérnye. Vida kedvese Bárany Katica színésznő volt, szerettek egymást meleg szerellemmel, s amikor megszületett kisfiuk, kiköltöztek Törtelre. A kis grammatista Ferenc látható az akkor java korában lévő Vidát családi boldogságában.<sup>10</sup>

„Gyakran mentünk ki egy nagy kertbe, mely — gondolom — Bischof (!) volt.”

Cegléd egyik tizede a kertváros az 1810. évi városrendezéskor keletkezett három- négytized száz négyszögletes parcellákkal. Ezekhez a jobbágyoknak nem volt jussuk, azoknak volt földjük elegendő (Cegléden 96 kh volt egy egész jobbágytelek), így a szellérek, honorációrok és a kézművesek szereztek itt maguknak konyhára való zöldségtermesztő helyet az uradalomtól. Minden tanítónak — közöttük Bischoffnak is — volt itt veteményeskertje, a városmágtól mintegy nyolcszáz méterre. Házak akkor még nem épültek rajta, minden parcellát líciummal kerítették. Neveztek Zöldséges-, Selyemréti-, vagy a mellette zakatoló vízzimalomról Pitlikertnek.<sup>11</sup>

„1814. augusztus 31-én apám értem jött. (A tanév szeptember 21-én fejeződött be, vagy hamarabb vitték el, vagy Toldy nem emlékezett az időpontra, évtizedekkel később.) Elbúcsúztam a mogorva ceglédi apától és a zsémbes mamától is, ami már könnyebben ment, de annál nehezebb volt az elválás fogadott nővéreimtől. Szerettek, szerettem, megsirattam őket.”

Bischoff József 1788-ban került Ceglédre tanítónak, valahol a Délvidéken született 1760-ban — sejteti a zombori előző tanárkodása. A budai Reinfusz Annával föltehetően a Vizivárosban vagy valamelyik várbeli templomban kötött házasságot a kilencvenes években. Három gyermekük volt, Rozália, Mária és József. Az utóbbiról a keresztelei bejegyzésen kívül semmit sem tudok.<sup>12</sup> Reinfusz Anna hosszú életet élt, még dédunokáit is dajkálhatta. Nyolcvanhét évesen halt meg kolerában, Cegléden, túlélve Rózát, férjét és tán a fiát is, sőt unokája első feleségét is. Toldy írja, hogy az ötvenes években Cegléden járt, megnézte a régi iskolát, de ha kereste volna, még találkozhatott volna nevelőanyjával.

A nevelőapa hetvenéves korában, 1830-ban ment nyugdíjba, ünnepélyesen búcsúztatták.<sup>13</sup> Még három évet élt, 1833. április 28-án halt meg.<sup>14</sup>

A szép Bischoff Mária 1816. december 15-én ment férjhez. Valami oknál fogva sürgősen, mert a püspök engedélyével fölmentették az adventi vigassági tilalom és a kétszeri templomi kihirdetés alól. Ez akkor nagy dolog volt, bizonyítja a matrikula, mert december havában csak ez az egy esküvő volt.<sup>15</sup>

<sup>9</sup>Borovszky: i. m. I. k. 153. old.

<sup>10</sup>Magyar Életrajzi Lexikon.

<sup>11</sup>Hidvégi Lajos: Kertváros. Pest megyei Hírlap, 1977. június 19.

<sup>12</sup>Bischoff Mária és József keresztelei adatai 1796., ill. 1798-ból: Ceglédi O-plébánia keresztelei anyakönyve.

<sup>13</sup>Bischoff József nyugdíjazás iránti kérelme 1830. július 10. Eredetije a ceglédi városi lt.-ban, uradalmi iratok.

<sup>14</sup>Bischoff Rozália halotti bejegyzése a ceglédi O-plébánia anyakönyvében, 1831. aug. 24. Bischoff József halotti bejegyzése uo. 1833. április 28. Bischoff Józsefné Reinfusz Anna halotti bejegyzése uo. 1855. szept. 6.

<sup>15</sup>Bischoff Mária és Barta Pál házassági bejegyzése uo. 1816. dec. 15.

<sup>16</sup>A Ceglédi Áll. Polgári Fiú és Leányiskola értesítői.

Völegénye Barta Pál tószegi notárius elvitte magával. Egy fiukról tudok, Barta Ferencről, aki visszaszármazott Ceglédre, itt kötött házasságot 1848-ban. Első felesége meghalt, megnősült másodszer is. Geiger Máriát vette el. Sógora, Geiger József városi tisztviselő negyvennyolcban a lovas nemzetőrök választott parancsnoka volt, ő vezette föl a ceglédi lovasokat a pákozdi csatára. Barta Ferenc honorácior tanácsstag lett, jelentős szerepe volt a megyei törvényszéknek Ceglédre helyezésében, majd a polgári iskola szervezésében. Egyszer már föl is ajánlották neki a polgármesteri széket, de nem fogadta el. Másodszer már igen, mégpedig 1872-ben. Polgármestere idejére esett a várfogságból szabadult, papi állásától megfosztott Bobory Károly országgyűlési követsége, Kossuth Lajos mandátuma és a turini zárandoklat megszerzése. Száz ceglédi polgárt vezetett Itáliába az agg kormányzóhoz. Legifjabb leányai, Berta és Mari osztálytársai voltak a ceglédi polgáriban Kodolányi János anyjának, Martinovich Ilonának és Kárpáti Aurél legidősebb nővérenek, Vilmának.<sup>16</sup>

A Bischoff család kihalt, a kétszázhet éves iskola azonban — új épületben és más névvel — ma is működik. Hajdani növendéke emlékét szerte az országban utcák és intézmények őrzik. Toldy Ferenc nevét a Ceglédi Városi Kórház, születésének száznyolcvanadik évfordulóján, 1984 októberében vette fel.

Hidvégi Lajos

# MEGJELENT!

Bodor Antal—Gazda István:

## Magyarország honismereti irodalma, 1527—1944.

Ára: 205 Ft

A honismereti kutatók e nélkülözhetetlen kézikönyve utánvétellel is megrendelhető Budapestről az Akadémia Könyvesboltból. (Bp., V., Váci u. 22.) Ugyanitt kapható **A magyar családtörténeti és címertani irodalom, 1561—1944** című összeállítás 180 Ft-os áron.

Mindkét mű a TUDOMÁNYTÁR elnevezésű, új, tudományos könyvsorozatban jelent meg. Idén még a következő kötetek várhatók: *Kiss Áron: Magyar gyermekjátékgyűjtemény — 1891.* (Kodály Zoltán és Bartók Béla előszavával), *Pecz Vilmos: Ókori lexikon, I/1 kötet, Finánczy Ernő: Az ókori nevelés története, Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve (részletes ünnepi kalendáriummal), Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve.* (Könyvtárosok, kutatók alapvető segédeszköze.) A kötetek többségéhez előszó, kisértőtanulmány és bibliográfiai függelék járul.

TUDOMÁNYTÁR: klasszikus művek bővített utánnymomásai. 1984-ben nyolc kötete jelenik meg!

## Erősíteni a szülőföldhöz való ragaszkodást

*Dr. Kováts Dániel tanárral beszélget  
Zika Klára*

A közgondolkodásban, nemzeti értékeink megbecsülésében, szellemi hagyományaink ápolásában nagy jelentősége van a honismereti munkának. Közvélemény-formáló hatása egyre nélkülözhetetlenebb. Az iskolaváros, Sárospatak történelmi levegője, hagyományai szinte sugallják e törekvéseket. A Comenius Tanítóképzőben dr. Kováts Dániel magyartanár, főigazgató-helyettes irányításával és áldozatos munkájával a jövő pedagógusok felkészítésének ma már szerves része a honismereti munka.

A könyvekkel telezsúfolt irodában idézzük fel a kezdeti időket az ideai pedagógusnapon Kazinczy-díjjal kitüntetett Kováts Dániellel.

— Az ország északkeleti csücskében, egy bodrogközi kis faluban, Zemplénagárdon kezdtem tanítani. Hamarosan tapasztaltam, hogy az elzártságnak köszönhetően teljes tisztaságukban megőrződtek a hagyományok — ez ösztönözte a gyűjtőmunkára. Ebben az időszakban — az 1950-es években — még nem volt országosan szervezett néprajzi gyűjtés, a bátorítást nagyszerű emberektől kaptam. Végh József, Morvay Péter és az akkori sárospataki múzeumigazgató, Balassa Iván biztatására diákjaimmal országos gyűjtőpályázatokon kezdtünk részt venni.

— *Úgy tudom, a sárospataki református kollégium hagyományából is merített...*

— Igen. A református egyházi gyűjteményben dr. Ujszászy Kálmán igazgató tanácsára felfedeztem a faluszeminárium hatalmas adattárát. Rájöttem, hogy ezt kell folytatni. Zemplénagárdon önképzőkört is szerveztem, Figyelő címmel újságot is kiadtunk, amelynek Krónika rovatában néprajzi anyagokat közöltünk.

Zemplénagárdról Sátoraljaújhelyre, a Kossuth Gimnáziumba vezetett tovább a fiatal tanár útja. Az iskolát 1789-ben alapították a piaristák, de már ezt megelőzően a pálosoknak is volt tanintézete a városban. A gimnázium igazgatója fontosnak tartotta a hagyományok ápolását, ezért 1961-ben néprajzi szakkör szervezésével bízta meg Kováts Dánielt, ismerve ilyen irányú tevékenységét. Minden jó adottság megvolt, hiszen a gyermekek sokfelől érkeztek a gimnáziumba, a Hegyköz és a Bodrogköz falvaiból. Ez a munkát is meghatározta. A tanár úr néprajzi szakköre később Kazinczy Kör néven működött.

Az újhelyi évek érdekes vállalkozása volt az általuk rendezett harmadik Országos Honismereti Diáktábor 1969-ben, Kováts Dániel szakmai vezetésével Morvay Péter szerint itt kristályosodtak ki a gyűjtőmunka módszertani alapelvei. Időközben bővültek az országos kapcsolatok, egyre többet hallatott magáról a Kazinczy Kör. Részt vettek Kalocsán az Országos Ifjúsági Honismereti Konferencián is.

A Kazinczy Kör diákjai közül azóta is többen foglalkoznak néprajzzal. Dr. Petercsák Tivadar például — jelenleg az egri múzeum igazgatóhelyettese — a Hegyközről és más témakörből több értékes munkát jelentetett már meg.

Dr. Kováts Dániel régi diákjai közül sokan folytatták tanulmányaikat a sárospataki Comenius Tanítóképzőben. Megmaradt így a folytonosság, mert tanárukat is ide helyezték. Már az első évben megalakult a néprajzi szakkör, csak a jellege változott. A Népművelési Intézet és a megyei tanács biztatására, az utánpótlás megoldására szakkörvezetőket neveltek. Eddig 50 körül van azoknak a száma, akik honismereti szakkörvezetői képesítést nyertek.

— Ezek a pedagógusok tanítani is másképpen fognak majd — magyarázza Kováts Dániel. — Jobban ismerik a népdalokat, a szokásokat, a hagyományokat, ezekkel ki tudják egészíteni a tananyagot, erősíthetik a szülőföldhöz való ragaszkodást.

— A szakkörvezetők képzésén túl van-e egyéb működési területük?

— A gyűjtőmunka szinte kötelezően adódik abból, hogy Sárospatakon vagyunk, ahol a faluszeminárium hagyománya is meghatározó. A munkánkat összekötöttük a tudományos diákköri mozgalommal is. A legjobb pályamunkákat kiadványban jelentetjük meg. A tanítóképzőben nincs történelemtanítás (!?), a honismereti munkával valamit pótolni tudunk ebből, mert óriási szükség van rá! A szakkör helyett most már speciálkollégiumot szervezünk a harmadik évben, két féléven keresztül. Emellett kollegáim irányításával a neveléstörténeti hagyományok feltárása is folyik. Sárospatak szerepe a művelődésben című témánk a főiskola kutatási tervébe is belekerült. Ez 1790-től napjainkig tekintené át a város művelődéstörténetét. A munkában a tanárok és a diákok közösen vennék részt. Remélem, hogy a minisztérium jóváhagyja ezt a szerintünk rendkívül fontos munkát.

— Nagyon népszerű a megyében a társadalmi munkában létrejövő, Szülőföldünk című kiadvány, amelynek Ön a felelős szerkesztője és mindenese. Mivel nem országos terjesztésű folyóiratról van szó, nemigen ismerhetik máshol. Kérem, mutassa be a Honismeret olvasóinak!

— A HNF mellett működik egy megyei Honismereti Bizottság, amelynek elnöke vagyok. Fontosnak éreztem a megyében folyó honismereti munka összefogását, s a tájékoztatást — ebben segít egy rendszeresen megjelenő kiadvány. A segítőtársak között meg kell említenem a komoly támogatást nyújtó miskolci megyei művelődési központot, 1981-től évente két alkalommal jelentjük meg kiadványunkat, amelynek minősége öröndetesen javul. Rovatai közül megemlíteném a „Históriát”, amelyben tudományos igényű helytörténeti tanulmányok jelennek meg, és az „Emlékhely”-et, ebben a helyhez fűződő és műemlékvédelemmel foglalkozók. A „Műhely” az ifjúsági honismereti munka ösztönzését szolgálja, a „Krónika” pedig a megyei honismereti mozgalomról tájékoztat. Jelenleg 200 példányban jelenik meg, szakkörök és gyűjtők kapják, de szélesebb körű az érdeklődés.

A tanár úr által említett Honismereti Bizottság vállalkozásai közül még feltétlenül említést érdemel a megyei helynévgyűjtés, amelyhez ő készítette az útmutatót. Minden települést feldolgoztak már, jelenleg a kiadás előtti ellenőrzések folynak. A másik pedig a megyei irodalmi emlékhelyek pontos feltárása.

Dr. Kováts Dániel gazdag tevékenységi köréből csak izelítőt adhattunk, de nem maradhat ki ebből az ismertetőből az a munka sem, amelyet az idén Kazinczy-díjjal ismertek el.

— Már Zemplénagárdon is foglalkoztam nyelvjárási jelenségekkel, a szép magyar beszéd művelésével. Sátoraljaújhelyen még nagyobb lehetőség nyílt erre, intenzívebben megismerkedhettem Kazinczy alakjával.

A tanár úr egyik elindítója volt az azóta országosan elterjedt „Édes anyanyelvünk” elnevezésű nyelvhasználati versenynek, amelyet az Művelődési Minisztérium és a KISZ támogatásával rendeznek minden évben, Kazinczy Ferenc születésnapján. Az eredményhirdetésre Széphalmon kerül sor.

Sárospatakon tizenkét éve tanítják magyar nyelvre a külföldi diákokat — ebben is kezdettől fogva részt vesz. A tanítóképzőben mint a magyar nyelv tanára kiemelkedő eredményeket ért el; az utóbbi években több hallgatója nyert Kazinczy-érmeket. Részt vesznek a rádió „Beszélni nehéz” című műsorában is, amit jól be lehet építeni az oktató munkába.

— Belejezésűl terveiről szeretnénk hallani.

— Több éves munkánk lesz Sárospatak művelődéstörténetének kutatása, amit közzé is akarunk tenni. A főiskola saját kiadványa, a Sárospataki Pedagógiai Füzetek is készül már. Szeretnénk folytatni a megyei honismereti munkát és a nyelvápolást, amihez nagy erkölcsi ösztönzést ad a számomra különösen sokat jelentő Kazinczy-díj és a HNF-től kapott kitüntetés. A honismereti munkában törekednünk kell a kohézió megteremtésére, a tartalom erősítésére (értékes és tudományos értelemben is hasznosítható munkát kell végezni, ne egyéni hobbj legyen). Az általunk összegyűjtött értékeknek vissza kell hatniuk azokra, akiknek az ősei ezt megteremtették. Maga a hely, Zemplén, Sárospatak és környéke, no és az emberi példák meghatározók és további munkára lelkesítenek.



Vászonhímzés részlete Hervartórol (Sáros vm.) a XVII—XVIII. századból (Hornják László rajza)

## A drinápolyi béke

Sinkovics Istvánnak

„A magyarokhoz

*Pannónok, széthúzón őrizi mindegyikötök  
 legyverrel jogait, mintha királyi jogart,  
 szítva könyörtelenül beháborúkat honotokban  
 és íelemészítve, haszon nélkül, erőiteket.  
 Veszve Zimony, törököt szolgál ma Szlavónia földje,  
 és oda már Budavár, Isztere is nyög igát:  
 szándékotok százféle, erőtök százféle mégis,  
 mintha mi sem történt volna Budán s a Dunán.”*  
 Verancsics Antal

1. Verancsics Antal nem tartozik jelentős költőink sorába, inkább mint diplomata és történetíró alkotott maradandót; ám hazánk XVI. századi sorsának jellemzésére aligha akadna találabb kép az idézett soroknál. A XVI. század első felében a történelmünket kívülről a török hódítás, belülről a feudális anarchia határozta meg. És ezt a valóságot nem a toll, hanem a kard formálta: a háború és a béke kérdése — sajnos — a XVI. században sem első sorban a diplomáciai tárgyalások során dönt el. A béketárgyalások legfeljebb a pillanatnyi hatalmi helyzetet rögzítették. Az 1541—1566/68. közötti időszak a magyarországi török hódítás első korszaka: ekkor állandósult az ország politikai (területi) széttagoltsága, ekkor jöttek létre és szilárdultak meg a hódoltság sajátosságai. Ezt a helyzetet tükrözte az 1568-ban megkötött drinápolyi béke. A toll csak követte a kardot, de a jelentősége mégis nagy volt: megteremtette a „hosszú béke” korát. Vázlatunk ennek a kiemelkedő fontosságú szerződésnek előzményeit és rövid elemzését kívánja bemutatni.

2. Buda eleste után az ország három részre szakadt. Erdély elismerte a szultán védnökségét. Ez a függőségi viszony — ha nem is minden esetben — megvédte Erdélyt a török támadásaitól. A királyi Magyarország sorsa viszontagságosabb volt. A Habsburg-pártiak abban reménykedtek, hogy a birodalom segítségével sikerül visszaszorítani a törököt. A várt külső segély azonban nem érkezett meg, vagy ha igen, akkor nem szánta rá magát a döntő csatára. Az ország harmadik területrésze a hódoltság. Ennek különös sajátosságait elsőként Salamon Ferenc tárta fel. Újabban Szakály Ferenc — bővítve Salamon szempontjait — elemezte behatóan a hódoltságot. A magyarországi hódoltság különossége abban rejlik, hogy a török nem tudta felszámolni a feudális magyar államot, nem tudta teljesen beolvasztani a katonailag meghódított területet. Európai terjeszkedése Magyarország területén torpant meg. A magyar végvárok, a nemesség harca jogainak érvényesítéséért, a nagy költséggel járó háborúk, az elfoglalt részek fokozatos elszegényedése: a török bizonytalan helyzetét eredményezte. A hódoltság jellemző tényezői közül e helyen csupán a területi elhatárolást és az adózást emeljük ki.

A török—magyar államközi szerződések során nem volt részletesen leírt határ, csak bizonytalan szélességű határsáv, befolyási övezet létezett, csak a várak hovatarozása volt egyértelmű. A hódoltság határaival több munkájában foglalkozott Salamon Ferenc. A határviszonyok értelmezésekor Szakály Ferenc minimum három, maximum öt területi egységet tételez fel: 1. az az ország rész, amely a török végvári rendszer mögött fekszik; 2. amely a magyar végvárok mögött a királyi Magyarországon van, de a töröknek is adózik; 3. amely az erdélyi vég-



várak mögött helyezkedik el, de a töröknek is adózik; 4. a török és a magyar végvárak közötti sáv; 5. a török és az erdélyi végvárak közötti sáv. Nézetünk szerint az 1. csoportnál még megkülönböztethető volna két rész: olyan, amelyik magyar részre is adózik, vagy olyan, amelyik magyar részre nem adózik.

A hódoltság másik lényeges kérdése az adózás, a béketárgyalások állandó alku témája. A szerződések nem biztosították a magyar király jogait a hódoltságban. A gyakorlat során a magyar földesúr — gyakran a végvárak támogatásával — érvényesítette adószedő jogait. Így a magánjog a közjog és a nemzetközi jog alapjává vált. A török magyarországi hódoltsága a katonai, a gazdasági és a jogi viszonyoknak egymásra hatása a két nép érintkezésében, tükröződésük a mindennapi gyakorlatban és az államközi szerződésekben.

3. Magyarország nemzetközi helyzetét, különösen a portával való viszonyát a Habsburg—Valois és a török—perza ellentét határozta meg alapvetően. A francia uralkodók a törökben látták a Habsburg-ellenes harcuk erős szövetségesét, ugyanakkor a magyar uralkodók, majd később a Habsburgok, a perzsákban keresték az ellensúlyozó erőt.

A rendszeressé vált diplomáciai kapcsolatok a XVI. század elején kezdenek kibontakozni, de esetenként már ezt megelőzőleg is voltak jelentős kezdeményezések. A törökellenes keleti szövetségesek keresésére Zsigmond, majd Mátyás uralkodása alatt történtek az első lépések. Mátyás szövetséget kötött a perza Uzun Hasszán-nal, aki az ozmán török legveszélyesebb ellensége volt. Mátyás nagyvonalú külpolitikájának azonban nem volt folytatása, s a mohácsi csata utáni diplomáciai tárgyalások egészen más történelmi helyzetben, a korábbiaktól eltérően már defenzív alapról indultak.

A kettős királyválasztástól Verancsics Antal második törökországi követjárásáig történt tárgyalások közé is választó vonalként húzható 1541. Buda elfoglalása előtt adófizetés nélküli szerződések jöttek létre a törökkel mint területen kívüli féllal. Az 1528. évi pedig Ferdinánd elismerését — quasi az ország két részre szakadását — jelenti. 1528. és 1533. így egymást kiegészítve adja a lehetőséget a török behatolásokra. Az ország kettéosztottsága egymás elleni viszályok talaja, ami lehetőséget nyújt a kezdetben kívülállónak az egyik „védelmében” a másik, vagy adott esetben mindkettő elleni hódításra. Amolyan róka fogta csuka, csuka fogta róka, török fogta mind a kettőt történelmi helyzet ez.

Buda elvesztése után 1547. június 19-én jött létre az első béke. Ferdinánd nemcsak a status quot kénytelen elismerni, hanem évi 30 ezer arany adó fizetés kötelezettségét is. Ugyanakkor a török is elismerte a hódoltság magyar részre adózását. A szerződés jogi alapokra helyezte az ország három részre szakadását és az 1541 óta végbement változásokat. A későbbi béketárgyalásokon mindig hivatkoztak erre az első békekötésre.

Az 1551. évi erdélyi események jó ürügyül szolgáltak a töröknek támadó hadjárat indítására. A szultán megújította a francia szövetséget; a Habsburgokat szerződészegőknek nevezte, és 1552-ben több ponton megindította a támadást. Eger kivételével mindenütt a törökök diadal-maskodtak, ezért 1553 után a király ismét igyekezett békét kötni. Verancsics első portai követjárása évekig elhúzódott (1553—1559). A tárgyalások során a fő problémát Erdély hovatarozása jelentette. Az 1559. február 1-én kötött béke a tényleges helyzet alapján jött létre. Kölcsönösen elismerték egymás várépítési jogait, a jobbágyok kétfelé adózását. A szerződés eltiltotta a párbajokat. Ferdinándnak követet kellett tartania a portán és továbbra is fizette az évenkénti 30 ezer aranyat. A béke azonban nem lépett életbe, mert 1560-ban, 1562-ben, 1564-ben újat kötöttek. Ezek nem hoztak lényeges változást, csupán a korábbi gyakorlatra hivatkozva kéri a szultánt, hogy a kétfelé adózó falukból a törökök is csak a magyar adónak a felét szedjék be. Erdellyel kapcsolatban továbbra is a török elképzelések érvényesültek.

4. A békekötések ellenére tovább folytak a kisebb háborúk a török—magyar határon. Nem rendeződött a királyi Magyarország és Erdély viszonya, János Zsigmond 1563 óta kísérletet tett az udvarral való megbékélésre, Miksa azonban hátrányos feltételeket akart szabni. Így 1564 őszén kiújult a háború Erdély és a bécsi udvar között. A szultán következetesen ragaszkodott Erdély különállásához. A király és a fejedelem a portán egymás rovására menő diplomáciát folytatott. Mindezek végül is a szultán 1566. évi hadjáratát eredményezték. Az utolsó szultáni hadjárat a török hódoltság első szakaszának katonai betetőzését jelentette. Ezt követte a diplomáciai rendezés. E vonatkozásban is a török volt a kedvezőbb helyzetben, győztes félként hatalmának tetőpontján kezdeményezte a tárgyalásokat. A pillanatnyi erőhelyzetük előnyösebb volt, de mégsem voltak olyan helyzetben, hogy a tárgyalások elé akadályokat gördítsenek. (Kiújult a perza—török ellentét, s a Szülejmán halála után hatalomra jutó Szelim gyenge képességű uralkodó volt, aki szívesebben tartózkodott háremhölgyei társaságában, mint a divánban vagy a katonai táborban. Ő volt az első szultán, aki már nem vezetett személyesen hadjáratot.)

Az 1566. évi kudarc után a bécsi udvar — erdélyi tervei miatt is — ugyancsak békét akart kötni. A hódoltság első évtizedei azt mutatták, hogy a Habsburg-uralom nem tudta véghezvinni a királyság és a fejedelemség egyesítését, a török elleni háborúkban pedig alapvetően a védekező szerepét betöltve, csupán a további terjeszkedés megakadályozását sikerült elérnie. Az 1566. évi hadjárat alapvető a hódoltság határsávjainak kialakításában: Gyula és Szigetvár elcsatását nem kárpótolhatta Tata és Veszprém visszafoglalása. A béketárgyalások vezetésével

Miksa a kor egyik legjelentősebb humanista történetíróját, a gazdag diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Verancsics Antalt bízta meg.

Az öregedő Verancsics hazaszeretetére mi sem jellemzőbb, mint egyik leveléből vett alábbi részlet: „*Hiányozzom hazámnak ekkora bajában s többre becsüljem nála életemet, saját boldogságomat? Megpróbálom megégyezni, mint hatvanas ember is meg tudom-e mutatni a hazámnak, mennyire szívemen volt épsége, mennyire akartam épségét eddig és a jövőben.*” A követség 1567. augusztus 22-én ért Konstantinápolyba. A tanácskozásról készült aprólékos jelentés jól tükrözi a hódoltság jogi és valóságos viszonyait.

Miksa terjedelmes követi utasítást adott. A leglényegesebb kérdésekben a Szülejmán uralkodása alatt kialakult gyakorlatot követte. Kössék meg a békét nyolc évre — vagy amilyen hosszú időre lehetséges —, a tényleges katonai helyzet alapján, az alattvalókra is kiterjesztve. A kétfelé adózó jobbágyság ugyanúgy fizessenek mint korábban: vagyis az eredeti adó egyik felét a török, a másik felét a magyar földesúr kapja. Veszprém és Tata vagy más várak lerombolását ellenezzék, vagy csak olyan esetben fogadják el, ha a török hajlandó Gyulát és Szigetvárt, illetve Berzencét és Babócsát megsemmisíteni. Erdély a tárgyalások alatt legyen passzív, s ha szükséges erre kényszerítse is a török. Kívánatos volna Erdély fogalmának a tisztázása: János Zsigmond csak a tulajdonképpeni Erdélyt birtokolja, a Részeket adja vissza. Békekötés után János Zsigmonddal szabadon alkudozhassanak. Az évi adóról ne is tárgyaljanak, csak akkor, ha a török kezdeményezi. Igyekezzenek megállapodni évi 20, a legvégső esetben 30 ezer aranyban.

1567. szeptember 21-én kezdődtek a tárgyalások. A szultán nem járult hozzá a hódoltság magyar részre adózásához, sőt közölte, hogy emiatt kész háborúba keveredni. A törökök a béketárgyalások során először és egyben utoljára azzal az elképzeléssel állottak elő, hogy végleges határvonalat kell húzni a két birodalom között. Ez a szándékuk a legszorosabban összefüggésben volt a kétfelé adózás megszüntetésére irányuló törekvésükkel. A kétfelé adózás az egész tárgyalás legtöbb vitát kiváltó problémája volt. Közös falun a török a királyi Magyarország területén lévő, de a törököknek is adózó települést értett. A kétfelé adózást tehát nagyon sajátos módon értelmezték. A török érvelésekkel szemben Verancsics a korábbi gyakorlatra és a korábbi szerződésekre hivatkozott.

1569. január 28-án Verancsics olasz nyelvű beadványt adott át Mehmet nagyvezérnek. Ez a levél a békealkudozás egyik legfontosabb emléke, és ugyanakkor ékes bizonyítéka Verancsics kiváló diplomáciai érzékének. Hatásos fikciókkal igyekezett eredményt elérni: az ország királya a koronázási esküjében védelmet ígért az alattvalóknak, s a vallása nem engedheti meg, hogy a vazallusai más hitűek birtokába jussanak, mert a keresztény népek fellázadnának ellene, s „*így egyedül maradna mint egy arasznyi magyar terület királya.*” Majd a kétfelé adózás igazságos és a korábbi gyakorlaton nyugvó elosztását kérte: „*... alattvaló adófizetők és városok régi állapotukban maradjanak, szolgálva és fizetve mindkét oldalra, nem két bört, de egy egésznek a felét. ... megosztva az adóalapot és más bevételeket.*” (Kiemelés tőlem: B. J.) Verancsics mindezek szellemében kéri a nagyvezér jószándékú közreműködését.

1568. február 17-én a hódoltsági adózáson kívül az összes többi pontban létrejött a megállapodás. A határok megállapítását, a kétfelé adózás kérdését a békekötés megerősítése utánra halasztották. Február 21-én már át is adták a nagyvezérnek a tervezett békepontokat, amelyeket Verancsics Antal még 1567 végén megfogalmazott az 1562-i és az 1564-i békék alapján. A követek február 24-én jártak utoljára a szultánnál, s 1568. március 20-án volt a békeszerződés végtárgyalása. A békeokmányt 25 pontban foglalták össze.

A békét nyolc évre kötötték. Érvényessége kiterjedt János Zsigmondra és egyetemlegesen mindhárom uralkodó alattvalóira. Miksa és János Zsigmond a törököktől függetlenül intézheti egymással a vitás kérdéseiket, sőt a szultán ígéri, hogy nem segíti őt a király ellen, hanem a béke megtartására kötelezi. A békekötés mindenféle viszályt igyekezett megakadályozni, még a párbajt, a kopjatorést is tiltotta. A békekötés után bármely fél részéről foglyul ejtett személyek a rangjuktól függetlenül váltságdíj nélkül szabadon bocsátandók. A rabságból megszököttek élvezhessék a szabadságukat. A katonaszökevényeket azonban egyik fél se fogadja be, sőt kérésre adják ki. A törökök ne folytassanak rabszolgakereskedést, ne rabolhassanak embereket, különösen gyerekeket ne. Ennek megszegőit szigorúan büntessék meg. A saját területén bármelyik fél szabadon építhet vagy javíthat bármilyen építményt. Akármilyen vitás kérdés merül fel, azt azonos számú megbízottak tisztázzák. A fontosabb problémák megoldásában a budai pasa vagy a király valamelyik főkapitánya az illetékes; ha ezek sem képesek dönteni, akkor a megegyezés a két uralkodóra marad.

A békeokmány legfontosabb pontjai közé tartozik a 23—24., amely a közös jobbágyság elosztásával és a határkérdéssel foglalkozik. Ezt csak a helyi adottságok ismeretében, közös bizottságokkal oldhatják meg. „*Mindaddig pedig ... a felek akarara szerint és megelégedésére ... a közös jobbágyság egész ügye abban az állapotban maradjon, amelyben azelőtt volt, s melyben ez idő szerint is van.*” (Kiemelés tőlem: B. J.) Végül az utolsó pont szerint Miksa a béke sértetlensége érdekében évenként 30 ezer arany „*tiszteletteljes ajándékot*” küld a portára.

Májusban török követ járt Bécsben, aki átadta a szultán ajándékát, és a márciusban szentesített békeszerződést. Miksa Verancsics tevékenységét elismerve 1569. október 17-én esztergomi érseknek és kancellárnak nevezte ki.

5. A szerződés jelentős állomása a magyar—török kapcsolatoknak. Lezárta a nagy török hadjáratok korszakát, és közel negyed évszázadra megszüntette a két uralkodó összecsapását. A béke a gyakorlatban nem terjedt ki az alattvalókra. Kötelezték ugyan őket, de ennek nem tudtak érvényt szerezni. Így állott elő, hogy jelentős mértékben nőtt a hódoltság területe, és ugyanakkor a hódoltság magyar részre adózása is kiterjedt és megszilárdult.

Az első fegyverszüneti tárgyalások és békék még kialakulatlan helyzetet tükröznek: a katonai határvonalak a csatában dőltek el, a diplomácia a befolyási övezetek megszerzéséért, a gyakorlat során kialakult helyzet jogi elismeréséért küzdött. A másik adószedése miatt rendre tiltakoztak, de megszüntetni egyiknek sem volt ereje. A korábbi békékhez képest 1568. hozta meg a nagy fordulatot. A drinápolyi béke annak a beismerése, hogy a szemben álló felek nem bírtak egymással, megosztották az ország területén és a felette való hatalmon. A folyamat, ami 1526-ban indult, amelynek jelentős állomása volt 1528. és 1533., és 1541 után már nyíltan a kibontakozás útjára lépett: katonailag az 1566. évi hadjárat, diplomáciailag pedig 1568. zárja le. Szentesíti az ország három részre szakadását, de ugyanakkor lehetővé teszi továbbra is a hódoltság magyar részre adózását, végső soron tehát a magyar feudálisizmus továbbélését a török által katonailag megszállt területen.<sup>1</sup>

Békés József



A Meziritzky-malom

## Eger-völgyi malmok

Ott, ahol a természet erői a Bakony gerincét kettéroppantották, Nagyvázsontól Gyulakeszigi fakadnak azok a források, amelyek táplálják az Eger (régőbbi okmányokban, térképeken Eger névvel jelölt) patak vizét. Az Egervíz medencéjét a szaktudomány a Balaton környéki kistájak között második helyen tartja számon. Területe 365 négyzetkilométer.

Eppen kedvező földrajzi helyzete miatt lüktető ér volt ez a völgy sok évszázadon át, az ország testében. A fontos útvonalra, folyópartra fűzte fel lakott településeit, malmait az ember. A bővizű patak kínálta is a lehetőséget malmok építésére. A XIII. század elején kelt okiratok már említik a vázsonyi, a kapolcsi, a diszeli malmokat. Csonkaréti Károly 90—95 ezerre teszi a

<sup>1</sup>Helyszüke miatt a hivatkozásokat el kellett hagynunk, csupán a legfontosabb irodalom és kútfőjegyzéket adjuk. *Fekete Lajos*: Szulejmán szultán. Bp., 1967. — *Gökbilgin, Tayy*: Nagy Szolimán 1566. évi Szigetvár elleni hadjáratának előzményei. Szigetvári Emlékkönyv. Szerk. Ruzsás Lajos. Bp., 1966. — *Hammer Joseph*: Geschichte des Osmanischen Reiches. Zweyte Ausgabe. 2. Band. Pest, 1834. — *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Bp., 1970 — Uő: Szulejmán. Bp., 1974. — *Kosáry Domokos*: Magyar külpolitika Mohács előtt. Bp., 1978. — *Podhradzky József*: Néhai Verancsics Antal esztergomi érseknek példás élete. Pest, 1857. — *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában. 2. kiad. Bp., 1885. — *Sinkovics István*: Az ország három részre szakadása. Magyarország története. Egyetemi tankönyv. 2. Bp., 1962. — *Sörös Pongrác*: Verancsics Antal élete. Esztergom, 1898. — *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981. — *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859. — *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541—1593. Bp., 1980. — *Tardy Lajos*: Rapports d' Antal Verancsics ambassadeur du roi de Hongrie a Stambul sur la Georgie (1553—1557., 1567—1568.) Paris, 1971. — Verancsics Antal magyar királyi helytartó esztergomi érsek összes munkái: 3. Első portai követség 1553—1554. Pest, 1858. MHHS 4., 4. Első portai követség 1555—1557. Pest, 1859. MHHS 5., 5. Második portai követség 1567—1568. Pest, 1860. MHHS 6. — *Verancsics Faustus*: Vita Antonii Verantii. SM 1. Buda, 1798.

XIX. század elején Magyarországon működő malmok számát. Ugyanebben az időben mintegy 580 malom üzemelt Veszprém megyében, s 43 vízimalom kerekeit pörgette az Eger patak.

Mennyi víz folyt le az Eger patakon, s mennyi búza, rozs a malmok garatain, ki tudna ma már arról számot adni? Kapolcstól Diszelig szinte egymást érték a malmok. A XX. század első évtizedeiben Nagyvásonynak 8, Kapolcsnak 11 vízimalma volt. Első pillantásra talán hihetetlennek tűnik, hogyan tudott ez a kis település 11 malomnak munkát adni. Voltak községek, amelyek még ennél is több malmot működtettek. Tatay Sándor a Jelenkor c. folyóiratban megjelent Bakony című munkájában említi, hogy a szülőfaluja melletti Pápateszteren nem kevesebb, mint 25 vízimalom működött. Nem felváltva, nem is hézagosan, hanem egyfolytában két-száz éven át.

Az Eger vize télen fagyott be, s így télen-nyáron éjjel-nappal pörögtek a kerekek, finom lisztet hullattak a gatyaszársíták. A molnárok közötti rangsort az adta meg, ki tud finomabb, jobb minőségű lisztet őrölni, kinek a készítményéből tudtak szebb, ízletesebb kenyeret sütni az asszonyok, pékek.

Az eger-völgyi malmok természetesen nemcsak az itt élők gabonáit őrölték. Egy-egy malom, malombokor körzetének sugara 25–30 kilométert is kitett. Gyakran nyolc-tíz megrakott szekér is állt egy-egy malomporta előtt. Az őröltetők nyugodtan kivárták sorukat, sokszor a zsákokkal megrakott kocson éjszakáztak, s a hazulról hozott élelmet fogyasztották. Jó alkalom volt arra is, hogy az út porát jóféle borokkal öblítsék le, s a várakozás óráit hangulatossá tegyék. Kapolcstól Diszelig a malmok közvetlen szomszédságában kocsmák fűzültek. A kapolcsi kocsmagazdák könyvében tételesen is megörökítették, az újbúza szállítmányok megérkezésével hogyan dagadt a maguk forgalma, haszna is. Eleven, pezsgő élet folyta körül a malmokat, sok hír, értesülés cserélt itt gazdát. Mert amíg a garaton lefolyt a búza, bőven volt idő meghányi-vetni a világ sorát, behallgatni a más községekől jöttek beszélgetéseibe. A molnárnak pedig kiváltképp érdeke volt kedvükben járni az őröltetőknek, mert sok volt a malom, nagy a versengés, sokszor a megélhetése miatt azon, hogy visszatérnek-e máskor is a gazdák, vagy átpártolnak más molnárhoz. Nagy szerepe volt tehát az emberi kapcsolatoknak. A molnár gyakran meg is vendégelte a sorukra váró őröltetőket, s megannyi figyelmességgel igyekezett megtartani őket.

Nincs pontos adat arra, Magyarországon mikor terjedt el a *csuvarozás*. Mária Terézia idejében azonban már rendelettel tiltották. A csuvarozás azt jelentette, hogy a molnár nem várta meg, amíg az őröltetők szállítják malomba a gabonát, hanem saját lófogatával (a későbbiekben tehérgépkocsival is) távolabbi településekre is „becserkészte” magát, s összegyűjtötte az őrlésre szánt gabonát. Az eger-völgyi molnárok rendszeresen jártak a tapolcai piacra is, ahol a gabonát megvették vagy lisztre cserélték. A piaci verseny erősödésével odáig jutottak, hogy a városba vezető utakat megszállták, s a távolabbi falvakból érkező parasztokat pálinkával köszöntötték, hogy szállítmányaikkal ne is menjenek tovább. Amikor a csuvarozó kocsik más molnárok érdekerületeit érintették, gyakoriak voltak a villongások, verekedések. Számos esetben bírósági ügy lett a csuvarozásból. Mindezek ellenére a felszabadulásig, az államosításig, nem szűntek meg a csuvarozások. A molnárok arra törekedtek, hogy egész esztendőben folyamatosan legyen őrölningájuk.

Az eger-völgyi malmok túlnyomó része kis teljesítményű volt. Az egyikerekű malom garatán huszonnégy óra alatt másfél mázsa gabona csurgott le. Ha parasztosra őrölte (a lisztet nem választották szét a korpától), négy-öt mázsa.

A molnárok egy kisebb része volt csak tulajdonosa is a malomnak, a legtöbbje bérelte (árendába vette) a földesúrtól, a faluközösségtől, az egyháztól. Minden tizedik pozsonyi mérő liszt volt a vám. Ebből kellett a molnárnak fizetnie a bérletet, az inast, segédet; a malmot üzemeltetni, s a családját is fenntartani.

A molnárok többnyire jómódú emberek hírében álltak. Völler István, a Veszprém megyei malmok nagy ismerője, múltjuk szenvedélyes kutatója, nemrég rálelt egy 1850-ben kelt molnár leltárra. Ebben ilyen tételt is találunk: „öt aranygomb vásárlása a lajbira...”. A pulai Esterházy-malom bérlőjének hirtelen halála után ugyancsak jelentős pénzzösszeget találtak.

Hacsak a nagy nyári aszályok el nem apasztották az Eger patakot, a malmok folyamatosan üzemeltek. Éjszaka kis csengő jelezte, ha a garatról lefogyott a gabona. De az igazi molnárok csengő nélkül is szinte percnyi pontossággal felébredtek, amikor utána kellett tölteni az őrölnivalót.

A liszt minősége nagymértékben azon múlott, hogy milyen volt a malomkö, hogyan metszték. A magára, tekintélyére adó molnár értett a malomkö metszéséhez is. A környéken Pápán, Ajkán és Keszthelyen üzemelt malomkögyár. Készítettek malomkövet a Káli-medencében lelt homokkövekből, kipróbálták a tihanyi lávakövet is, de ezek nem bizonyultak tartósak. A legtöbb alapanyagot Sárospatak környékéről; Geletnekről hozták, ezeket tót köveknek is nevezték. A XVIII. század végétől a XIX. század végéig Franciaországból szállították a finom szemcsézetű trachitkövet. Egy tömbben nehéz lett volna a francia kövek szállítása, ezért a malomköveket háromszögletűre szabták, s az itthoni malomköüzemek illesztették össze, erősítették meg cementtel, vasbroncokkal.

Az Eger-völgyet ölelő erdőségek biztos megélhetést nyújtottak a malomácsoknak is. Ámbár

a legtöbb molnár maga is kiválóan értett a különböző alkatrészek elkészítéséhez. Törekedtek is arra, hogy minden kényesebb alkatrészből legyen tartalék, mert ha törtek a szerkezetek, létkérdés volt a gyors beavatkozás. Erős tölgyfából faragták a legalább háromméteres átmérőjű vízikerek tengelyét vagy a gerendelyt, amely benyúlt a falon a malomépületbe, s mozgatója volt a fogaskerekeknek, lelke mindenféle mechanikai mozgásnak.

Egy-egy malom dokumentációjához hozzátartozott a helyszínrajz, a műépitmény és a hosszszelvény rajza, a műszaki leírás, valamint az engedélyező okirat. Öntöttvasból, vagy egyéb fémből ma is találunk a malmok falába építve V. J. és M. J. betűjelű táblákat. Ezeket rendszerint az alispáni hivatal adta ki. A V. J. vonatkozási jegy az Adriai-tenger szintjéhez mért magasságot jelezte. Ehhez mérték a gerenda magasságát, a küszöb gerendát, a kifolyó és a zsilipmagasságot, az elfolyó víz szintjét, a vízikerek méretét. Az M. J. magassági jegy a mindenkori vízhasználat magasságát jelezte. Ezeknek a tábláknak azért is volt fontos jelentőségük, hogy egyik molnár a másik rovására ne változtathassa a malomkerékre vezetett víz szintjét.

Érdekeik védelmére a molnárok is céhekbe tömörültek, malombíróvá választottak, fő- és alcéhmestert. A kapolcsi malomcéh artikulusa például pontosan szabályozta a molnárok kötelesegeit, jogait, s afölött is örködött, hogy a molnárlegények vándorlókönyvébe milyen minősítés kerülhet.

Pillantsunk bele Veisz János rédei születési molnárlegény vándorlókönyvébe. A 6. oldalon a következőt olvashatjuk: „Alább is megírta Gombai Ferentz Molnár Mester és a Kapolcsi Molnár Czéh bizonyítjuk, hogy Veisz János Molnár Legény az érintett Gombai Ferentznél tizenegy hétiq műhelyben volt, mely idő alatt magát betsületessen hüen viselte. Mellynek valóágágarul petsétünknek megerősítésével adjuk ezen irományt. Költ Kapolcson December 21-én 1837. Pap Mihályt fő Czéhmester, Nemes József all-Czéhmester, Iháspzak Estvány Eskü[d]t.”

A Vándorló Könyv „Szabások” fejezete egyébként 8 pontba foglalta azokat az intenciókat, melyekhez a vándorló alkalmazkodni tartozik. A 2. pont szerint „Tilalmaztatik a koldulás”. A 7. pont így szól: „A Vándorlás idejének lefolyása után köteles Hazájába vissza térni, és a Fellyebbvalóságoknál e Vándorló Könyvel, mint vándorlásának egyetlen egy törvényes bizonyágával, melly nélkül Mester soha sem lehet, személye szerént megjelenni, ugyan azért ezen könyvre jól vigyázzon.”

Ma már nagyon kevesen tudják, mit jelentett a céhbehívó. Ez a különböző céhek, így a molnárceh „információs szolgálata” volt. A fontos események, gyűlések összehívásának hírével a molnárinas a vízfolyás mentén végigszaladt, s minden molnárnak megvitte a hirt. Azt is, ha egy molnár elhalálozott. A kapolcsi templomban sokáig őrizték az úgynevezett céhlámpákat. Egy-egy molnár temetése alkalmával a céh négy legtekintélyesebb tagja a koporsó mellett vitte a négy lámpát. A molnárceh gondoskodott arról is, hogy a molnár halála után a malom ne menjen veszendőbe. Inast, segítséget adott az özvegy mellé, s szorgalmazta a vándorlegények beházasodását a molnár családotokba.

Legendák, igaz történetek szövik át az Eger-völgy évszázadait. Bujdosó kurucok, szegénylegények, betyárok biztos menedéket találtak a környező erdőségben: a Dabason, a Boncsos-tetőn, a Tik-hegyen, a Nagy-Gidinában. Korcsmárosoknak, molnároknak gyakori vendége volt Savanyú Jóska is. Kemény telek és veszélyek idején gyakran leltek menedékre a betyárok a

*Még jó állapotban levő malom Diszelben. (Borbás János felvételei.)*



pujai vízimalom hatalmas, boltozatos pincéjében. A lakosság nagy része rokonszenvezett a betyárokkal, s szükség esetén menekítette is őket. Aki meg tengelyt akasztott a betyárokkal, rövid úton kárát vallotta, akárcsak a kapolcsi Szaller molnár 1863-ban. Egy este beüzentek az inással a molnárnak, hogy küldjön számukra lisztet. A molnár megpofozta inasát, s a bükkösben tanyázó betyárookra rászabadította a pandúrokat. Némi sikerrel járt a hajtóvadászat, egy betyárt vasra vertek, s a sümegi tömlőbe szállították. A társak később golyóval fizettek a molnárnak.

Az Eger-völgy leghíresebb molnárinasztái voltak: a Horváthok, Löflerek, Dentiek, Birók, Krajczárok, Kőszegiek, Mezritzkyek. A monostorapáti hajdani iskolamester: Pintér László hagyatékában fennmaradt egy tizenkét strófás molnárbúcsúztató, amelynek keletkezését századunk harmincas éveire teszi a legidősebb nemzedék. Izelitőül hadd idézzek két versszakot a molnárbúcsúztatóból:

„Nem zörög már az apáti malom,  
Szegény Löfler molnár nyugszik ravatalon.  
Leőrrölte ő már életének búzáját,  
Vámkereső vallatja lelkének szülláját.

Nem zörög már az apáti malom,  
Szegény Löfler molnár nyugszik ravatalon.  
De ti, apátiak, ha a mennyben utolérték  
Az égi malomban vámot nem fizettek.”

A nagy teljesítményű hengermalmok üzembe lépésével a köves malmok száma a századfordulóra egyharmadára csökkent. Érdekes azonban, hogy az Eger völgyében az üzemképes malmok fennmaradtak a felszabadulás után is. Az államosítás után egy részüket leállították, nem volt gazdaságos az üzemeltetésük. A Malomipari Egyesülés 1954. december végén az 1 vagonnál kisebb teljesítményű malmokat visszaadta a községi tanácsok kezelésébe. Olyan gond szakadt ezzel a tanácsokra, amelyekkel nem tudtak megbirkózni, s folyamatosan szüntették meg a malmokat. Legtovább — 1956-ig — üzemelt a Löfler-féle malom. Ma már mindössze hat malom üzemel Veszprém megyében, ezek kapacitása is meghaladja a lakossági szükségletet.

Az utóbbi két évtizedben nagyon megromlott a malmok állapota. Nemcsak a nagy lapátos kerekek korhadtak el, de az épületeket is megroppantotta az idő vasfoga. A malmok felett végérvényesen meghűzták a lélekharangot. A vízimalmokkal a magyar ipartörténet sajátos színtöltje múlik el. A még jó állapotban levő épületeket a termelőszövetkezetek hasznosítják. De lagnak még malomépületekben molnárok özvegyei, leszármazottak, akik ezernyi szállal kötődnek az elszűpödő világ emlékeihez. Mint Mezritzky Kálmán is, aki magányosan lakja a kapolcsi faluvégén a hatalmas malomépületet. Őt gyermeket nevelt fel, mind kirajzoltak az ősi fundusról, városban, urbánus környezetben élnek. Több ízben eljöttek már édesanyjukért. De ő nem tud megválni az öreg épülettől, itt akarja kivárni, amíg benne is leáll a testet mozgó „szerkezet”. Egy elmúló életforma utolsó toronyőreként tekint le az Eger völgyére, az elfűzülő malomépületekre.

A Veszprémben élő Völler István a megszállottak hitével járja a hajdan jobb napokat élt malomházakat, helyszínel, s gyűjt minden írásos és tárgyi emléket. Egy háznyi iratot, szerzőmódot, s egy egész kertnyi malomkövet, öreg szerkezetet gyűjtött már maga köré. Sokat talpalt azért is, hogy az Eger völgyében legalább egyetlen malmot mentsenek meg az utókornak. Igaz, a megyében — Orvényesen — üzemel még egy kis vízimalom, de az lenne méltányos, ha a festői völgyben is berendeznének egy malommúzeumot. Igéretet kapott innen is, onnan is, de érdemi támogatást még nem.

Szerencsére azok közül való, akik nem adják fel könnyel a harcot, s előbb-utóbb arra is gondolni kell, hogy illő helyre, méltó környezetbe kerüljön, amit egy szorgos élet munkájával kimentett az omladozó falak közül, az enyészet karmaiból.

Hamar Imre

## Az ország első cérnagyára

Az 1800-as években indult meg — éppúgy, mint az ország számos más településén — az ipar letelepedése az akkori Nagy-Atádon. A legrégebb kisipar a szűrszabó, a csizmadia, a kékfestő és a szűcsipar volt. A nagy-atádi iparoslegények bejárták a környező országokat, megfordultak Németországban és Franciaországban is. Az 1870-es közigazgatási reform után Nagy-Atád és környékéből járást szerveztek, s itt helyezték el a szolgál- és a járásbírószéket. A közigazgatásban bekövetkezett változások azonban — bár serkentették a fejlődést — mégsem képviseltek olyan erőt, amely gazdasági központtá tette volna Nagy-Atádot. Iparára változatlanul a kisipar volt a jellemző. A községben az első könyvnyomdát 1859-ben létesítették, majd néhány év múlva kezdte meg működését a gőzmalom.

Az első, jelentősnek mondható üzem: a Berkovits-féle gombkötő és paszományüzem 1898-ban létesült és 1903-ban alakult gyárrá, amikor is idetelepült Budapestről a Wollák-féle gomb- és zsinórgyár. A cég háziipari jelleggel dolgozott, elsősorban a hadsereg számára, de exportra

is. A későbbi időszakban került sor külföldi tőkebefektetéssel a cérnagyár megalapítására. 1912 decemberében a Valter Metzl Co. Söhne német gyáros megveszi a telepet és berendezi selyem- és varrócérna gyártására. A községre nézve a gyár létesítése nagy előnnyel járt. Már az indulásnál 200—250 munkást foglalkoztatott, később pedig egyenletes fejlődésével bővülő munkaalkalmat teremtett.

A cérnagyár gazdag munkásmozgalmi múlttal rendelkezik. Már a megalakulása utáni esztendőekben megmozdulnak az üzem munkásai, magasabb bért, emberségesebb körülményeket követelve. A munkaadók igyekeztek különböző módszerekkel leszerelni a munkások megmozdulásait, sztrájkharcait. Igaz, hogy Wollák Soma a zsinór- és gombgyár ünnepségén fehérszálhoz ültette „legjobb munkásait”, és megvendégelte őket, de ez nem nagyon hatotta meg az egyre öntudatosabbá, szervezettebbé váló munkásokat, munkásnöket. Az akkori helyi polgári lap így lelkendezett az ünnepségről: „Iskola volt ez a szó legteljesebb értelmében a munkaadók és a munkások részére. Megtanulhatták a munkaadók, hogy kell eljárni a munkásokkal szemben, megtanulhatták a munkások, hogy kell tisztelni és szeretni a munkaadót, ki valóságos anyja a munkásainak...”

A munkások és munkásnők nyomora tovább fokozódott, különösen súlyos volt helyzetük a háború előtti években. A zsinórgyár „jóságos igazgatója, a munkások anyja” vajmi keveset törődött sorsukkal, lakáskörülményeikkel. Különösen súlyos volt a környező községekből bejött, s a járási székhelyen megélhetést kereső lányok sorsa. Erről még a helyi lap is kénytelen őszintén szólni a Három lány öngyilkossága című cikkében, amely jól mutatja be azt, hogy milyen nyomorúságos körülmények között éltek. „A Borbás-féle házban van a lányok tanyája (munkásszállása), ahol egy szobában 8—9 leány tölti éjszakáját. A szobában semmiféle bútordarab nincs, csak annyi szalmazsák, ahány befér szép sorjában, mint a kaszárnya priccsei. Itt élnek, illetve alszanak a munkásnők, jobban mondva gyermekek, mert legtöbbször alig haladja meg a 15. életévét... közülük elkeseredettségükben hárman az üzemből szerzett mérget ittak, s így vetettek véget nyomorúságos, kiállástalan életüknek.”

1913 tavaszán Somogyban sztrájkhullám söpört végig. Márciusban a selyem- és cérnafonó gyár munkásnői is sztrájkba léptek helyzetük javítása érdekében. 20 százalékos béremelés sikerült elérniük. Ebben az évben tartott május elsejei községi nagy népiünnepélyen a cérnagyár munkásai is ott voltak, és nagy figyelemmel hallgatták végig Holló János szociáldemokrata szónok gyűjtő hangú előadását.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelme után megalakult Nagyatádi Nemzeti Tanácsban ugyan nem kapnak helyet az üzem képviselői, de a később megalakult munkástanácsban már ott találjuk őket is. Különösen Krix István munkavezető végzett kiemelkedő felvilágosító, szervező munkát az üzem munkásai körében. Az üzem igazgatója természetesen ezt nem nézte jó szemmel, mert szerint a „felforgató, kommunista tevékenységet fejt ki”. Ezért állásából el is bocsátotta. Az üzem munkásai azonban szolidaritást vállaltak vezetőjükkel és kijelentették, hogy „... mindaddig nem hajlandók dolgozni, amíg munkavezetőjük állásába vissza nem helyeztetik, s míg a munkások ellen dolgozó Schwarc Andor — az üzem helyettes igazgatója — el nem bocsátatik...”

A Tanácsköztársaság nagyatádi eseményeinek alakításában nagy részt vállaltak a cérnagyár munkásai. Ott találjuk őket mindenütt, ahol a jobbért, az átalakulásért küzdöttek. Közreműködésükkel veszik ellenőrzés alá a gyárat is. Nem rajtuk múltott, hogy akkor még nem véglegesen került birtokukba az üzem.

Dorcsi Sándor

## HÍREK

A Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör immár negyedik konferenciájára 1984. március 15-én délután került sor a siklósi vár kongresszusi termében. Az emlékülést március 15-i megemlékezésként a siklósi Batthyány Kázmér Általános Iskola tanulóinak rövid ünnepi műsora vezette be. Ezt követően nyitotta meg a tudományos konferenciát Illés István, az MSZMP Siklós városi Bizottságának első titkára. A konferencia hagyományaira visszatekintve s annak jelentőségét méltatva, a városi pártbizottság első titkára a Honismereti mozgalomnak a szocialista hazafiságra, internacionalizmusra és a közösségi életre való nevelésben betöltött szerepének kiemelkedő fontosságát hangsúlyozta.

A megnyitót hat referátum követte Siklós történetének különböző időszakaiból. Dr. Kovács András nyugalmazott középiskolai tanár a siklósi vár a középkorban címmel, dr. Füzes Miklós, a Baranya megyei Levéltár tudományos főmunkatársa a Tánccsics Mihályról és az 1848-as népképviselői követválasztásról, Pápai Jenő sellyei helytörténész a pápai nemzetőrszázalój 1848-as Dráva menti szerepéről, Timár György pécsi helytörténész egy 1478-ból származó, siklósi vonatkozású és méltánytalanul elfelejtett oklevélről, Márfi Attila levéltáros az 1867 és 1914 között Siklóson és a siklósi járásban működő egyesületekről, Vargha Dezső levéltáros pedig Siklós XIX. és XX. századi dalosmozgalmáról tartott előadást. A konferencián elhangzott referátumokat — mint ahogy a korábbi években — nyomtatásban is megjelenteti a Hazafias Népfőnt Siklós városi Bizottsága és a Várbaráti Kör. (Dr. Kovács András)



Léva romjai

## Léva vára és a két Dobó

Talán nem túl közismert dolog, hogy Léva vára, az „egri hős”, Dobó István révén is megidézhető, bár a Felvidék e végvárának változatos története nélküle is gazdag forrása a nemzeti emlékezetnek. Nemcsak azért, hogy romkövei történelmünk sok jeles személyiségének emlékét őrzik, olyanokét, mint például Csák Máté, a Lévaiak, Bethlen, Thököly vagy a Rákócziak — hogy csak a legnagyobbakat említsük —, hanem azért is, hogy története századokon át szerves része sorsformáló nemzeti küzdelmeinknek.

1. A Léváról szóló első írásos emlék 1156-ból származik, ez még csak kis egyháziókként említi. Ekkor Bars vára a vidék központja, amely Bors vitéz nevével hozható összefüggésbe, ki a legenda szerint oroszánokat nevelt barsi várában. Vannak, akik innen eredeztetik Léva oroszános címerét is, sőt a latin „leo”-ból magának a városnak a nevét. A vár minden bizonynyal a 13. század utolsó harmadában épült, hogy átvegye a tatárdúlás idején elpusztult Bars helyét és szerepét, és részévé váljon a IV. Béla idején kiépülő várrendszernek. A hűbéri anarchia idején Csák Máté birtoka, aki egyébként először említi Léva várát, egyik, 1318-ban kelt oklevelében. Csák halála után a vár Károly Róbert tulajdonába kerül, jelezve a központi királyi hatalom megszilárdulását e vidéken is. 1330-ban Bechei Imre, a vár első várnagya, királyához való hűségét bizonyítandó, itt fejezi le Zách Felicián lányát, Sebét. 1387-ben Zsigmond Léva várát udvari vitézének Sárai Lászlónak adományozza. Ezzel kezdetét veszi a Sárai—Lévai—Cseh család másfél százados uralma, amely joggal nevezhető Léva (első) aranykorának. A lévaiak, főleg közjogi szereplésük és sikeres hadi vállalkozásaik eredményeként, Magyarország leghatalmasabb, legbefolyásosabb főuraivá léptek elő. Lévai birtokaik gyarapítása során nem idegenkedtek önkényes módszerek alkalmazásától sem, sokszor keserítve meg ezzel szomszédaik életét. Ebben méltó „utódjuk” volt a zsarnokoskodó, de vitéz Balassa Menyhért, ki 1544-ben hősiességgel védelmezte meg lévai birtokát a törökkel szemben. Ennek emlékét sokáig a Balassa-kapu őrizte. Esztergom eleste után Léva fontos hadászati szerephez jut. A három részre szakadt Magyarország királyi részének egyik fontos végvára lett: feladata a bányavárosok (Körmöc, Bakabánya, Bélabánya és Újbánya) felé vezető utak védelme. Ezt a szerepét Léva méltón látta el, egészen a 17. század közepéig, annak ellenére, hogy az udvar gondoskodása nem mondható éppen folytonosnak. 1552-ben elesett Drégely és Ság, s ezzel a végvári harcok nehéz korszaka köszöntött Lévára. Két pogány közt öröldve, de állták a sarat Léva törökverő vitézei: köztük Thury György és a két Dobó — apa és fia — gondoskodása és vitézsége védi a várát a legnehezebb időkben.

2. 1558-ban Ferdinánd Léva várát és városát, annak összes tartozékaival ruszkai Dobó Istvánnak adományozza, „ama kiváló szolgálatokért, amelyekkel önmagát úgy Eger várának védelmében, mind az erdélyi vajdaságban, majd Szamosújvár védelmében, annak 10 hónapos ostroma alatt és a török fogságban kitüntette”. A király az adománylevelet 1560-ban privilegiális formában is kiadta. A birtokba való beiktatás, mindannak ellenére, hogy Dobó érdemeit mindenki elismerte, nem ment simán, ugyanis Ghyimesi Forgách János tiltakozott ellene, azon a jogcímen, hogy a Lévai leányg révén a Forgáchok tartanak igényt a birtokra. Mindennek



ellenére Léva Dobóé lett. Dobó megszolgáltta ezt az adományt, de mint később kiderült, nem sok öröme tellett benne, bár tudatában volt annak, milyen terheket fog reá róni annak a stratégiai szerepnek az ellátása, amely Léva várára hárul. Emiatt nem is fájt a feje, hiszen életét a török elleni harcra tette fel. Dobó Léván sem telepedett babéjaira. Beiktatása után azonnal hozzáfogott a vár megerősítéséhez, védelmi képessége fokozásához. Az ő idejében nyerte el a vár és erődítményrendszere végső formáját, és 1709-ig, a vár pusztulásáig így is maradt fenn. A legjelentősebb építmény, amely ekkor épült, az a reneszánsz stílusú várkastély, amely ma is Dobó nevét viseli. A kastély mindkét oldalán egy-egy földbástyának vármászodott, amelyek szintén ekkor épültek, és a várat délkeletről, illetve délnyugatról védtek. A kastély bejárati kapuja fölött korabeli emléktábla örökíti meg Dobó, az építő nevét. Szövege: *Magnificus Dnus Stephanus Dobó de Ruszka comes Bars Medio Ladislai de Lekemér Iratris sui Fecit Anno Domini MDLXXI.*

Mint már említettük, Dobó energikusan és céltudatosan tevékenykedett Léván, de kevesebb szerencsével, mint Eger vagy Szamosújvár esetében. Hamarosan kiderült ugyanis, hogy élete leggyászosabb, legmegalázóbb szakaszának néz elébe. Mindjárt beiktatásának évében kénytelen volt leváltani első várkapitányát, Horváth Bertalant, annak erőszakoskodása és durvasága miatt. Helyébe Chutor Endrét nevezte ki. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy azokkal gyűlt meg a baja, akitől a legtöbb segítséget, támogatást kellett volna kapnia. Míg Ferdinánd kegyeibe fogadta és kitüntette Dobót, addig utóda, Miksa, visszaélve az ún. nótával, hűtlenséggel vádolta, elfogatta és Pozsonyba záratta. Hogy mi volt az oka Dobó kegyvesztettségének, erre nehéz pontos magyarázatot adni. Elsősorban minden bizonnyal az, hogy Dobó azon magyar urak közé tartozott, akik nem voltak, mert nem lehettek elégedettek Miksa politikájával. Különösen az nem tetszett nekik, hogy Miksa édeskeveset törődött a rájuk bízott végvárak védelmi erejének fejlesztésével, de legtöbbször még annak a szükséges szinten tartásával sem. Ez nemhogy csak sértette Dobó és a többiek (Balassa János, Forgách Simon és Ferenc, Tahy Ferenc stb.) önérzetét, de az ésszerű védelmi politika minden alapelveinek is ellentmondott. Dobó legtöbbször nem is rejtette véka alá különvéleményét, ami nem maradt titok, és ez nemigen tetszhetett az uralkodónak. Ha valaha is megindokolták volna Dobó bezáratásának okát, az egyik koholt vád akár a velencei követ tollából is származhatott volna, aki ezt írta róla: „gazdag és tekintélyes ember, aki már Ferdinánd alatt az egész Erdély kormányzója volt. Léva nagyon erős és fontos vár birtokosa, a bányák völgyének elején. Mondják, hogy ott ez idő tájt bizonyos számú lovast és gyalogost gyűjtött össze s nagyon is kész lenne ő felségének a bányák elfoglalásával nagy kárt okozni, ha bántanák, pedig azok a birodalom jövedelmének nagy részét szolgáltatják”. Viszonyát a királlyal nyilván az is elmégesítette, hogy a védelmére bízott bányavárosokkal nem volt a legjobb viszonyban, mivel a bányavárosok nehézményezték, hogy Dobó katonákat, felszerelést kért az őket védelmező végvárak számára. A bányavárosok nemcsak hogy nem küldtek támogatást, de több alkalommal panaszt is emeltek Dobó ellen a kamaránál. Dobó a nagy közegellenállás miatt nem tudott érvényt szerezni jogos követeléseinek, bár mint felső-bányavidéki főkapitánynak ehhez joga volt.

Dobó elfogatásának közvetlen okát a neki mindenáron ártani akaró Perényi Gábor szolgálhatta. Az ellenségeskedés azért robbant ki közöttük, mert Dobó jogot formált magának a jelentékeny jövedelmű Sárospatak birtokára, amely ekkor Perényi kezén volt. Perényi a pereskedés alatt meghalt, a király a várat lefoglalta, s a tiltakozó Dobót pedig elfogatta. A szabadulás feltétele az lett volna, ha Dobó lemond birtokai és vagyona jelentős részéről a király javára. Dobó ezt méltatlannak találta, inkább csellel megszöktette magát. A rendek egy jelentős csoportja megelégedve Miksa önkényeskedéseivel, szembefordult vele, és az 1569. évi országgyűlésről távol maradt. A király ezután külön biztosítólevelekkel csalta őket Pozsonyba, ahol elfogatta őket, köztük Dobót is. A rendek közbenjárására azonban nem sokkal ezután, 1570-ben Dobó szabadlábra került. Szabadságát azonban már nem sokáig élvezhette Léván: az összesen három és fél éves fogságban elhatalmasodó közsvénye végzett vele. Sorsának kegyetlen állomását, Lévat elhagyva, testileg-lelkileg összetörve halt meg ősi várában Szerednyén, 1572 májusában.

Dobó István halála után lévai örökebe fia, Ferenc lépett, de a birtokot már csak zálogjogon nyerte el. Egyben Bars vármegye főispánja is lett. Léva Dobó Ferenc kezén maradt az örökség felosztása után is, amelyre 1578-ban került sor, így folytathatta apja Lévára nézve oly áldásos tevékenységét. Ő is igen nagy gondot fordított Léva védelmére, és sikeresen háritotta el a veszélyt, valahányszor a török arrafelé portyázott. Dobó Ferenc ritkán tartózkodott Léván, mert tisztét (Dunán inneni vicekapitány is volt) innen nem tudta volna maradéktalanul ellátni. Ennek ellenére megtalálta a módját, hogy befejezze az apja által elkezdett várkastély építését és a vár megerősítését. Dobó Ferencnek gyakran volt lehetősége, hogy bizonyítsa: vitézségben semmiben sem marad el apja mögött. Sok híres csatározás, portyázás fűződik nevéhez. Bátorsága és vakmerősége ismertté tette őt nemcsak sorstársai, de a török előtt is. Vitézségét, harcratermettségét több bajvívásban is bizonyította, ami nem volt ritka dolog ezekben az időkben, sőt már-már sportszerűen űzött foglalkozása volt ez a végvári vitézeknek. A bajvívások különösen a békeidőben szaporodtak meg; a magyarok és a törökök egyaránt így próbálták változatossá tenni végbéli napjaikat, adózva ezzel a vitézség és lovagiasság erényeinek. Léva



Léva a 16. század második felében

minden kétséget kizáróan legvitézesebb bajnoka e téren Thury György volt, akinek a bajvívás volt legfőbb gyönyörűsége, s akinek vitézségét Zrinyi Miklós is megénekelte:

*Szégyenli az Tury, hogy vagyon kőfalban  
Sáncolva, akarna lenni táborában,  
Mint erős oroszán nem késik barlangban,  
Mikor fekve találják vadászok abban.  
Kiugrik haraggal, sok erős dárdát ront,  
Vadász halomban már, erős hálókat bont,  
Valamerre fordul, piros vért sokat ont,  
Igy Tury cselekszik, törököktől bántódott.*

Vele megvívni minden török számára megtiszteltetést jelentett. Dobó Ferenc is vitézül szerepelt sok bajvíváson, sokszor volt azok ünnepezt hőse. Legpompásabb bajvívása 1581-ben esett meg a korponai mezőn, ahol az az esztergomi szandzsákbég volt az ellenfele, akivel egyszer már megvívott Bozók vára alatt. A bajvívást nagy pompával rendezték meg a végvári vitézek színe-javának jelenlétében, s a magyarok lettek győztesek egy halottjukkal, 16 török ellenében.

Dobó Ferenc az apai örökséget minden tekintetben tovább gyarapította, s ebből Lévának is sokat juttatott. Eperjesen, 1602-ben bekövetkezett halálával Léva történetének is fontos szakasza zárult le.

3. A 17. század nem mondható éppen Léva aranykorának. E viharos században a kuruc-labanc csatározások, majd ismét a török veszély vészjósló fellegei gyülekeztek szakadatlanul a vár és a város fölött. Dobó Ferenc halála után a vár a nem kevésbé hányatott sorsú és magyarbarát érzelmeiről közismert Kollonich Szigfrid birtokába kerül, kinek tragikus életútja előképe is lehetne Léva eljövendő sorsának és pusztulásának.

1605-ben Rhédey Ferenc hajdúi ostromolták sikertelenül a várat. Ami nekik nem, az sikerül 1620-ban Bethlen Gábornak, de egy év múlva Koháry Péter révén ismét császári kézre került a vár. A harcok szünetében vigságra is jut idő: Esterházy István itt üli nagyszabású lakodalmát Thurzó Erzsébettel, s ez alkalommal lovagi játékokat is rendeznek. 1640-ben már Csáky László

a vár ura, kinek elnéző türelme parasztjaival szemben szőlássá lett. 1644-ben I. Rákóczi György hadai kerítették hatalmukba Lévát, de a császáriak ezt sem nézték sokáig ölbe tett kézzel.

A rendi felkelések első hullámai még el sem nyugodtak, amikor a vár védői ismét kénytelenek voltak szembenézni a török veszedelemmel. A zsitvatoroki béke ellenére ugyanis a török nagyszabású hadjárat tervét latolgatta, amely Lévát is veszélyeztette. 1663 őszén Ahmed Köprülü nagyvezír hatalmas seregével meg is jelent Léva alatt, és Bartakovich Gáspár, a vár kapitánya, nem látva esélyt a védelemre, feladta a várat. 1664 júliusában azonban a török hatalmas vereséget szenvedett a garamszentbenedeki csatában a császári hadaktól, amelyek vezetése de Souches tábornokra és Koháry István ezredesre bízott. Maga Koháry halálát lelta az ütközetben, emléket oszlop őrzi ma is a város határában, ahová lova hurcolta a holttestét. A török a csatavesztés után kénytelen volt kiüríteni a várat.

A megpróbáltatásoknak azonban korántsincs vége. 1678-ban Thökölynek nem tud ellenállni a császári védősereg, nem sokkal később viszont ő marad alul, hogy 1682-ben ismét diadalt ülhessen Léván. 1703 őszén Ocskay László keríti csellel hatalmába a várat, majd itt tartja fényes esküvőjét Tisza Ilonával, helyt adva egy véget nem érő kuruc mulatozásnak. A következő évben kétszer is gazdát cserél a vár. 1704-ben itt üt tanyát maga a „nagyságos fejedelem”, II. Rákóczi Ferenc, hogy haditanácsot tartson a nagyszombati vereség után. A nyughatatlan sorsú vár ezután is kézzel jár, majd 1709 februárjában a kurucok, visszavonulóban a döntő trencsényi csatavesztésből, beteljesítik sorsát. A várarkokat betömik, a lőportornyot felrobantják, bástyáit megcsonkítják, ne lehessen többé a császáriaké sem.

A kuruckorral így Léva várának csillaga is lehanyatlott, hogy átadja helyét az enyészetnek, amelyben nincs többé helye harcnak, vizálynak, menyegzőnek, csupán az emlékezetnek.

Himmler György

## Hogyan alapították Kölesdet a zsámbéki reformátusok?<sup>1</sup>

A Buda és Esztergom közötti Zsámbék reformátusságának első bizonyítéka, hogy a huszita Budai Nagy Antal özvegye két fiával együtt itt telepedett le. Később a török uralom is kedvezett a reformációnak. 1541-ben a török szétlőtte a kolostort, majd rendbehozatta és a templommal együtt várrá alakította át. Emiatt, továbbá, mert a pálos szerzetesek elmenekültek, a faluban csak református istentisztelet volt.

Az 1686-os esztendő Zsámbék hőskorának legkiemelkedőbb dátuma. Ez év június 19-én Fehérvárról a törökök nagyobb lovas sereget küldenek az ostromlott Buda alá. Ezt a sereget Zsámbék alatt megtámadja a későbbi legendás híru kurucvezér, aki akkor az esztergomi huszárok hadnagya, *Bottyán János*, bár csak maroknyi csapat állt rendelkezésére a tízszeres túlerővel szemben. Keserves küzdelem alakult ki a két csapat között. A törökök már-már halálos csapást mértek az esztergomi huszárokra, amikor a környék református magyarjai kaszával, kapával estek neki a töröknek! Az egykorú írások szerint ebből a csatából egyetlen török sem menekült meg, mind levágták! — írja Szittyai Dénes.<sup>2</sup> Az esztergomi huszárok hadnagyát kapitánnyá léptették elő, s rábízták a zsámbéki várat. Alatta békében élhetett és szabadon gyakorolhatta vallását a jobbágyság.

1689-ben azonban vásónkői Zichy István személyében új gazdát kapott a vár. Az egész Zsámbéki-medencét (Tök, Perbál, Budakeszi, Budaörs) 30 000 forintért, teljes majorátus joggal megvette I. Lipóttól. Fia, Zichy Péter zavarta el a reformátusokat Zsámbékról. A kitelepítés 1710—1720 között folyt le. Csak azok maradhattak itt, akik „rekatalizáltak”, avagy reverzálist adtak a katolikus fél javára. Az elmenekülők Kölesdre kerültek, ahol a földesúr befogadta őket.

Tudjuk, hogy a török alól felszabadított területek benépesítésében elsősorban kétoldalú gazdasági érdekelttség érvényesült: ahhoz, hogy a földesúrnak haszna legyen a birtokából, embe-  
reket kellett odateleptenie, akik dolgoztak, termeltek; másfelől pedig a jobbágyok szabadulni

<sup>1</sup>Részlet a szerző Zsámbéki krónika című munkájából (*Szerk.*).

<sup>2</sup>Szittyai Dénes: Zsámbék. (Kézirat) Ráday Kollégium Levéltára.

igyekeztek korábbi kötöttségeiktől. Ezek mellett azonban felekezeti szempontok is szerepet játszottak. A merkantilista birtokosokat — mint Mercyt is, aki nagy szerepet játszott a bánáti telepítésekben, és ott megszokta a több nyelvű és több vallású telepeseket — nemigen izgatták az ellenreformáció érdekei, nekik elsősorban munkáskéz kellett. Így a Kölesdre település látható jogcíme a vallásüldözés volt, de a valóságban a gazdasági előnyök, a szabad költözködés joga stb. volt a legerősebb mozgatóerő.

Ezt a népmozgalmat kívánjuk felvázolni a következőkben.<sup>3</sup>



Az elüldözés az állam és az egyház akkori viszonyát tükrözi. Zichy a király által végrehozott támogatott ellenreformáció híve. Az ellenreformáció pedig a protestánsok kiirtását tűzte maga elé ezzel a királyi jelszóval: *Magyarországot előbb katolikussá, aztán németté kell tenni!* Szerencsére akadtak földesurak, akik nem voltak ilyen türelmetlenek, illetve akik nem akarták földjüket parlagon hagyni, hanem munkás kezek szerzésére törekedtek. Ilyen volt Mercy generális, Kölesd földesura, aki a kurucvilág előtt itt élt rácos faluját és akarta népesíteni jobbággyokkal. A kölesdi református egyház irattárában lévő irat ezt így mondja el:

„Két ízbeli megszállását lehet és kell megkülönböztetni ennek a Kölesd nevezetű helységnek. Az *előbbi*, melynek eredete még inkább homályban van, az úgynevezett kurucvilág előtt roppant nagy *Colónia Rátz lakosság* lett volna, amely abból hihető, hogy az új utcán levő mindenekelőtt esméretes *Rátz-temető* máig ezt a nevet viseli. De a kurucvilágban elpusztult. Annak utána, hogy a viszálykodás megszűnt hazánkban, és nevezetesen, hogy a *hőgyészi* dominiumnak, mely még akkor papság és lakosok nélkül szűkölködő volt, az Udvarnál sok érdemre nézve Nagytekinetű R.Sz.B. Gróf lovas generális, haditanácsos, egy vasas regiment colonal, és a Tömösvári Bánáth Gr. Commendansa: *Merczy de Argentau* lett örökös urává. Ennek kedvező ajánlására, *valláskülönbség nélkül* innen, onnan, nevezetesen Simontornyáról és Zsámbékról (ahonnan nevezettük még ma is a 'Sámbék utca'): *külső, belső sérelmes okoktól indítván*, még fekvő javaiknak hátrahagyásával is, kezdetek újólag megülni Kölesdet.”

A zsámbéki okot már láttuk. A simontornyai menekülés hasonlóképpen történt. A simontornyai várból indult el Bottyán János a dicsőséges dunántúli hadjáratra, s ide tért vissza vesztesként. Simontornya földesurai közt ott találjuk a Zichyeket is. A hagyomány azt tartja, hogy a tolnanémedi evangélikus egyház a simontornyai menekült katonák alapítása.

Ezután a kis kiterő után folytassuk a kölesdi betelepülést.

Melyik esztendőben történt a reformátusok betelepülése? — Nem világos.

„Az bizonyos tartja a Relatio, hogy a Pesti Commissiókor, amely volt 1720-ban, már formális eklézsia volt. Elsőbben csak oskolamesterük volt, aki egyszersmind prearált is; Hollósi Ferenc nevezetű. Micsoda időtől fogva? Nem bizonyos, de hihető, hogy csakhamar lett a megszállás után. A többi *Sacrumokra* nézve: hol Zombára, amelyet akkor mind reformátusok laktak, hol pedig Gyönkre jártak. Olykor gyermekeiket Medinán a rätz pap is keresztelte. Osztan, mindinkább nevelkedvén és formáltatván a gyülekezet, jőkor *tulajdon prédikátorok* kezdtek lenni. Az elsőt nevezik: Nagy Bajominak, azután következnek Mócsi István, Orményi István, Bodóki István, kiktől nincsen semmi *Matriculája* (anyakönyve) az eklézsiának; hanem azokat követvén Pákozdi Pál, ettől fogva vagon *Matriculája*, tudniillik az 1732 April 24-kétől.”

Merczy generális tehát szintén királyhű ember, de nem elvakult ellenreformátor, mint Zichy Péter. A vallás iránti türelme adódik abból is — amit jeleztem —, hogy a „kurucvilág” után szántatlan-vetetlen földjeit valakikkel meg kell műveltetnie.

Az egyik kölesdi prédikátor által leírt anekdota élesen megvilágítja Mercy generális nagy gondját-baját: „*Itt egy anekdotát említhetek*, melyet vettem egy megélemedett, több mint 80 esztendő, még most is élő, sok régi dolgokra emlékező, itt született Sió János nevezetű [ige] hallgatómtól.<sup>4</sup> A többször említett földesuraság General Mercy az időtájban Nagydorogon keresztül felfelé utazván, ott megállásban kezdte volna dicsérni azon helységeknek népesését, egyszersmind kívánságát is *ilyen nagyságú helységek felállíthatósága* eránt . . . a maga dominiumában. Valamely értelmes Miser János nevezetű dorogi lakos, akkor törvénybíró, egynek a vele volt tisztjei közül, a generális ebbéli kívánsága teljesíthetése eránt ezt a módot esztelte ki: Csak egyféle vallású emberekkel kellene azon egy helységet felállítani, mert a különböző vallásúak mindig külön húznak: mindenik a maga felekezetihez szít, a másiknak sérelmével nem értenek egyet, ami a népesedést nem fogja együtt. Így a népesedést ez megakadályozhatja, ugyanis az olyan helyiségben nem kívánnak megtelepedni. Értésére esvén ez a tanács a generálisnak, maga elébe szölyította volt azon embert; megkínálta az ő dominiumába való költözködéssel azzal az ígérettel, hogy *ötlet és még maradékait is szabadságban loagná tartani* (felszabadítja a jobbágyság alól)!”

Ez megköszönvén a generális kegyességét, maga lakhelyével való megelégedését jelentette volna. Azonban a generális ezen való megnyugovását, és akarattját menten, még onnan, Hőgyészen levő főtisztjének megírta volna, hogy ezen tanácsot venné munkába, az egész dominiumban arra bírván, ha lehet az *új colonusokat*, hogy azok ki-ki a maga vallását tartó helységbe költözzenek.”

A főtisztartó végre is hajtotta ura parancsát. Erről is vall az előbb említett prédikátor:

„Itten csak a Helvét (református) vallást követők prédikátorokról van szó, akinek pártfogását igéri a földesuraság, tehát az időben még nem formáltak eklézsiát a *lutheránusok*; vagy azért, hogy a feljebb említett anekdot szerint más helységekre költöztek, vagy azért, hogy számuk nem növekedett. Hanem a köz és máig egyező Relatio szerint, amelyet magam is respective értek, isteni tisztelet végett az egy Communió (úrvacsorán) kívül, az idevaló református gyülekezetbe jártak. Gyermekeiket itt keresztelték, halottjaikat temették stb. A Predikátor a Mesterek tartásokba is egyformán fizettek.”

Jogaik szabad gyakorlásának biztosítására írásbeli szerződést kötöttek a földesúrral, nehogy úgy járjanak, mint Zsámbékon. Miután országoszerre ez volt a gyakorlat a betelepítést illetően, mintaképpen bemutatom a kölesdi *Contractust*.<sup>5</sup>

„*Mercy genétálsnak Kölesd megszállásakori kontraktusa.*

1732. esztendőben november 1-ső napján én, alulírott Gróf Mercy az én Kölesd M. városomat rendbe akarván szedni, egyszer, mind máskor, amint az alább irt punctumokból látszik.

Addig, míg én és örökösöm élni fognak, a nevezett kölesdieknek visszavonhatatlanul szabadságot engedtem: mely egységemet és akaratomat ezen nemes Tolna vármegye által, vagy akármely az országban fennálló Törvényhatóság által kihirdetni és kihirdeteni, ők és az ő örökösök teljes hatalommal mindenkor éljenek: kik is azon javakért esztendőnként kötelesek lesznek fizetni 680 fkat (forintokat), tudniillik két terminusra, melyek közül az első novembertől kezdődik, a 2-ik április 24-től, és így következnek a punctumok: 1-ör: A kölesdi határ minden hozzátartozandó házakkal, földekkel, rétekkel, vizekkel, halakkal; 2-or: A vám, melyre énnékem Ó Felségétől kizáró hatalom adatott, minden jövedelmeivel együtt; 3-or: A vásár minden jövedelmeivel, mint a korcsmáltatással, úgy a kereskedőtől fizetendő bérral együtt; 4-er: A mézárszék, korcsma, Pálínka-főzés és minden ami ezekből jövedelem ered; 5-ör: Tüzfát esztendőnként — magam vagy a tisztem fog elegendőt kiszolgáltatni. Épületfát pedig — ki ki magát a Cancelláriában jelentvén, adatni fog; 6-or: Nemkülönbön valamint testeknek, úgy lelkeknek is szolgálni akarok, református papot maguknak hozhatnak, kit én mindenkor gyámolítani fogok. Ha pedig más vallású őket akadályoztatná — az onnét elmozdítottassék; 7-er: Három forintig büntetni — szabadságot adok — különben pedig nagyobb büntetéseket — az uradalom magának fenntart; 8-or: Malmot is, ha nékiek úgy tetszik, vagy látszik, szabadon építhetnek; 9-er: Az új szőlőkből — az ültetés idejétől — hét esztendő elteltével kilencedet adnak; 10-er: A vadászat egyáltalában senkinek sem szabad — kemény büntetés alatt — mind a földesúrnak; 11-er: *Jobbágyi kötelességeknek senki közülük alávetve nem leszen*, szabadsága lesz kiköltözni, s magával vinni minden ingó vagyont; ha pedig házát, földjét, réjtét másnak eladni akarja, szabad leszen ugyan, hanem annak ötödrészét a földesúrnak le kell tenni, tudniillik pénzben; 12-er: A jobb és szabadabb életmódjukra nézve, amint valami pusztát szerezhetek nékiek — kilenced kiadása mellett — átadom.

Ezen feljül irt és általam kiadott punctumokban — bizonynal megegyezek és másként változtatni nem is akarom, az én Kölesd M. lakosaimat — úgy azokban örökösít minden punctumokban megerősítve megváltozhatatlanul aláírom és őket pártolni megígérem, amint is ennek kihirdetésére szabad engedelmet engedek. Költ, mint fellebb.

Gróf Mercy, m.p.

Mely Concontractus a Nemes Vármegye által megerősítve kiadott.”

Földváry szerint is Kölesdre települt a zsámbéki lakosság *legnagyobb része*. Téves tehát az a szemlélet, melynek értelmében a török alatt az őslakosság kipusztult, hiszen a török nemcsak megtúrta az új vallást, hanem támogatta is. Így például a budai pasa — akihez Zsámbék, mint török terület tartozott —, Sztáray Mihály reformátorral levelet küldött Debrecenbe, amelyben „*a területére átjönni akaró papoknak és tanítóknak biztonságot, sőt jutalmat ígér.*”

Kik maradhattak Zsámbékon? Akik rekatolizáltak (visszatértek a katolikus vallásra), illetve akik reverzalist adtak. Legkirivóbb példa erre a huszita Budai Antal leszármazottja: Budai Mihály, aki mint római katolikus halt meg Zsámbékon.

Akik nem hajlottak sem a rekatolizálásra, sem a reverzálásra, s nem vállalták a hosszú utat Kölesdre, azok a szomszédos helységeken települtek le, ahol megtúrták őket. Így például Bokodi János Tökön. Bokodi János neve szerepel a zsámbéki plébánia anyakönyvében, 1739-ben 6 családtagja halt meg pestisben. Születését a zsámbéki katolikus anyakönyvben nem találjuk, a tóki református egyház anyakönyvében is csak akkor van a neve feljegyezve, mikor fia születik 1763-ban, István. Ez a tény igazoltá teszi leszármazottjának Bokodi Lajosnak eme

<sup>3</sup>A tanulmány módszertani tanulsága, hogy egy-egy település történetének némely szakasza kitűnően felvázolható az egyházi levéltárak, egyházközségek birtokában lévő dokumentumok alapján; más források ugyanis a XVIII. század első feléből gyérebben találhatók (*Szerk.*).

<sup>4</sup>A Sió családnév szerepel a beköltözők anyakönyvében.

<sup>5</sup>Eredetije a kölesdi református egyház irattárában.

vallomását, amit a családi hagyomány ad szájról szájra: „Az egyik Bokodit kemény magyarsága miatt a földesúr elzavarta Zsámbékról.” Tudjuk, a „kemény magyar” ezt jelenti, református! Most már azt is tudjuk, Zichy Péter volt az elzavará.

A Zsámbékra betelepített lakosság már a reformátusoktól elvett templomba járt misézni. Az elvétel kétségtelen bizonyítékát a gyermelyi református eklézsia anyakönyvének széljegyzetéből vesszük: „Dabi István prédikátor uram, aki a szomori református egyház lelkészével, Fejér Mihállyal igen jó baráti viszonyban volt, egy szomorú feljegyzést örökített meg az anyakönyvben: Anno 1719 Die 23 decemberis. Nagy János adott Szt. Ecclesiának számára Sámbeki Ecclesiához tartozandó eszközökből egy sávos pamut derekú selyemvégű abroszt és két megszakadozott keszkenőket, ilyen conditio alatt: — míg Sámbeki szent ecclesiának kívánatik — birjuk és viseljük ecclesiánk[ban]. Jelen voltak pedig ezen eszközök átadásakor Karikó András törvénybíró, Falu bírása, Egerszegi Mihály és Somodgyi János eskütt ember.”

Baráth József, a gyermelyi református egyház történetének írója hozzászól: „Miért került ide a zsámbeki úrasztala abrosz? Már ekkor, úgy látszik, Zsámbékról elüldözték a reformátusokat, sőt a templomukat is elvették! — mert nem volt hely, ahol az úrasztali eszközöket tarthatták!

Hogy a többi eszközök hova kerültek, nem tudjuk. A jegyzetből azonban a hitnek és a reménységnek sugára is kicsillan, mert csak addig lesznek itt az eszközök, amíg jobb idők jönnek, s a zsámbeki református egyház újra használhatja azokat.”

Ez a „jobb idő” a felszabaduláskor jött el, amikor népi demokratikus államunk imaházat és parókiát juttatott a második világháború után betelepült reformátusoknak. Első missziói lelkesze e sorok írója volt.

Makra Sándor

## Mihály Lajika, a csíki mondóember

Mihály Lajost (Mihály Lajikát), rokonomat, aki született és élt Csikmenaság-Pottyandon, a környéken javasembernek tartották, sőt voltak, akik boszorkánynak is. Ritka eset, hogy valaki egy személyben javas is, boszorkány is legyen. Egy menasági öreg néni azt mondotta volt: sokat tudott, boszorkány kellett legyen, mert amikor a végít érezte, keresett egy megfelelő embert, aki a halála után az ő tudományát folytatja. A kiszemelt ember megfelelőnek látszott, s próbákat is kiállotta, az egy temetőbélit éjfél után, azt nem. A fekete macskával való találkozásról elretent. Mivel Mihály Lajika így „utód” nélkül kellett hogy meghaljon, vagy tusakodással, kínlódással, „igen nehezen hót meg”.

Aldott emlékezetű édesapám, Székely György mesélte, hogy harisnyás gyermekecske korában, a havason, a csikszentkirályi csordában veszettség tört ki a marhák között. Őt küldték Menaságra Mihály Lajikához, hogy hívja el meggyógyítani az állatokat. Lajika aki nem hallott Pasteurról, el is ment a Sugóba, de el az állatorvos is Szeredából, mert a veszettség nem kis dolog. Az állatorvos Mihály Lajikát gyógyítás közben találta. Kibált vele, hogy mer guruzsmálni. Feljeleníti, becsukatja. Mihály Lajika azt mondotta:

— Kelmed akkor lármázzék, ha valami rosszat csináltam s a júságok elpusztulnak! — s azzal folytatta a megkezdett munkáját. Valami főzetet, vagy mit adott a beteg állatoknak. Az egészséges csordát maga elé vezettette egyenként, s csak úgy ránézésre szétválogatta az állatokat. A kettéválasztott csordát külön-külön elkerteltette. Az egyik elkertelt csoportra azt mondta, hogy ezek rövid időn belül meg fognak veszni. A másik csoportra azt, hogy ezek egészségesek maradnak. Az első csoportból megint kivezetett egypár júságot, csak úgy találomra. Ezeket gyógyítani kezdte. Vártak egy-két napot, az állatorvos is maradt, mert kíváncsi volt, mit művel Mihály Lajika közben, mert nem is hitt benne, s mérges is volt rá. Valóságosan úgy történt, ahogy Mihály Lajika mondotta volt. Az első csoportba tartozó júságok megvesztek, a második csoportba tartozók egészségesek maradtak, s amelyeket különválasztott s valami szerrel gyógyított, nem vesztek meg. Az állatorvosnak nem volt mit szóljon. Mihály Lajikát nem csukták bé, de senkinek nem mondta meg, miből állt a főzet, amivel gyógyította a júságot.

A század elején egy csikszentgyörgyi ember is sikerrel gyógyította a veszettséget.

Mihály Lajika sok mindent gyógyított eredménnyel. Amit minden bizonnal időtől időkig, apáról fiúra hagytak az öregek. Azonban a legtöbben csak halálos ágyukon adták át a tudományukat, hogy „erejük ne vesszen el”. Mivel ilyen tudással rendelkeztek, a nép babonás

hitében földöntúli erővel ruházta föl őket. Minden valószínűség szerint nem is iparkodtak ezeket a róluk alkotott hiedelmeket eloszlatni, s talán maguk is hittek földöntúli erejükben.

\*

Később, már halála után I. János és felesége, M. J. Biborka Csíkszeredából, 1979 nyarán meséltek Mihály Lajosról. Az akkor készült magnetofonfelvétel szövege jól mutatja, miként véledektek a falubeliek a *mondó ember* tudományáról.

JÁNOS: Mihájoktól származott Miháj Lajos. Ménaság vagy Pottyand, vagy mejk ott, ott vót Miháj Lajos, aki szintén ijen tudással vagy ijen sugallattal rendelkezett, hogy hosszú éveken át, egész öregkorig jártak hozzá.

— Hát ne, mongya meg Lajos bácsi, hogy ez hogy történt s kinél van? Vagy ijen lopásdologba s mindenfélét meg tudott mondani és gyógyított szintén. De ő is úgyszintén úgy vót, hogy — hány hetes vót, vagy hány napos vót amikor megszólalt?

BÍBOR: A Jakab Ignác, kérem szépen, fűrésztöteknőbe vót, csak kéthetes, háromhetes vót és akkor megszólalt a Miháj Lajosnak az unokája. Miháj Ámálkának a fija.

JÁNOS: Az öreg is úgy szólalt meg. Ő is úgy szólalt meg. Egy, egynapos, vagy hetes, vagy ijesmi, így monták az öregek el, hogy ő megszólalt. Rendesen beszélt, fojékonyan beszélt, de mondotta az anyyának, hogy ő valamit emondott, de aszonta, hogy ne szójon senkinek felőle, mert akkor ő meg fog halni. Ne mongya el senkinek!

BÍBOR: Egy évig nem volt szabad elmondani, s az édesanya nem is mondta el.

JÁNOS: Na, most az édesannya nem is monta el. Nem beszélt senkinek.

BÍBOR: Feresztövízben az unokája szólalt meg, igen. De osztán maj meghalt, mert kiment a hír, elment és ez a nagyapja mentette meg. Ojan beteg lett, hogy maj meghalt az unoka, mert aszt tartották, így mondták, hogy nem szabad a hír a kapun kimennyen, hogy a gyermek tudott beszélni. Viszont kiment valaki által, valami által, csak a családból; kiment és akkor ojan beteg lett a gyerek, hogy meg is vót már meredve. Nagyon rosszul vót. Rögtön lehvíták eszt a nagyapját, akit én mondok (Mihály Lajkát) és ő mentette meg. Megmentette, megélt, felnött ember, de szerencsétlen.

JÁNOS: S ő akkor megmonta, a nagyapja, hogy nagy bajt csináltatok, mert ennek a gyereknek az élete nem fog semmit se érni, ha megmarad életbe is.

BÍBOR: De egy ideg, de egy roncs, egy szerencsétlen.

JÁNOS: Szóval minden bajba belékerült, mindenbe és a máji napig se semmit nem ér az élete. Igen, és ő a máji nap is eltugya mondani. Az unokája, hát harmincöt éves körül, most harmincnégy lehet. A nagyapja akkor már olyan korba vót már, amikor ez az unokája megszületett.

Székely Julia

## Sajtócenzára a II. világháború idején

Magyarországon békeidőben — a két világháború között — utólagos sajtócenzára volt. Így volt ez az első Csehszlovák Köztársaságban is, ahol 1938 őszéig újságíró, lapszerkesztő voltam. Ha valamit az újságszég nem talált közölhetőnek, elkobozta a lapot. Utána a sajtótermék fehér ablakkal, „Elkobzás után második kiadás” fejléc felirással jelent meg. Ez megszokott dolog volt.

A második világháború kitörése után a Miniszterelnökség sajtóosztálya néhány napon belül megszervezte a Sajtóellenőrző Bizottságot. A Bizottság elnökből, a Miniszterelnökség két osztályának (sajtóosztály, gazdaságtanulmányi osztály), valamint egyes tárcaknak (külügy, honvédelem, pénzügy, iparügy, földművelésügy) képviselőiből tevődött össze. A bizottság (cenzára) helyiségei a Parlament földszintjén, a főlépcsőtől jobbra voltak. Az első helyiségben volt a segédhivatal, itt vették át a napi- és a hetilapoktól beérkezett kefelevonatokat. Innen nyílt egy tanácsterem, ahol a bizottság a hosszú asztal mellett három turnusban „ülésezett”, illetve három turnusban (8-tól 12-ig, 12-től este 6-ig és 6-tól a napilapok lapzártáig) folyt a cenzúrázás.

Maga a cenzúra úgy történt, hogy az elnök, de inkább a sajtóosztály soros képviselője osztotta szét belenézés után a „flekkeket” az egyes tárca képviselők között. Az illetékes beleolvastott, vagy ha kényesebb cikk volt, elolvasta a cikket. Ha törölt, ha nem, a flekk a soros újságszéghez került, akinek nem volt más dolga, mint az, hogy három bélyegző (*Engedélyezem — Törléssel engedélyezem — Nem engedélyezem*) közül az egyiket rányomta és szignálta. Az elnök csak vitás esetekben „konzultált”.

A tárgyalóasztal mellett az ülésrend a következő volt: az asztal jobb oldalán foglalt helyet az asztal végén az ügyész, mellette a sajtóosztály képviselője, utána az elnök, az elnök jobb oldalán a gazdaságtanulmányi osztály képviselője. A hosszú asztal túlsó oldalán foglaltak helyet az említett tárcák képviselői, majd 1941-től helyet kapott a Közélelmezési Minisztérium is.

A Parlamentben csak a budapesti napi- és hetilapokat cenzúráztuk. Volt belőlük elég, felsorolni is sok lenne. Reggel 9, délelőtt 3, délben és délután 6 napilap hagyta el a sajtót. Volt tehát olvasnivalója a cenzúráknak. A reggel megjelenő napilapok déltől kezdték küldeni az anyagaikat, a harmadik turnus legtöbbször éjjel 11 óra után távozhatott haza.

Az első az volt, hogy az utasítások dossziéját néztük meg. Ebben gyűjtötték össze a különböző főhatóságoktól érkezett tiltásokat, útbaigazításokat. Ugyanitt az asztalon voltak találhatóak az MTI bizalmas jelentései, rádióhallgatásai és a lapoknak küldött jelentései. Ezeket már csak azért is elolvastuk, mert teljes képet kaphattunk a világ eseményeiről, a moszkvai és a londoni rádiót sem kellett otthon hallgatnunk. Tudtuk, hogy mit közölhetnek és mit nem közölhetnek a lapok. Így történt ez például 1941. április 4-én reggel. Az első turnusra mentem be reggel 8 órára. Karkiss Kornél tábornok volt a soros elnök, ő közölte velem Teleki Pál öngyilkosságát. Az utasítások dossziéjában az állott, hogy ezt a délelőtti lapok még nem közölhetik. (A Mai Nap, Kis Újság, Friss Újság.) A déli és a délutáni lapok már nagy cimbetűkkel hozták. Még a délelőtti folyamán megtudtuk, hogy utoljára késő este járt nála Ujpetery Elemér, akitől Teleki Barcza londoni követ számjeltáviratát kérte. Ebben közölte Barcza, hogy Jugoszlávia megtámadása — Eden angol külügyminiszter közlése szerint — casus belli.

Talán nem érdektelen, ha a Sajtóellenőrző Bizottságban helyet foglaló fontosabb személyekről is megemlékezem. A háború óta eltelt évtizedek alatt többször olvastam a cenzúráról súlyosan elmarasztaló és rosszindulatú írásokat, sokszor egészen hibás nevekkal. Nem kívánom védeni a mundér becsületét, csak annyit jegyzek meg, hogy a Sajtóellenőrző Bizottság háborús intézmény volt, és a benne helyet foglaló emberek zöme már igen korán tudta, hogy a háborút elvesztettük. Néhány prominensebb nevet a következőkben sorolok fel.

A Sajtóellenőrző Bizottság elnöke volt többek között Rudnay Lajos követ, Karkiss Kornél hadbíró tábornok, Rákóczy Imre sajtófőnök, majd Kristóffy József moszkvai követünk, akit a hadüzenet utáni odüsszeiának beillő hazatérte után neveztek ki a Bizottságba, moszkvai követségi beosztottjával, Mihálkoviccs Jánossal együtt. Kristóffy roppant zárkózott ember volt, nem mesélt semmit, a hazautazás kálváriáját is Mihálkovicstól tudtuk meg (a Kaukázuson, Törökországon, Bulgárián át jöttek haza).

A Miniszterelnökség sajtóosztályát a következők képviselték: Dutka Ákos, Komjáthy Aladár, Thorma Domokos, Forray Tibor, Ormay Imre, Haeffler István. A külügyi tárcát többek között Balla Borisz, Dietl Fedor, Kubányi Kornél, Garzuly Béla, Mészáros István képviselte. Mészáros István a varsói magyar követség sajtóattaséja volt, kitűnő műfordítója a lengyel szépirodalomnak. Ő „cenzúrázta” a hozzánk menekült sok tízezer lengyel hetilapját úgy, hogy jó néhányszor kapott a magyar Külügyminisztérium a német nagykövetségtől „feljegyzést”. Az itt élő szlovákok hetilapját, a Slovenské Novinyt Forray Tiborral ketten — szintén idézőjelben — cenzúráztuk. Mindent kiengedtünk, sőt Sekerka szerkesztőt még buzdítottuk is, hogy bármit lehozhat. A Slovenské Noviny igen kapós lap volt Pozsonyban, Saňo Mach belügyminiszter nagy bosszúságára.

Az egyik elmarasztaló és gúnyos „visszaemlékezésben” olvastam, hogy a Népszava híres karácsonyi száma úgy jelenhetett meg, hogy a Népszava szerkesztősége hetekkel előtte, részletekben küldte be a karácsonyi szám cikkeit, s ezzel „megtevesztette a cenzúrát”. A karácsonyi szám cikkei a sajtóosztály képviselőinek kezébe kerültek. Mint a néhány felsorolt név is mutatja, Dutka Ákosra és társaira senki sem dobhat követ! A miniszterelnök határozott utasítása az volt, hogy a Népszava karácsonyi számát teljes egészében *ki kell* engedni. Megtevesztésről tehát szó sem eshetett. Karkiss Kornél tábornokról (a nevét sem tudta a cikk szerzője, Karkis Ottmárt írt, egy s-sel) azt írták, hogy „reszkető vénember” volt. Pedig stramm ember volt, néha tábornoki egyenruhában elnökölt. Még annyit róla, hogy a felszabadulás után maga Szakasits Árpád tanuskodott mellette és Karkiss az igazoló bizottság igazolta.

A honvédelmi tárca annyiban érdemel említést, hogy csak a vezető (Vásárhelyi alezredes) volt aktív katona, a többi behívott tartalékos tiszt, akik civilben jártak be. A többi tárca képviselője legfeljebb miniszteri titkári rangot viselt, nem sok vizet zavartak.

A bizottsági teremben sokszor érdekes beszélgetés zajlott. Én például egyszer Buzássy Lajos főügyésznek felhoztam a Szálasi-per-t. Ő volt a per fővádlója. Megjegyeztem, hogy jobb lett volna, ha nem csinálnak Szálasiból „hóst”, és Vasmacsakovácsy Szvetozárt, a 8 Órai Újság kitűnő szatirairóját ültetik az ügyész helyére, így teszük neveségessé ország-világ előtt.

A Stójai-kormány Rajniss Ferencet nevezte ki sajtófőnökké. Én már akkoriban alig jártam be a Parlamentbe, mert 1943-ban egy tudományos intézet megszervezésével és vezetésével bízott meg Bárányos Károly földművelésügyi államtitkár. Egy napon aztán ajánlott levél érkezett a Miniszterelnökség sajtóosztályától Rajniss aláírásával. Megköszönte eddigi működésemet, és felmentett a Bizottságban viselt tisztségem alól. Nem firtattam, hogy kik kerültek a helyünkre. „Gleichschaltolták” a sajtót és a cenzúrát is.

Hantos László



## Kölcsey szülőházában

*„1790. augusztus 8-án születtem Sző-Demeteren, szépanyám azaz az anyám nagyanyja, Búdesküti Zsigmondné házában.”*

Skodámmal Tasnádszántó felé kerültem, Kőrös falutól tengelyig érő sárban vergődtem tovább. A falu bejáratától nem messzire a hajdani kúria. Kúria? Szerény kurtanemesporta, két- vagy háromszobás ház, mögötte apró gazdasági épületek. Elsőnek a sütökemencét keresem. Az irodalmi emlékezet szerint a kisgyerek Kölcseyt, falusi szokás szerint, himlős beteg korában a felhevített sütökemencébe tették be, hogy kicsi teste vegye át a forróságot, a himlő hólyagjai kipattanjanak. De hát ez a bihari Álmosdon eshetett meg, ha megtörtént egyáltalán. Szentimrei Jenő regénye, a Ferenc tekintetes úr, indul ezzel az epizóddal. A regényben a gyerek jobb szemé ég ki (egy korabeli metszet tévesen így ábrázolta); Kölcsey valójában a bal szemére volt világtalan.

Búdesküti Zsigmondné háza most görögkeleti parókia. A tulajdonos változott, az üveges verandán a márványtábla változatlan: *„Ebben a házban született Kölcsey Ferenc, a nagy hazafi, és költő, 1790. augusztus 8-án. Ennek emlékére s a hálás kegyelet jeléül. A Szilágy vármegyei Wesselényi Egyesület 1890. augusztus 8-án”.*

Fiatal papné nyit ajtót: Constanta Savina. Férje éppen temet. Láthatóan szívesen enged be a tisztán tartott, kellemes verandára. Tudja-e, miért jöttem? A márványtáblára mutat. Sokan jönnek? Nagyon sokan, különösen nyáron, turisták Erdélyből és Magyarországról, de nyugati országokból is. Nem zavarják a sűrű látogatások? Dehogy, mosolyodik el.

A papné nemrégiben került ide, keveset tud még a nyolcszáz lélekszámú faluról. Kölcseyről pedig annyit csupán, de ezt igen: költő volt, a magyarok nagy költője. Olyan lehetett, mint a románok számára Vasile Alecsandri. A párhuzam meglep, mert eléggé találó. Elárulja, hogy Savinné asszony nem pusztán udvariassági sablont ismételt, hiszen akkor — nagy költő itt, nagy költő ott — alighanem Eminescu jutna eszébe.

Magyar család ma alig néhány él Sződemeteren. De a román papné azt is tudja róluk, hogy reformátusok, és hogy a szomszédos Pele lelkésze jár át hozzájuk. Pele amolyan négyszáz-öt-száz lélekszámú, magyarlakta falucska, mint mellette Keszi. Nyugatabbra esik Szilágypér, magyar nagyközség, délkeletre Magyarcsaholy, mellette Románcsaholy. Érendréd magyar — román lakosságú, akárcsak Tasnádszántó. Irinyben magyarok élnek, vagy ezerkétszázán. Kőrös, Szilvás, Kágya, Csány, Balázsfalva román települések. Erdengelegen a lakosságnak egynegyede magyar. Ez lenne Sződemeter környéke. Valamikor megyegyűlésre jöttek ide, Villa Zoudemeterre, a most innen oly távolinak tetsző falvakból, Igaz, még 1346 októberében. Külső-Szolnok követői tanácskoztak itt. Két év múlva innen keltezi utasítását Külső-Szolnok alispánja, Endre fia András.

Az ide vezető út sara — gondolom vezetés közben, illő akasztófahumorról — egyenesen romantikus mélységű. Az autó úgy siklik ide-oda, mint könnyű csónak áradó vízen. Kölcsey családjának emléke is rég elmerült volna benne, ha az irodalmi tudat nem őrizné: a felvilágosodás utolsó nemzedékének legnagyobb képviselője született itt, kapocs Batsányi és Petőfi között, utóda a magyar jakobinusoknak, elődje a 48-as nemzedéknek, aki a költészetet és a politikai cselekvést természetes egységbe fogta össze munkásságában.

Beke György



Az ibrányi Földosztó szobor és készítője, Borbás Tibor szobrászművész

## Honismereti gyűjtemény Ibrányban

Amikor 1965-ben pályakezdő pedagógusként gyűjteni kezdtem szülőfalum, a Szabolcs-Szatmár megyei Ibrány község emlékanyagát, a falubeliek „bogaras” embernek tartottak, akinek a lakása inkább lomtárhoz hasonlított, mint otthonhoz. A régi könyvek, iratok, tejesköcsögök, gyékénykosarak és rokkák valóban dermedt csöndű, padlástéri hangulatot árasztottak körülöttem. Magam sem tudtam még, hogy mihez kezdek az egyre gyarapodó anyaggal, hogyan és hol fogom majd hasznosítani. Mi lesz a sorsa a „Csipkerózsika-álmukból” felébresztett tárgyaknak, használati eszközöknek. Ösztönösen éreztem viszont, hogy meg kell azokat menteni, hogy nem rekeszthetők ki a jelenből, mert a jelen csak velük együtt teljes és egész, és nélkülük a jövő is elképzelhetetlen.

A Honismereti mozgalomban hatalmas nevelő erő rejlik. Meggyőződésem, hogy eddig csak a lehetőségek kisebbik hányadát tudtuk valóban hasznosítani. Igaz, a történelemórákon egyre gyakrabban találkozunk a kutatótt, gyűjtött anyag közvetlen feldolgozásával. Szemléltetéshez, fogalomalkotáshoz, a történeti anyag élővé tételéhez sok helyen adottak már az iskolai vagy községi gyűjtemények. A korábbi évtizedekhez képest ez is nagy eredmény! Hiszen igazán tartalmas hazafiúi érzést csak a családhoz, a közvetlen környezethez, lakóhelyhez kapcsolódva lehet kifejleszteni tanulóinkban. Egy megsárgult irat, egy megkopott szerszám nagyobb bizonyító erejű lehet, mint a legkorszerűbb pedagógiai módszerekkel végzett feldolgozás.

Amikor tanulóimnak kezébe adhatom az obszidián nyilhegyeket, és a magkőből önmaguk is próbálkozhatnak hasonlókat pattintani, olyan pedagógiai helyzetet teremtek, amely az alap, a gyűjtemény nélkül elképzelhetetlen volna. Ugyanígy semmi mással nem helyettesíthető az az érzés, ha az 1948-as honvédek névsorában a tanuló őseinek a nevét is fellelheti.

A Honismereti mozgalom azonban ennél sokkal többre is képes! Formálhat, nevelhet egy egész települést, tartást adhat, önbizalmat nyújthat a lakóknak, tekintet nélkül azok társadalmi helyzetére, iskolai végzettségére. A közvetlen, saját környezetéből vett példák erejével befolyásolhatja magatartásunkat, irányíthatja döntéseinket — egyszerűen a múlt erejével nevel mindnyájunkat.

\*

1966-ban a honismereti szakkör tagjaival szerencsésen megtaláltuk és kiástuk az ibrányi várkastély alapköveit. Az esemény nem keltett semmiféle érdeklődést a községben, sőt másnapra „élelmes emberek” elhordták a százados köveket egy házépítéshez.

1983. augusztus 19-én széles körű társadalmi összefogással a régi könyvtár épületében állandó helytörténeti kiállítás nyílt a faluban.

A két időpont és a két esemény közötti időszak mutatta meg igazán mindnyájunk számára a Honismereti mozgalomban rejlő összetartó, öntudatra ébresztő erőt. A mai ibrányi ember nem ugyanaz, mint az 1966-os volt. Ma önként, büszkén hozza évtizedeken át őrzött cseszejét, mánorgilóját a gyűjteménybe. Átkutatja a padlásteret a régi könyvekért, iratokért. Tudja, hogy itt osztottak először földet a megyében a Tanácsköztársaság idején. Vitatkozik a Földosztó szobornál, hogy kiket is személyesítenek meg a dombormű stilizált alakjai. Esküvő után a menyasszonyi csokorral a Szabadság szoborhoz megy, hogy adózzon a felszabadulás emlékének. Büszkén mesél a templomunkról, melyről hosszas kutatás után kiderült, hogy igen becses, Árpád-kori műemlék.

Lám, lám! Nem is 700 évesek vagyunk — ahogy eddig hittük —, hanem sokkal több! Számolgat és botladozik a régi századokban.

— Feltétlenül el kell menned a Földosztó szoborhoz — dicsekszik idelátogató ismerősének. Ilyen jellegű szobor az országban nincs több! Képzeld, nekünk jutott először eszünkbe, hogy

földosztásnak szobrot állítsunk! Aztán az Árpád-kori templomot nézd meg! Csodálatos szép ablaka, faragott párkánydísz van! A „múzeumban” akár egy délutánt is eltölthetsz. A három szobában bőven akad látnivaló. Tudod, most tervezzük, hogy a 48-as honvédeknek is méltó emléket állítunk. Végére is 68 ibrányi ember vett részt a szabadságharcban!

Igen, Ő az IBRÁNYI ember. Kötődik egy településhez, kötődik egy közösséghez, amelynek büszkén vállalja múltját. Kötődik a hazához, melynek csak így válhat igazán hasznos tagjává. Ez a kötődés, a hovatartozás biztos tudata a honismereti munka igazi nagy jelentősége!

Nagy Ferenc



## Vasi honismereti továbbképző, 1984

A Hazafias Népfront Vas megyei Bizottsága, Honismereti Munkabizottsága és a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ 1984. július 26—29. között rendezte meg az évente szokásos honismereti továbbképző tábort. Erre az idén a velemi továbbképző házba (volt Stirling-villa) Vas megye honismereti szakkörreiben és munkabizottságban tevékenykedő aktívák közül harmincketten jöttek el. A négynapos tapasztalatcseré és továbbképzés során meghallgatták többek között *Káldy Lajos*nak, a megyei népfront titkárhelyettesének tájékoztatóját a megyei munkabizottság tevékenységéről, a vasi Honismereti mozgalom jelenlegi helyzetéről, hazánk felszabadulásának közelgő 40. évfordulója alkalmából adódó feladatokról és célkitűzésekről. Szólt *Káldy Lajos* Nemesmedves természetvédelmi területtől történő nyilvánításának terveiről és az ezzel kapcsolatos tennivalókról.

*Tóth Gábor* a HNF Országos Tanácsa Honismereti Munkabizottságának állásfoglalását ismertette a közelgő évfordulóval kapcsolatban, majd beszámolt a honismereti szakkörök helyzetét és munkáját értékelő, nemrég befejeződött országos felmérés tapasztalatairól. Beszélt az 1985-ben, Sopronban megrendezésre kerülő IV. Országos Honismereti Konferencia előkészületeiről, a hazai honismereti szakkörök szakági megoszlásáról, a felszereltségi és ellátottsági kérdésekről. Megemlítette, hogy az Állami Ifjúsági Bizottság és az Országos Közművelődési Tanács anyagi támogatásokkal tervezi a jelenlegi helyzet javítását. Szólt a 40. évfordulóra meghirdetett országos fényképezési akciónál is.

A sárvári Honismereti Klub — Vas megye egyik legaktívabban működő, helytörténeti kutatással is foglalkozó köre — munkájáról *dr. Naszádos István*, a klub vezetője tartott hasznos, tapasztalatokat és módszereket is átadó tájékoztatót a továbbképzés résztvevőinek. Majd *Sátori Vilmosné*, a MMIK munkatársa az idén július 9—13. között Szarvason megrendezett Honismereti Akadémián elhangzottakról adott tájékoztatót. *Dr. Bariska István*, a megyei levéltár munkatársa, a megyei Honismereti Munkabizottság elnöke a levéltár honismereti kutatómunkát segítő tevékenységéről, a művelődési osztályok, helytörténeti kutatómunkát végzők támogatásáról és a különböző források korrekciójáról szólt. *Pethő Gyula*, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Könyvtár igazgatóhelyettese a könyvtárak feladatairól és segítő szerepéről beszélt. *Laky Rezső* szakfelügyelő a honismereti kézikönyvekről tartott hasznos és érdekes tájékoztatót. A továbbképzés résztvevői több, a megyéről készült, a Savaria Filmstúdió alkotó-gárdája által készített néprajzi, népművészeti filmet is megtekintettek.

A vasi honismereti továbbképzést községi kirándulás és a város nevezetességeivel való ismerkedés zárta. A képzés 4 napján a résztvevők egymás közti tapasztalatcserével, kiscsoportos konzultációk során is gyarapíthatták honismereti munkájuk tapasztalatait.

Tóth László

Kunszabó Ferenc:

## És ég az oltár

*Széchenyi István életműve.*  
(Szépirodalmi, 1983. 476 old.)

*Mit ér az ember, ha mágnás?* Ilyen címmel írt bevezetőt Illyés Gyula Kunszabó Ferenc könyvéhez. A kérdésre adható válaszhoz próbál közelebb jutni a szerző is gondolatokban gazdag, élvezetes stílusú, Széchenyi szerepét újraértelmező írásában. Részletesen elemzi a főbb művek keletkezésének körülményeit, gondolatrendszerét és utóéletét. A könyv egyúttal árnyalt korrajz, történelmi látkép, az európai események ábrázolása és félig-meddig életrajz is. (Gondolnánk-e, hogy máig sem jelent meg a legnagyobb magyarról életrajz?)

Szinte hihetetlen, mennyi minden belesűrítendő az emberi életbe, a Tisza szabályozásától kezdve, a Lánchid-építéssel át az Akadémia alapításáig. És ugyanilyen hihetetlen: még ma is — 124 évvel halála és 39 évvel a fölszabadulás után — mennyi tévhit él tovább róla. Legnagyobb tévedésének a Habsburg-birodalomba vetett hiú reményét tartják, valamint azt, hogy nem ismerte föl Kossuth történelmi szerepét és jelentőségét.

Művek sokaságával bizonyítható, Széchenyi az első pillanattól fölfogta Kossuth szerepét és jelentőségét. Éppen azért lépett föl olyan élesen ellene, mert világosan látta: méltó ellenfélre akadt. Kossuth népszerűségének okát abban látja, hogy a képzelet és a gerjedelmek fegyverével dolgozik, nem pedig hideg szólamokkal; a szívhez szól ahelyett, hogy az észhez szólna. A „Politikai program-törődékek” című művét eleve azzal a céllal írta, hogy visszaszorítsa Kossuth hatását. Nem vonja ugyan kétségbe ellenfele szándékának tisztaságát, de fölteszi a kérdést: vajon nem szomorú vigasztalás-e, ha „... a nemes célből egy végkép földült nemzet romja merül föl?” Ha elveszne a nemzet — vélekedik Széchenyi —, vigasztalhatja-e magát bárki azzal: csak jogával élt, amikor harcra buzdított? Ezért a haza szent nevében arra kéri Kossuthot, hagyja abba a szenvedélyeket fölkorbaesoló agitációt, s egyúttal mondjon le a politikai vezérségről.

Kossuth politikájáról mindaddig elismeréssel nyilatkozott, amíg az nem lépte át az általa már veszélyesnek tartott kereteket.

Egyik levelében saját politikáját biztosnak, de lassúnak nevezi, Kossuthról pedig úgy beszél, hogy bár mindent egy kártyára tett föl, eddig azonban annyit nyert a hazának, mint amennyit az ő politikája talán húsz év alatt sem érhetett volna el.

Mindebből azonban mégsem következik, hogy Kossuthnak és híveinek adott volna igazat — a dinasztia ellenében. Erre többek között legutolsó műve, a „Blick a bizonyíték”. A Blickben hosszasan fejtegeti az osztrák—magyar közjogi viszonyt. A Magyarországon alkalmazandó kormányformáról az a véleménye, csupán két nézőpont lehetséges: az ország és királya között évszázadok óta fennálló törvényes viszonyt vagy szétépték az 1848/49-es események, vagy pedig továbbra is létezik. Középutnak itt nincs helye! Széchenyi szerint a törvényes kapcsolat változatlanul fennáll, mert elképzelhető-e, hogy Kossuthnak és társainak elszakadási „viszketegé” elszakította volna az uralkodó és a nép közötti szent köteléket? Elveszítheti-e egy milliósokból álló nemzet ezeréves jogait egy aránylag csekély számú frakció hibája miatt? Milyen jog értelmében mondhat bárki is igent ezekre a kérdésekre?

Széchenyi úgy véli, a nemzet nem hatalmazta föl Kossuthot a debreceni államcsinyre (a trónfosztásra), s arra: mondjon adieu-t a dinasztianak, és egyúttal ajándékozza meg a magyar népet újdonsült köztársasággal. Köztársaságot egyébként sem lehet rögtönözni, teszi hozzá. Még ha föltételezzük is — érvel tovább —, hogy Kossuth megkapta mindenre a legteljesebb fölhatalmazást, még akkor is méltánytalan volna azt állítani: ennek következtében örökre és helyrehozhatatlanul elszakadt a hazánk és a Habsburg-Lotharingiai dinasztia közötti becsületbeli, esküvel megerősített kötelék. Ez azt jelentené, mintha Atropos kettévágta volna az életfonalat, amelyet többé már nem lehetne összekötni. Az nem lehet, hogy Kossuthnak és társainak cselekedetei máról holnapra mítosszá, zsbivásárra való ócskasággá változtatták volna a megállapodásokat. Azt kérdezi: lehetséges volna, hogy egy nagy nemzet — néhány pillanatnyi tévedése és hibája miatt — megfosztassék nyolcszáz év által szentesített, anyai esküvel megerősített jogaitól?

Széchenyi tehát kemény szavakkal ítéli el

Kossuthnak és híveinek magatartását, de ugyanilyen hangnemben bírálja a Habsburgokat is. Azt írja: egész Európában már senki nem tekinti Ausztriát erős épületnek, amelyet bármiáron fönn kell tartani, inkább csak romnak, amelyet csak szükségből nem takarítanak el. Még ennél is tovább megy. Azt állítja: tisztán látja, hogy az osztrák monarchia sosem volt olyan közel a szétbomláshoz, mint jelenleg. Ehhez mindössze egyetlen gyöngye külső lökés is elegendő volna, amely szerinte bizonyára nem is marad el. Hiszen hogyan is állhatna fönn sokáig olyan birodalom, amelyben a nemzet két részre oszlik: udvari tanácsosokra és olyanokra, akik azok szeretnének lenni; ahol az orgyilkos tör és a sötétben működő mérge még mindig „alkalmaztatik”.

Ezek után azt váránk, Széchenyi végleg szakít a birodalom eszményével, földjára maradék illúzióit is. Mert mi más következhetne ilyen maró szavak után? De mégsem lehetünk tanúi Széchenyi pálfordulásának. Kiderül, mindezeket csupán azért mondta el, hogy huzás fordulattal ismét a birodalom irányába terelhesse gondolatait. Ezt írja ugyanis: „... és bátrak vagyunk excellenciádnak becsületszavunkat adni arra, hogy ha ő felsége a császár, Szt. István koronája helyett egy csákót, tábori sipkát, egy cilindert, vagy éppen calabresert vagy hálósipkát tenne is fejére, de egyszersmind azon szerződéseket, melyek ősei és a magyar nemzet között létrejöttek, s melyek isteni és emberi törvények szerint ma is jogilag fennállanak, esküvel erősíti — s azután mi több szavát is tartja —, hogy ezen esetben a kalap, csákó vagy hálósipka, éppen olyan tiszteletben fog tartatni Magyarországot minden lakosai által, mint jelenleg a korona...”

Elégge félre nem érthető fogalmazás. Világos okfejtése annak, hogy Széchenyi — bár tisztában volt a Habsburg-uralom nehézségeivel és korlátaival — soha, egyetlen pillanatig sem gondolt az Ausztriával való kapcsolat megszakítására. Ezt a gondolatmenetet a továbbiakban azzal is megerősíti, hogy hangsúlyozza: Magyarországot Erdéllyel és a kapcsolt részekkel együtt a monarchia egyetlen egészséges részének tartja. Ebből azonban nem azt a következtetést vonja le, hát akkor amputáljuk a beteg végtagokat, hanem éppen ellenkezőleg: a beteg részek meggyógyításának folyamatát az ép és egészséges taggal való kapcsolatukban látta. A következőkből aztán az is kiderül, miért állított föl Széchenyi ilyen furcsa diagnózist. Azért, fejti ki, nehogy Magyarország újból forradalomba talájon belekeveredni, mitől „Isten — és a gendarmarie — övön bennünket!” A for-

radalom — azonkívül, hogy pusztulásba viheti a nemzetet — szerinte még gazdaságilag is elfogadhatatlan. Meg van róla győződve, írja, hogy ha az 1848—49-es forradalom, amelyet félreértési forradalomnak nevez, nem következik be, Magyarország „ez órában” anyagiilag is sokkal, de sokkal magasabb fokon állna. Ha tehát nincs forradalom, gazdaságilag is előbbre tarthatnánk már.

Széchenyi tehát élete végén, a tapasztalatok birtokában sem változtatott korábbi nézőpontján: nem adta föl a Habsburg-házhoz fűződő illúzióit, és nem ismerte el a forradalmi út létjogosultságát. Hiába járt el 1848—1849-ben hitszegő módon a dinasztia, Széchenyi továbbra is hű maradt a trón eszméjéhez — politikai szükségszerűségnek tartva a Habsburg-monarchia létét.

A tévhitek megszüntetéséhez minél több új szemléletű, újraértelmező írásra van szükség. Olyanokra, mint amilyen Kunszabó Ferenc könyve. És persze kellenének az eredeti művek is, hogy az első forrásból, mi magunk értelmezhesük a gondolatokat. 1945 után azonban mindössze hat Széchenyi-mű (Hitel, Napló, Stádium, Magyar játékszínről, Lovakról, A Magyar Akadémia körül) és egy válogatás (1959) jelent meg. Széchenyiről egy időben még beszélni sem illett. Ma már megváltozott a helyzet, de csak annyiban, hogy beszélünk ugyan róla, de nem nagyon adjuk ki műveit. És még azt is elmondhatjuk, a reformkor nagyjai közül nem vele bántunk a legmostohábban: Wesselényitől alig valamit, Deáktól semmit nem adtunk ki, sőt Kossuth műveinek is csak mintegy a fele látott napvilágot. A felszabadulás után tehát különbözőképpen ítéltük meg ugyan e négy államférfi tevékenységét, abban azonban egyenlően bántunk velük, hogy parlagon hevertettük életművüket. Pedig újabb reformkorszak küszöbén állunk, Széchenyi és kortársai időszerűbbek, mint valaha is voltak. Lemondhatunk-e, éppen most, tanításukról, gondolataikról, tapasztalataikról?

Mit is ér hát egy mágnás? Közelebb juthatunk a válaszhoz, ha elolvassuk Kunszabó Ferenc szellemi erőfeszítésekre sarkalló könyvét. És rögtön olvassuk el utána Széchenyi műveit is — már amelyekhez hozzáférünk. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó azonban nemrég bejelentette: 1990-ig kiadja Széchenyi összes írását.

Audiatur et altera pars!

Harza Lajos

## A Tábortűz

A Tábortűz a szlovákiai Szocialista Ifjúsági Szövetség (SZISZ) Központi Bizottságának magyar nyelvű ifjúsági lapja. 1984 szeptemberében már a XXXIII. évfolyamába lépett. Göröngyös út vezetett ideig, sok nehézséggel kellett szembenéznie, már-már élethalálharcot vívnia fennmaradásáért. A Tábortűz volt ugyanis mind ez ideig az olyan egyetlen ifjúsági lap Csehszlovákiában, amely korszerűtlen nyomdatechnikával készült, gyakran olvashatatlanul jelentek meg az írások, elmosódva a képek. Ezért az általános iskolások körében — nekik készült a lap — sohasem volt igazán népszerű. Példányszáma az utóbbi években alig tízezer körül mozgott, az olvasókért, az előfizetőkért számonként meg kellett küzdeni. Mindig akadtak pár ezren, akik a megjelenéstől kezdve kitartottak, reménykedtek. Ennek a kitartásnak a diadala, hogy 1984 januárjában végre valóban színesebben jelenhetett meg a Tábortűz. Végre külső alakjában, tördelésében, esztétikai képében is méltó testvérülévé vált a csehszlovákiai magyar pionírok lapja a cseh, szlovák és ukrán lapoknak, valamint a szomszédos országok színes, magyar gyermeklapjainak, a magyarországi Pajtásnak, a jugoszláviai Jó Pajtásnak, a romániai Jóbarátnak.

A színes Tábortűz valóságát az tudja csak értékelni igazán, aki legalább nagy vonalakban ismeri történetét. A háború utáni belpolitikai helyzet konszolidációja tette lehetővé, hogy a Tábortűz elődje, a Pionírok Lapja 1951. szeptember 1-én megjelenhetett. Ekkor még teljes egészében szlovákból fordították. Elsősorban a dél-szlovákiai problémákkal foglalkozott, tehát jellegzetesen regionális lap volt. 1958-tól Petrik József lett a főszerkesztője, a lap tartalma szélesedett. 1969 szeptemberétől Tábortűz a címe, új formában jelenik meg, csak a nyomása maradt változatlanul rossz. Az újabb nevezetes időpont: 1984. január 7., amikor *Huszárné Seres Vlána* főszerkesztő bejelentette a lap megújulását.

Fordítsuk most figyelmünket a lap tartalmára! Nemcsak a fotók lettek színesek és tökéletesek, nemcsak a számos illusztrációk keltik fel az olvasók érdeklődését, hanem az írások sokszínűsége, gazdag tartalma is. A pionírmozgalom országsszerte, de elsősorban a magyar tanítási nyelvű iskolákban zajló eseményeken kívül minden tízenéves megtalálja a lapban a számára legérdekesebb olvasnivalót. Színes felvételekkel tarkított útleírások kalauzolnak Csehszlovákia és a nagyvilág természeti szépségeiben, illetve történelmi emlékekben bővelkedő tájaira (pl. Sajógómór, Stósz, Pelsőc, Lőcse, Duna stb., vagy Berlin, Velence, Moszkva, Kaukázus, Korzika, Portugália, Kuba). Időről időre meg-



emlékezik a Tábortűz jeles íróink, költőink (Hasek, Juhász Gyula, Nagy Lajos, Gorkij, Fucik, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula), képzőművészek, tudósok évfordulóiról. Az Irodalmi Arccképcsarnokban Szeberényi Zoltán eddig Gyurcsó István, Rácz Olivér, Turczel Lajos, L. Gály Olga, Ordódy Katalin irodalmi munkásságát rajzolta meg. Ötfordulós Anyanyelvi fejtörő, vissza-visszatérő irodalmi és matematikai rejtvények teszik próbára az alapiskolások tudását, játékos kedvet.

Külön kell szólnunk a Tábortűz honismereti, történelmi és néprajzi ihletésű rovatairól. Ide sorolhatók a már említett Hazai Képeslap és Barangolás rovatok, amelyek földrajzi egységeket mutattak be és a hazaszeretetre való nevelés hatékony eszközei. Az Amiről a kövek mesélnek c. rovatban addig régi várrakról olvashattunk színes történetet. A magyar történelmi ismeretanyagot igyekszik bővíteni az Ami a történelemkönyvből kimaradt rovat. Ebben Lelhel kurtjéről, Botondról, Eperjesről és Galamboskőről olvashattunk eddig, valamint a balatoni kecskekörömhöz fűződő mondáról. Az Élő múlt rovatban vidám szövegtéssel, régi szavaink jelentésének magyarázatával találkozunk. Száll az ének szájról szájra cím alatt Liszka József sorozatában a néprajzról esik szó, az esztendő ünnepeihez kapcsolódó szokásokkal és hiedelmekkel ismerkedhetnek meg a tanulók. Az újság hátoldalán Gárdonyi Géza a láthatatlan ember c. regénye alapján készült képregényt találjuk, most már élvezhető minőségben (Cs. Horváth Tibor és Sebők Imre munkája).

A felsoroltakon kívül van a lapnak zenei és sportrovata, találunk benne humort, hasznos ötleteket, tanácsokat a lányoknak, fiúknak, színes riportokban ismerkedhetünk meg a szlovákiai magyar alapiskolák életével, szakörök munkájával, a tanulók különböző járási, kerületi és országos szintű versenyeken való helytállásával.

A kéthetenként 24 oldalon megjelenő Tábortűz nélkülözhetetlen cimborája minden csehszlovákiai magyar úttörőnek. A magyarországi pajtások figyelmébe is ajánlom.

Z. Urbán Aladár



**A csíksomlyói Salvator-kápolna mennyezeti freskói**

*(Hajdú D. Dénes felvételei)*



Ára: 6 Ft

Gömöri fejfa,  
Tornalja  
(Dr. Czente Zoltán  
felvétele)

